



ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:12 • Sayı:1 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ali Eren ALPER

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Arzum BÜYÜKKEKLİK
Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin	KAR	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Haluk	BENGÜ	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Mehmet	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Ali	DERAN	(Mersin University)
Fikret	DÜLGER	(Çukurova University)
Elshan	BAGHİRZADEH	(Azerbaijan State University of Economics)
Kshitij Ghanshyam	TRIVEDI	(Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology)
Aleksandra	GÓRECKA	(Warsaw University)
Maria	PARLINSKA	(Warsaw University)
Abdülmecit	NUREDİN	(International Vision University)
Gulmira	ABDİRASSİLOVA	(Kazakh State Women's Teacher Training University)

Yayın Kurulu Sekreteri / Publication Secretary

Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Hüseyin	AKAY	(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nalan	AKDOĞAN	(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali	BİLGİNOĞLU	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül	BUDAK	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap	ÇABUK	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mümin	ERTÜRK	(Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep	KÖK	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt	ÖNAL	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim	ÖZDEMİR	(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria	PARLINSKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Janina	SAWICKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Yusuf	SÜRMEYEN	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Semih Hüseyin	TOKAY	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Burçin	YERELİ	(Hacettepe Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board
Bu Sayının Hakemleri, Ocak 2019; 12(1)

Murat	AKIN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Fındık Özlem	ALPER	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Şükrü	APAYDIN	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Tekin	AVANER	(Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Cenay	BABAOĞLU	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Hüsnü	BİLİR	(Aksaray Üniversitesi)
Selçuk	BUYRUKOĞLU	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Fatih	ÇETİN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Taha Emre	ÇİFTÇİ	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Mehmet	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Özge	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Ahmet Arif	EREN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Betül	GARDA	(Selçuk Üniversitesi)
Selim	KILIÇ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Onur	KÖKSAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Emin	SALİHİ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Işıl Şirin	SELÇUK	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Sefa	USTA	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Murat	YAMAN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Yavuz	YILDIRIM	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12 **Faks:** 0 388 225 20 14 **E-posta:** iibfdergi@ohu.edu.tr

Web: <http://http://dergipark.gov.tr/ohuiibf>

Copyright@ohuiibfdergi2019

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Tüm Hakları Mahfuzdur. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazar(lar)ına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayımlanması uygun bulunmayan makaleler geri verilmez. Yayın Kurulu, yazının önüne dokunulmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma (kısaltma dâhil) hakkını saklı tutar. Dergideki makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Araştırmax*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Düzce’de Göçmenlerin Sorunlarına Çözüm Modelinin Kamu Politikası Açısından Analizi.....** 1-14
Solution Recommendations for The Problems of Immigrants in Düzce And an Evaluation Research
Zülkiﬂ DAĞLI
- Sosyal Hizmetlerde Kalite: Van İli Uygulaması** 15-28
Quality of Social Services: Van Application
Emrullah KIPÇAK
Ertuğrul ÇAVDAR
Erhan ÖNAL
- Kentsel Dönüşüm Ombudsmanlığı Mümkün mü?: Türkiye İçin Bir Model Önerisi** 29-47
Is an Ombudsman Institute Possible for Urban Transformation? A Model Suggestion for Turkey
Elvettin AKMAN
Ahmet ÖZASLAN
- Çoruh Vadisi’ndeki Baraj Projelerinin Yol Açtığı Yeniden Yerleşim (İskan) ve Kamulaştırma Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme.....** 48-60
An Evaluation on Relocation and Expropriation Problem Caused By Dam Project in Çoruh Valley
Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Hayriye ŞENGÜN
- Temel Benlik Değerlendirmesi Çalışanların Performansını Nasıl Etkiler? İşe Tutulmanın Aracılık Rolü** 61-71
How Core Self Evaluations Effect Employee Performance? The Mediating Role of Job Engagement
Murat GÜLER
- Veraset ve İntikal Vergisinde Mali ve Sosyal Fonksiyonlara Aykırı Olan Vergi Harcamaları.....** 72-82
Tax Expenditures Inconsistently with Financial and Social Functions in Inheritance and Transfer Tax
Filiz GİRAY
Özgür Mustafa ÖMÜR
- Explanatory Power of Price Shocks in Food Security Equation of Net Food Buyers in Nigeria..** 83-92
Felix O. ACHOJA
Daniel C. OKEKE
- Türkiye’de Siyasal Kültür ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....** 93-106
An Overall Assessment on The Foundations About Political Culture and Political Leadership Concept in Turkey
Tuğba YOLCU

Feodalizmden Kapitalizme Geçiş: Robert Brenner ve Siyasal Birikim.....107-119
Transition from Feudalism to Capitalism: Robert Brenner and Political Accumulation
Yavuz YAYLA

Çocuklu Yolcuların Havacılık İşletmelerine Yönelik Beklenti ve Memnuniyetlerinin Araştırılması
.....120-132
Searching the Expectations and Satisfaction of Passengers with Children Towards Aviation Companies
Nuriye GÜREŞ
Seda ARSLAN
Cevher YÜKSEL
Harun YILMAZ



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 1-14

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 1-14

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.499876

Geliş Tarihi / Received: 20.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2018

DÜZCE'DEKİ GÖÇMENLERİN SORUNLARINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE BİR DEĞERLENDİRME ARAŞTIRMASI

Zülkif DAĞLI¹

Özet

Göç politikası, pek çok alt politika alanını da etkileyen meta bir konudur. Türkiye de son yıllarda bu alanda ciddi değişimler yaşamaktadır. Suriye'deki krizle daha da derinleşen ulusal göç sorunu, yerelde de farklı sorun alanlarına yol açmaktadır. Özellikle göçmenlerin başta uyum olmak üzere farklı başlıklar altında sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların yerleşiklere de yansdığı izlenmektedir. Bu kapsamda Düzce örneğinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri araştırılmıştır. Gerçekleştirilen saha araştırmasıyla yürütülen faaliyetlerin etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Yerel Politika, Düzce, Sosyal Uyum, Dezavantajlılar.

Jel Sınıflandırılması: D78, D79, H75.

SOLUTION RECOMMENDATIONS FOR THE PROBLEMS OF IMMIGRANTS IN DÜZCE AND AN EVALUATION RESEARCH

Abstract

Migration policy is a meta-issue that affects many sub-policy areas. Turkey in recent years to have serious changes in this area. The problem of national migration, deepened by the crisis in Syria, leads to different problem areas at the local level. Specifically, immigrants have problems under different headings, especially adaptation, and these problems are reflected on residents. In this context, the problems in Düzce and solution recommendations were searched. The impacts of the activities were evaluated with a field research.

Key Words: Migration, Local policy, Düzce, Social adaptation, Disadvantaged.

Jel Classification: D78, D79, H75.

¹ Dr., Düzce Valisi, İçişleri Bakanlığı, zulkidagli@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8188-4420>

GİRİŞ

Göç, geçmişten günümüze bütün toplumları ilgilendiren bir olgu olup çeşitli nedenlere bağlı olarak değişik şekillerde karşımıza çıkabilmektedir (Yalçın, 2004: 14). Türkiye'nin göç süreçlerini anlayabilmek ve analiz edebilmek için, özellikle içe yönelik göçlerde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayan ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne de devreden ulus-devletleşme anlayışının temel belirleyici etkisinin göz önünde bulundurulması gerekir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun İslamlaştırılması politikası dâhilinde Kafkasya ve Balkanlardan hem zorunlu hem de gönüllü yapılan göçler, Cumhuriyetin ilanından sonra da bir politika olarak izlenmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan milyonlarca insan Anadolu'ya göç etmiştir. Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan gelen Müslüman göçmenlerle bugünkü Türkiye nüfus yapısı oluşmuştur (Adıgüzel, 2018: 35).

İlk göç hareketi 1774 Osmanlı Rus savaşını takip eden yıllarda 500.000 bin Tatar'ın Osmanlı topraklarına göç etmesiyle başlamış, bu göç hareketi Kırım savaşlarıyla devam etmiştir. 1850'lerden itibaren Kafkas göçleri başlamış ve 1850-1865 yılları arasında çoğunluğu Çerkez ve Abaza olmak üzere 520.000 bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşına (93 Harbi) kadar bu rakamın 2 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir (Tekeli, 2011: 151). 93 Harbi, Balkan Savaşları ve sonrasında Dünya Savaşı, daha önce Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan topraklardan yüz binlerce kişinin Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur. 93 Harbi sonrasında Balkanlar'da, Romanya ve Bulgaristan devletlerinin kurulması üzerine Büyük Balkan Göçü başlamış ve yüz binlerce kişi birkaç ay içerisinde buldukları bölgelerden sürülmüştür (Karpas, 2015).

Büyük Balkan göçüyle, içe dönük göçlerden en çok etkilenen ve göçle şehirleşen kentlerin başında kuşkusuz Düzce gelmektedir. Düzce'nin göç kronolojisine bakıldığında;

1. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda yurtlarını terk edip gelen grupları
2. I. Dünya Savaşı (1914) yıllarında gelen grupları
3. Milli Mücadele döneminde gelen grupları
4. II. Dünya Savaşı yıllarında gelen grupları (Genç ve Ark, 2004: 84).
5. Son olarak, günümüzde Afgan, Iraklı ve Suriyeli grupları kapsamaktadır.

İlk dört maddede belirtilen süreçlerde devletin göçmenleri Düzce'ye iskân etmesindeki en önemli neden, bölgenin fiziki ve demografik yapısındanadır. 23 Kasım 1913 tarihli Anadolu'da Tanin gazetesinde Düzce bölgesi anlatılırken bölgenin ova tabanına sahip, ulaşımı kolay bir geçiş bölgesinde bulunduğu, arazisinin son derece geniş, ormanlık bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır. Buna bölgenin fiziki durumuna göre az bir nüfus içermesi niteliği de eklendiğinde, demografik durumla doğru orantılı olarak bölgeye kesafetli göçlerin yapılmasının nedeni daha iyi anlaşılabilir. Bu çerçevede Düzce'de birçok göçmen köyünün günümüze kadar kurulması manidardır (Kılıç, 2017:100-101).

Beşinci madde göz önünde bulundurulduğunda, 21. Yüzyılın başında başta Orta Doğu olmak üzere Aysa ve Afrika ülkelerindeki iç çatışma ve istikrarsızlıklar bölgemizdeki göç hareketlerini hızlandırmıştır. Son 6 yıldaki gelişmeler Türkiye'yi göç hareketliliklerinin merkezi haline getirmiştir. Ülkemizde 3,5 milyonun üzerinde koruma statüsünde göçmen bulunmakta olup bu sayı her geçen gün artmaktadır. Coğrafi ve stratejik konumu ile birlikte siyasi ve ekonomik istikrar ülkemizin cazibe merkezi haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Göçmenlerin büyük bir kısmı Türkiye üzerinden Avrupa veya Amerika kıtasına geçmeyi hedeflemektedir. Ancak Avrupa ve Amerika kıtalarındaki yeni siyasi akımlar göçmen kabul politikalarını olumsuz etkilemiştir.

Türkiye ve AB Birliği arasında yapılan geri kabul antlaşması ile yeni süreçte Avrupa kıtasına geçişler kontrollü olarak sağlanmaktadır. Sınırlardan geçişler kontrol altına alınmış, kaçak geçişler

yok denilecek kadar azalmıştır. Göçmen kabul eden ülkelerin kotalarındaki düşüşler nedeniyle ülkemizdeki göçmen sayısı ve ülkemizdeki ikamet süreleri artırmıştır.

Günümüzde ülkemizde göçmen olarak yer alanların büyük bir kısmı ülkelerindeki (Suriye, Afganistan, Irak) iç savaştan kaçıp ülkemize sığınmıştır. İç savaşın insanlar üzerindeki etkileri hala sürmektedir. Bu aileler mali açıdan yoksun, savaşın ve şiddetin psikolojik etkileri ile hayata tutunmaya çalışmaktadır. Sınır illerdeki göçmen yoğunluğu bir zaman sonra çevre illerde daha sonra ülkemizin her ilinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Oluşan yeni süreçte göçün ülkemizdeki ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, kamu düzeni ve güvenliği üzerindeki etkilerini gündeme gelmiştir.

Düzce'de göçmen süreci 5. madde kapsamında; Irak'taki iç savaşın devam etmesi, Afganistan'daki mali istikrarsızlık ve Suriye savaşı ile birlikte 2012 yılında hissedilmeye başlamıştır. Bu yıldan sonra her geçen yıl Düzce'de göçmen sayısı artarak devam etmiştir. İlk başta küçük gruplar halinde başlayan bu süreç 2015 ve 2016 yıllarında göçmen sayısının 4.000 – 5.000 ulaşması ile artık kendini toplumsal hayatın içinde göstermeye başlamıştır. 2018 yılında bu sayı 8.000'e ulaşmıştır. Elleri sınırlı mali kaynaklar ile hayatlarını sürdürmekte olan göçmenler ülkemizde kalış sürelerinin uzaması ile yaşam koşulları giderek ağırlaşmıştır. Bu durum barınma, eğitim, sağlık, sosyal yardım ve sosyal uyum alanlarında büyük bir çöküşü beraberinde getirmiştir. Her geçen gün artan olumsuz vakalar yerel müdahaleyi gerekli kılmıştır. Göçmenlerin uyum süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik sahada pansuman edici müdahaleler yapılırsa da, bütüncül bir açıdan sorun ele alınmadığından yapılan müdahaleler yetersiz kalmıştır.

I. GÖÇMENLERİN SOSYAL UYUM SÜREÇLERİ

Göç sadece yaşanan fiziksel mekânın değiştirilmesi değil, sosyal yapının bütün unsurlarını da dönüştüren önemli bir sosyal olgudur. Göç sürecine katılanlar, tekrar bir sosyalleşme yaşayarak, hayatlarının bütün ilişkilerini yeniden kurmak zorunda kalmaktadırlar (Adıgüzel, 2018:1-2). Tarihsel olarak göçün en önemli sonucu kültür yayılmasıdır. Göç, kültürel ve coğrafi olarak izole kişiler arasında temasa ve iletişime yol açar. Davranış örüntüleri değiş tokuş edilir, yeni fikirler oluşturulur, kültür zenginleştirilir ve yaygınlaştırılır. Kültürleşme sürecinde diğer kültürü tanıma, dil yeterliliği, değer ve kuralların öğrenilmesi önemlidir. Özellikle yapılan farklı çalışmalarda dil yeterliliği, iletişim kapasitesi, kültürel yakınlık ve dinsel ortaklık, o kültürde yaşama süresi gibi değişkenlerin sosyo-kültürel uyumu doğrudan etkilediğini ve yaşanabilecek uyum sorunlarını azalttığı görülmektedir (Masgoret ve Ward, 2006).

Değişen kültürler içinde, kişilik değişmediği halde; kimlik durumlara ve koşullara bağlı olarak değişir ve değişen dünyaya uyumu sağlar. Kimlik, sanal ya da medyatik değil, kendini yenileyen, toplumsal hayatımızın devamını sağlayan bir gerçekliktir (Güvenç, 2009:33). Burada kimliklerin, farklı siyasal, dinsel ve kültürel grupların karşılaşmalarıyla oluşan sosyo-kültürel ilişkiler sonucu, karşılıklı olarak kurulan ve kurgulanan etiketler olduğu söylenebilir (Kılıç, 2012: 40). Kimlik edinme, toplumsal bir olgu niteliğine paralel bir biçimde, zaman sürecinde gerçekleşmesi sebebiyle tarihsel bir olgudur. Bu tarihsellik Türkçede, kim yani Kimlerden(sin)? Sorusundan üremiş, zorunlu bir mensubiyet işaretidir. Düzce özelinde bu mensubiyet duygusu kimlik inşasında alışlagelmiş olan kimlerdensin yerine, "hangi millettensin?" söylemiyle anlam bulmaktadır. Bu söylem ilk bakışta ötekileştirme bağlamında negatif bir algı gibi gözükse de esasen kimlerdensin ifadesine denk düşmektedir. Bu açıdan Düzce'de yaşayan bireylerin kimlik inşasında bahsederken etnisite farklılığının ön plana çıktığını söylemek gerekir (Kılıç, 2017:101).

Bu farklılıklara rağmen kişilerin doğal, ekonomik, siyasal zorunluluklar sonucu, yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak, başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesi (Öztaş ve Zengin, 2006: 65) Düzce özelinde Türkiye'yi ve tüm dünyada toplumları yeniden şekillendirmektedir (Castles ve Miller, 2008: 11). Bu açıdan göç, sadece yaşanan fiziksel mekânın değiştirilmesi değil, sosyal yapının bütün unsurlarını da dönüştüren önemli bir sosyal olgudur.

Göçmenler yaşadıkları sosyal yapıdan koparak başka bir toplumsal yapıya dâhil olma ve uyum sürecini yaşamaktadırlar (Aktaran: Ekşi vd., 2016: 7). Özellikle kültürel farklılıkların daha çok hissedildiği yerler arasında yapılan uzun mesafeli göçlerde uyum, göçmenlerin başa çıkması gereken sorunların başında gelmektedir. (Apak, 2014: 35). Uyum, göçmenlerin yabancısı olduğu toplumla bütünleşerek, o toplumun parçası olma süreçleridir. Bir nevi "yeniden toplumsallaşma" ya da "yeniden sosyalleşme" sürecidir. Göç, insanların doğdukları andan itibaren aile, arkadaş, eğitim kurumları ve medya aracılığıyla ait oldukları toplumun değer ve normlarını öğrenme süreci olan sosyalleşme sürecini kesintiye uğratmaktadır. Göçmenler yeni geldikleri ortamda, kendi toplumlarında öğrendiği her şeyi yeniden öğrenmek ve tecrübe edinmek zorunda kalmaktadırlar (Adıgüzel, 2018: 156-157).

Göçmenlerin yeniden sosyalleşme süreci bazen sancılı geçerken, bazen daha kolay yaşanabilmektedir. Bu duruma bazı faktörler olumlu (çekici faktörler) etki ederken, bazı faktörler olumsuz (itici faktörler) etki etmektedir. Bu faktörlerin başında göç edilen ülkedeki hükümetlerin/yerel kurumların uygulamaları ve o toplumun göçmenlere bakışı gelmektedir.

Göçmenlere yönelik politikalarda ülkeden ülkeye değişen farklılıklar bulunmaktadır. Bazı ülkeler göçmenlere yönelik aktif sosyal politikalar izlerken, bazı ülkeler ise göçmenlere yönelik özel sosyal politikaları reddederler. Bu bağlamda üç farklı ülke grubu tanımlanabilir. ABD, Avustralya, Kanada, Türkiye gibi aile birleşmesini ve sürekli yerleşimi teşvik eden ve yasal göçmenlere geleceğin vatandaşı olarak bakan "klasik göç ülkeleri" birinci grubu oluşturmaktadır. İkinci grup ülkeler eski kolonilerden gelen göçmenlerin ülkeye giriş itibarıyla vatandaş sayıldığı Fransa, İngiltere ve Hollanda iken, üçüncü grup ülkeleri ise katı misafir işçi modelleri çerçevesinde göçmen kabul eden Almanya, Avusturya ve İsviçre'dir (Castles ve Miller, 2008: 325-342).

Göç edilen ülkede göçmenlerin milli nüfus içindeki oranı ve toplumun göçmenlere karşı tutumu da (Aktaran: Apak, 2014: 35) göçmenlerin sosyalleşmesine etki etmektedir. Castells ve Miller, Göçler Çağı kitabında bu açıdan göç ülkelerini üç kategoriye ayırmıştır. Birincisi genel nüfusa dâhil olan ve farklı etnik grup oluşturmayan ve göçmen olarak buldukları çoğunluk nüfusuyla kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan benzeşen guruplardır. Avustralya'daki İngilizler, İsviçre'deki Fransızlar ve Avusturya'daki Almanlar örnek olarak verilebilir. İkincisi, yerleştikleri yerde etnik cemaat oluşturan, buldukları ülkelerde vatandaşlık, siyasal katılım, ekonomik ve sosyal haklar bakımından dışlanmasalar bile belirli yerleşim yerlerinde toplanan, kendi dillerini ve kültürlerini koruma eğilimi taşıyan göçmenlerdir. Avustralya, Kanada veya ABD'deki İtalyanlar, İngiltere'deki İrlandalılar bu guruba örneklik göstermektedir. Üçüncüsü ise etnik cemaatler gibi belli semtlerde toplanan, kendi dillerini ve kültürlerini koruma eğiliminde olan etnik azınlık oluşturan göçmenlerdir. Bu göçmenler dezavantajlı sosyo-ekonomik statüye sahiptirler ve vatandaşlığa kabul edilmedikleri gibi sosyal, siyasal haklardan mahrum kalarak ayrımcılıkla toplumdan dışlanırlar. Bu guruba Avustralya, Kanada ve ABD'deki Asyalılar, Batı Avrupa ülkesindeki Türkler örnek olarak gösterilebilir (2008: 344-346). Bu konuyla ilgili olarak Adıgüzel makalesinde, Batı Avrupa ülkelerinin yıllardır Türkiye kökenliler başta olmak üzere, özellikle Müslüman göçmenlerin kalıcı olduklarını sindirmede zorlanmakta olduklarını belirtmiştir. AB ülkelerinde yaşayan 20 milyon Müslümanın 14 milyonunun yaşadığı ülkenin vatandaşlığına geçmiş olmasına rağmen, hâlâ "misafir işçi" veya "etnik azınlık" gibi tanımlanmalarının, kendisini diğer AB vatandaşlarından farklı görmek istemeyen göçmenlerin uyumunu zorlaştırdığını söylemektedir (2007: 12).

Göçmenlerin yerleştikleri ülkenin dilini bilmemeleri uyum süreçlerinde önemli engel oluşturmaktadır. Dil yoksunluğundan dolayı göçmenler daha fazla içine kapanmakta ve yerel olanaklardan faydalanamamaktadırlar (Dil, 2015: 167). Özellikle göçmen kadınların dil konusunda zorluk çektiği görülmektedir. Erkekler dışarıda daha fazla vakit geçirdiklerinden ya da işte çalıştıklarından, çocuklar ise okula gittiklerinden dolayı o bölgenin dilini daha rahat öğrenirken (Döner, 2016: 44), kadınlar; yoksulluk, okuma yazma bilmemek, çocuk bakımı ve evdeki iş yükü gibi engellerden dolayı dil öğrenememekte ya da daha geç öğrenebilmektedirler. Bu durum kadınların tek başlarına dışarı çıkamamalarına, alışveriş yapamamalarına, daha geç

sosyalleşmelerine neden olmaktadır. Ayrıca dil bilmeme sorunu güvensizlik duygusuyla birleşince evin dışı korkulan ve tekinsiz bir yer olarak algılanmaktadır (Arcan, 2012: 155-156).

Göçmenler gittikleri bölgenin halkıyla aynı dili kullanıp iletişim kurabiliyorlarsa, kendilerini anlatabiliyor, çevrelerini anlamlandırabiliyorlarsa o topluma daha kolay uyum sağlayabilmektedirler. Bu sayede daha rahat kamusal alana girebilmekte, daha kolay iş bulabilmekte, yerleştikleri ülkenin sağlık, eğitim gibi olanaklara ulaşmanın yanında barınma gibi temel ihtiyaçlarına da daha rahat ulaşabilmektedirler (Apak, 2014: 35-36). Diğer bir ifadeyle dil bilen göçmenler dil bilmeyen göçmenler göre ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve psikolojik açılardan daha iyi bir konumda bulunmaktadırlar (Dil, 2015: 168).

Göçmenlerin toplumsal ve kültürel uyumunda din faktörü de önemli bir etkiye sahiptir. Göçmenlerin din ile ilişkileri göç ettikleri toplum içindeki yaşamlarına yön vermektedir. Göçmenler aynı dini yapıyı paylaştıkları bir ülkeye göç ettiklerinde yeme-içme alışkanlıkları, bayram ve dini günlerle ilgili ritüelleri aynı olduğunda uyum sorunu yaşamamaktadırlar (Apak, 2014: 36).

Göçmenler bazen yerleştikleri toplumda gettolaşmış bir yapıya sahip olarak yaşamaktadırlar. Bu durumun yaşanmasında göçmenlerin birbirleriyle olan kültürel, etnik köken, arkadaşlık, akrabalık bağları, hemşerilik gibi sosyal ile dilsel ve dinsel benzerlikler önemli rol oynamaktadır (Aktaran: Coştu, 2016: 544). Ayrıca göç kuramlarından göçmen ilişkiler ağı kuramının belirttiği gibi, göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları sosyal ağların varlığı, göç alan ve veren ülke arasındaki toplumlara birbirine bağlar. Bu ağlar göçmenlerin gittikleri yerde uyumunu kolaylaştırır (Çağlayan, 2006: 19). Konut edinme, iş bulma, maddi destek arama gibi konularda (Bal vd., 2012:195) o bölgeye ilk giden göçmenler ya da dil bilen göçmenler birbirlerine destek olurlar.

Göç veren ve göç alan ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar da sosyalleşme sürecini etkileyen unsurlardandır. Göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki kültürel farklılık daha az ise, yeniden sosyalleşmek daha kolay olmaktadır. İki kültür arasındaki farklılık büyükse birey sosyalleşmek için yeni stratejiler geliştirmek durumunda kalmaktadır (Aktaran: Adıgüzel, 2018: 155). İki kültür arasındaki benzerlikle ilgili 2011'den beri Suriye'deki iç savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınan Suriyeli göçmenler örnek olarak ele alınabilir. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum" araştırmasında sınır komşuluğuna ve etnik-dini yakınlıklara rağmen Türk toplumunda Suriyelilere yönelik kültürel yakınlık hissi çarpıcı bir biçimde çok az oranda tespit edilmiştir (Erdoğan, 2014: 7).

II.DÜZCE'DE SOSYAL UYUM SÜRECİ

Yakın bir gelecekte kendi ülkelerine geri dönebilmelerinin zor olduğu gerçeği karşısında; merkezi idarenin taşradaki yöneticileri, yerel yönetim temsilcileri ve STK'lar bu göçmenlerin kentte yaşayabilmeleri ve topluma uyum sağlamaları için yerel modeller geliştirmek durumundadırlar.

Bu açıdan Düzce'de kendine has Suriyeli ve diğer göçmenlerin sorunlarına çözüm oluşturmak amacıyla merkezi yönetimin taşra teşkilatı, yerel yönetimler, üniversite ve sivil toplum kuruluşlarının tamamının içinde yer aldığı KADİM (Kardeşlik, Akrabalık, Dayanışma ve İletişim Merkezi) adlı bir merkez oluşturulmuştur.

KADİM'in göçmenlerin şehir hayatına uyum süreçlerinde sosyal adaleti pekiştirici çalışmaları gerçekleştirmek üzere kurulan bir merkez olduğu söylenebilir. Düzce Valiliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı bünyesinde görev ve sorumluluklarını yerine getiren Merkez olarak, 2016 Aralık ayında faaliyetlerine başlamış ve KADİM Kurulu ile Sekreteryaya'dan oluşmuştur. Kurulun amacı, ilde göçmenlerin sosyal uyum süreçlerinde kurumlar arası koordinasyonun sağlanması ve yerel politikaların oluşturulmasıdır.

KADİM'in ana hizmet alanı olarak barınma, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yardım ve sosyal uyum konularının belirlendiği ve yerel dinamiklerle kamu kurumları arasında bir işbirliği modeli geliştirilmiştir.

Bu çalışmada göçmenlerin, kentteki mevcut durumları analiz edilmekte ve geliştirilen model ile sorunlara ne derece çözüm bulunduğu ele alınmaktadır.

III.ARAŞTIRMA METEDOLOJİSİ

III. I. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Düzce'de özellikle Suriye krizi sonrası yaşanan göç ve ardından çoğunlukla Afganistan ve Iraklı göçmenlerin oluşturduğu etki, kamu politikaları bakımından irdelenmekte ve ortaya koyulan yönetim modeli yıllara göre analiz edilmektedir.

III. II. Yöntem

Çalışmanın nicel araştırma yöntemi kapsamında tabakalı örneklem tekniğine göre, evreni temsil etme düzeyi kriterlerine uygun olarak belirlenmiştir. Yüzde 99 güven düzeyinde +%5 (göz yumulabilir yanılğı) kesinlikte 800 anket (Sencer, 1989: 610) uygulanmıştır.

III.III. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Düzce ilinde yaşayan 8000 civarındaki Suriyeli, Afgan ve Iraklı göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, evreni temsil etme kıstaslarına bağlı olarak 800 kişi oluşturmaktadır.

III.IV. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırma verileri KADİM tarafından geliştirilmiş anket formu (bilgi formu) ile toplanmıştır. Bu süreçte;

- Kişi ve aile hakkındaki genel bilgiler
- Barınma durumu
- Eğitim durumu
- Sağlık haklarına erişim
- Hanede çalışan durumu ve istihdam
- Sosyal yardımlar
- Sosyal hayata uyumu kapsayan kapalı ve yarı açık uçlu ve açık uçlu 51 soru sorulmuştur.

III.V. Verilerin Analizi

Araştırma verileri toplandıktan sonra, yarı açık uçlu ve açık uçlu sorular kategorikleştirilerek kapalı uçlu soru şekline getirilmiştir. Düzenlenen anket formları SPSS 20 paket programına aktarılmıştır. SPSS programında veriler frekans ve ki-kare analizleri yapılarak tablolar oluşturulmuştur.

IV.ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1. Yıllara Göre Oturulan Konut Türü Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Oturduğu Konutun Türü			Toplam
		Apartman dairesi	Müstakil ev	Gecekondu	
2016	S	297	94	7	398
	%	74,6%	23,6%	1,8%	100,0%
2017	S	284	101	15	400
	%	71,0%	25,2%	3,8%	100,0%
Toplam	S	581	195	22	798
	%	72,8%	24,4%	2,8%	100,0%

Pearson Chi-Square:3,446^a

Sd:2

P<,010

Düzce iline 2016 yılında gelen göçmen örneklemelerin %74,6 oranında çoğunluğunun ve 2017 yılında gelen göçmen örneklemin %71'inin apartman dairesinde ikamet ettiği Tablo 1'de tespit edilmiştir. Yıllara göre oturulan konut türü değerlendirildiğinde benzer düzeyde konut türü seçimi yapıldığı gözlenmektedir. Ki-kare analizine göre veriler anlamlıdır.

Tablo 2. Yıllara Göre Konut Oda Sayısı Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Konut Oda Sayısı						Toplam
		1 oda	2 oda	3 oda	4 oda	5 oda	6 ve üstü	
2016	S	5	39	150	183	17	2	396
	%	1,3%	9,8%	37,9%	46,2%	4,3%	0,5%	100,0%
2017	S	19	83	204	88	3	0	397
	%	4,8%	20,9%	51,4%	22,2%	0,8%	0,0%	100,0%
Toplam	S	24	122	354	271	20	2	793
	%	3,0%	15,4%	44,6%	34,2%	2,5%	0,3%	100,0%

Pearson Chi-Square: 77,374^a

Sd:5

P=,000

Göçmenlerin Düzce'de oturdukları konutların oda sayıları yıllara göre karşılaştırıldığında farklı parametreleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Düzce'nin kentleşme pratiklerinde yoğunlukla evlerin 3 oda ve üstü yapılmaları sosyal yapıyla bağlantılıdır. Göçmenlerin tercihleri göz önünde bulundurulduğunda daha çok odalı evleri tercih ettikleri gözlenmektedir. Yapılan analizlerde birden çok göçmen ailenin bir arada tek evde oturduğu da tespit edilmiştir. Bu açıdan Tablo 2'de 2016 ve 2017 yılında gelen göçmenlerin yoğunluklu olarak 4 odalı ve 3 odalı evleri tercih ettikleri gözlenmektedir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır. Akrabalık ve hemşerilik bağları göz önünde bulundurulduğunda da geniş aile yapısının oluşması söz

konusudur. Yine farklı bir ülkede sosyal hayata tutunabilmenin temel argümanı olarak güvenlik ve dayanışma duygusunun arttırılması da etken bir paradigmadır.

Tablo 3. Yıllara Göre Acil İhtiyaç Durumu Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Acil İhtiyaç Durumu						Toplam
		Yatak	Çamaşır Makinesi	Soba	Buzdolabı	Ocak	Hepsi	
2016	S	18	69	2	59	5	5	158
	%	11,4%	43,7%	1,3%	37,3%	3,2%	3,2%	100,0%
2017	S	7	24	8	40	2	3	84
	%	8,3%	28,6%	9,5%	47,6%	2,4%	3,6%	100,0%
Toplam	S	25	93	10	99	7	8	242
	%	10,3%	38,4%	4,1%	40,9%	2,9%	3,3%	100,0%

Pearson Chi-Square: 14,361^a

*Sd:*5

*P<*0,013

Farklı bir şehirde sosyal yaşama tutunmak için göçmenler için “mekânın yeniden üretimi” (Kılıç, 2016) söz konusudur. Göç olgusunun temelinde savaş gibi yıkıcı etkileri bünyesinde barındıran zorunlu hareketlilik söz konusu olduğunda, göç eden insanların geçmiş yaşantılarında ürettikleri ekonomik sermayeleri silinmektedir. Göçmenlerin çoğu bu açıdan düşük sosyo-ekonomik yapı içerisinde yer alırlar. Düzce’ye gelen göçmenlerde bu niteliktedirler. Tablo 3’te göçmenlerin mekânı yeniden üretirken ihtiyaçları oldukça fazladır. KADİM’in bu eksiklikleri tespit ederek çözüm politikaları geliştirmesi de manidardır. 2016 ve 2017 yılında gelen göçmenlerin çoğunlukla pahada ağır ama temel ihtiyaç malzemesi olarak görülen mutfak eşyalarının acil ihtiyaç olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 4. Yıllara Göre Çalışma İzni Durumunun Karşılaştırılması

		Çalışma İzniniz Var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
2017	S	29	298	327
	%	8,9%	91,1%	100,0%
2018	S	9	374	383
	%	2,3%	97,7%	100,0%
Toplam	S	38	672	710
	%	5,4%	94,6%	100,0%

Pearson Chi-Square: 14,797^a *Sd:*1

P=,000

Sosyal hayata tutunma ve uyum noktasında göçmenler için yeni yerleşilen bölgede en büyük engel çalışma olarak gelmektedir. Çalışma yeni yerleşilen ülkenin hukuki yapısında anlam bulan ve göçmenlerin kendi “kültürel sermayeleriyle” (örgün eğitim düzeyi) aşamayacakları bir durumdur. Son dönemde Düzce’ye gelen göçmenlerde geçici korunma statüsünde bulunduğu ve Düzce’nin güvenli bir ülkeye geçerken transit bölge olma özelliği söz konusu olduğundan çalışma olanakları meşru zeminde sınırlıdır. Tablo 4’te veriler analiz edildiğinde de benzer tespitleri ortaya koymak söz konusudur. Yıllara göre karşılaştırma yapıldığında 2016 yılında gelenlerin çalışma izni oranının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Yeni bir topluma tutunma durumu düşünüldüğünde, o bölgede kalma zamanının uzunluğu çalışma oranının artmasını da etkileyecektir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 5. Yıllara Göre Yardım Alınan Yerlerin Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Nerelerden Yardım Alıyorsunuz?					Toplam
		Yardım almıyorum	SYDV (KADİM)	Belediye	STK	Hayırsever	
2016	S	2	163	10	17	33	225
	%	0,9%	72,4%	4,4%	7,6%	14,7%	100,0%
2017	S	1	68	5	4	9	87
	%	1,1%	78,2%	5,7%	4,6%	10,3%	100,0%
Toplam	S	3	231	15	21	42	312
	%	1,0%	74,0%	4,8%	6,7%	13,5%	100,0%

Pearson Chi-Square: 22,229^a

Sd:4

P<,006

Tablo 5’te yıllara göre karşılaştırma yapıldığında 2016 yılında gelen örneklemin %50’den fazlasının “nereden yardım alıyorsunuz” sorusuna cevap verdiği gözlenirken, 2017 yılında gelen örneklemin sadece %20 civarındaki kısmının bu soruya cevap verdiği tespit edilmiştir. Araştırmada 2016 yılında gelen örneklemin %72,4’ünün ve 2017 yılında gelen örneklemin % 78,2’sinin Valiliğe bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından, bu vakfa bağlı olan KADİM üzerinde yardım aldığı gözlenmektedir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 6. Yıllara Göre Yakınlarından Yardım Alma Durumunun Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Yakınlarından Yardım Alma Durumu				Toplam
		Ülkesindeki	Diğer ülkelerdeki	Türkiye’deki	Cevapsız	
2016	S	47	45	3	298	393
	%	12,0%	11,5%	0,8%	75,8%	100,0%
2017	S	28	9	3	360	400
	%	7,0%	2,2%	0,8%	90,0%	100,0%
Toplam	S	75	54	6	658	793
	%	9,5%	6,8%	0,8%	83,0%	100,0%

Pearson Chi-Square: 34,596^a Sd:3

P=,000

Tablo 6'da bir önceki tabloyu destekler niteliktedir. Çoğunlukla örneklem bu soruya cevap vermekten kaçınmıştır. Bunun bir nedeni de yardım alma durumları tespit edildiği takdirde aldıkları ya da alacakları yardımların kesilme durumunun söz konusu olabileceği düşüncesidir. Tabloda diğer ülkelerdeki akrabalarından yardım alma oranının daha yüksek olması ulus aşırı bir dayanışma ağının şekillendiğinin göstergesidir.

Tablo 7. Yıllara Göre Kendi Dillerinde Kent Rehberi Sitesi İsteğinin Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Sizin Dilinizde Kent Rehberi Sitesi İster Misiniz?		Toplam
		Evet	Hayır	
2016	S	313	47	360
	%	86,9%	13,1%	100,0%
2017	S	229	127	356
	%	64,3%	35,7%	100,0%
Toplam	S	542	174	716
	%	75,7%	24,3%	100,0%

Pearson Chi-Square: 49,779^a *Sd:*1 *P=*,000

Tablo 7'de örneklemin yaşadıkları yeni kenti daha iyi öğrenmek isteyip istememeleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma entegrasyon adına önemlidir. Daha önceki yılda Düzce'ye gelen göçmenlerin %86,9'unun ve daha sonra gelenlerin % 64,3'ünün kendi dilinde kent rehberi sitesi talep etmeleri daha uzun süre kalanların uyum sürecini içselleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 8. Yıllara Göre Sosyal Faaliyetlere Katılma Durumunun Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Hangi Sosyal Faaliyetlere Katılmak İstersiniz?					Toplam
		Kültür	Sanat	Spor	Cevapsız	Diğer	
2016	S	84	22	52	240	1	399
	%	21,1%	5,5%	13,0%	60,2%	0,3%	100,0%
2017	S	27	7	4	361	1	400
	%	6,8%	1,8%	1,0%	90,2%	0,2%	100,0%
Toplam	S	111	29	56	601	2	799
	%	13,9%	3,6%	7,0%	75,2%	0,3%	100,0%

Pearson Chi-Square: 102,532^a *Sd:*4 *P=*,000

Serbest zaman etkinlikleri, insanların sosyalizasyon ve uyum sürecini arttıran önemli bir gündelik yaşam pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç ve Şener, 2013). Tablo 8'de göçmen örneklemin serbest zaman etkinliği olarak; kültür, sanat ve spor alanlarındaki faaliyetlere yönelmesinin yıllara göre farklılık gösterdiği gözlenmektedir. 2016 yılında gelen göçmenlerin %39,6'sının serbest zamanlarını kültür, sanat ve spor ile değerlendirmek istemesine karşılık, 2017 yılında gelenlerin % 9,6'sının bu tür faaliyetlere katılmak istediği tespit edilmiştir. Bu durum bize 2016 yılında gelen göçmenlerin Düzce'de yaşamayı daha fazla içselleştirdiğini göstermektedir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 9. Yıllara Göre Sosyal Yaşam Bilgilerine Ulaşma Durumunun Karşılaştırılması

		Düzce Sosyal Yaşam Bilgilerine Nasıl Ulaşıyorsunuz?					
		Yakını	Basın	Komşu	Kurumlar	Cevapsız	
2016	S	67	35	128	4	166	400
	%	16,8%	8,8%	32,0%	1,0%	41,5%	100,0%
2017	S	84	1	19	5	291	400
	%	21,0%	0,2%	4,8%	1,2%	72,8%	100,0%
Toplam	S	151	36	147	9	457	800
	%	18,9%	4,5%	18,4%	1,1%	57,1%	100,0%

Pearson Chi-Square: 149,150^a *Sd:*4 *P=*,000

Tablo 9’da sosyal yaşam bilgilerine ulaşma durumu karşılaştırılırken “dil” bilgisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Yapılan analizlerde göçmenlerin %95’inin Türkçe bilmediği tespit edilmiştir. İster istemez sosyal ağların önemi burada ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin yıl farkı gözetmeksizin çoğunlukla yakınları ve komşuları aracılığıyla bu tür bilgilere ulaştığı tespit edilmiştir. Bu veriler hâkim kültürün dilinin öğrenilmesini ve bunun için kamu politikaları oluşturulması gerekliliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. KADİM’in kurumsal yapısının önemi burada da kendisini göstermektedir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 10. Yıllara Göre KADİM’i Bilme Durumunun Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		KADİM’i Biliyor Musunuz?		Toplam
		Evet	Hayır	
2016	S	310	83	393
	%	78,9%	21,1%	100,0%
2017	S	239	117	356
	%	67,1%	32,9%	100,0%
Toplam	S	549	200	749
	%	73,3%	26,7%	100,0%

Pearson Chi-Square: 13,167^a *Sd:*1 *P=*,000

Tablo 10’da Yıllara göre Düzce’ye gelen göçmenlerin KADİM’i bilip bilmediği hakkında karşılaştırma yapılmıştır. 2016 yılında gelenlerin % 78,9’u ve 2017 yılında gelenlerin % 67,1’i KADİM’i bildiğini belirtmiştir. Bu soruya cevap vermeyenlerde göz önünde bulundurulduğunda sonradan gelenlerin daha az oranda KADİM’i bildiği söylenebilir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

Tablo 11. Yıllara Göre KADİM'in Uyum Sürecine Fayda Durumunun Karşılaştırılması

Yıllara Göre Dağılım		Uyum Sürecinde KADİM Faydalı Oldu Mu?		Toplam
		Evet	Hayır	
2016	S	280	97	377
	%	74,3%	25,7%	100,0%
2017	S	263	137	400
	%	65,8%	34,2%	100,0%
Toplam	S	543	234	777
	%	69,9%	30,1%	100,0%

Pearson Chi-Square: 6,695^a Sd:1 P<,010

Tablo 11'de göçmenlerin gözünden KADİM'in faydalı olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Yıl farkı gözetmeksizin yüksek oranlarla örneklemin KADİM'den memnun oldukları ve uyum sürecinin kolaylaşmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Ki-kare analizi yıllara göre gelen göçmenler karşılaştırıldığında anlamlıdır.

SONUÇ

Tarihsel süreçte göçlerle şehirleşen Düzce, son dönemdeki göçlerden de nasibini almıştır. Etnik çeşitliliği bünyesinde barındıran, Düzcü kimliğini bu çeşitliliğe dayandıran Düzce, geçmişten günümüze farklı etnik kökenlerden gelen göçmenlerin uyumuna sahne olmuştur. Günümüzde bu uyumu yeni gelen göçlerle de arttırmak için yerel yönetimlerin birlikte çalışabildiği, ortak bir ağ sistemi üzerinden politikalar oluşturmayı hedefleyen KADİM kurulmuştur.

KADİM'in sistematik çalışmalarından elde edilen veriler incelendiğinde, araştırma sonuçları göstermektedir ki, örneklemin çoğunluğunun KADİM'den haberdar oldukları ve KADİM aracılığıyla sosyal uyumlarının kolaylaştığı söylenebilir. Bu sonucu destekleyen veriler sosyal yardım noktasında çoğunlukla, KADİM üzerinden yardımlara ulaştıklarını belirtmelerinde ortaya çıkmaktadır. KADİM'in buradaki esas rolü yıllara (2016-2017) göre Düzce'ye yerleşen göçmenlerin bütüncül açıdan sorunlarını ve ihtiyaçlarını tespit edip, kurumsal işbirliği sağlayarak ilgili kurumlar aracılığıyla bu sorunların giderilmesi ve ihtiyaçların karşılanmasıyla kendini göstermektedir. Kuşkusuz oturlan konut tipinden, oda sayısına kadar yapılan tespitler ve temel ihtiyaç malzemelerinin karşılanması bu sistematik veriler üzerinden sağlanmaktadır.

Bu merkezi tespit sistemi kurumlar arasında dayanışma ve birlikteliği ön plana çıkartıp, politikaların tek elden ve hızlı bir şekilde üretilmesinde etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece göçmenlerin sosyalizasyon süreçleri daha çabuk bir şekilde gerçekleşmektedir. Yıllara göre gelen göçmenlerin psiko-sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan uyumlarının arttırılmasında KADİM'in örnek teşkil etmesi araştırma sonuçlarından çıkarılmaktadır.

KADİM üzerinden oluşturulan politikaların somut olarak elde edilen sonuçlarını da kısaca belirtmek gerekirse;

- Bir yıl arayla yapılan iki alan araştırmasında barınma alt başlığında evsiz aile sayısının 12 aile olduğu, yardımseverler aracılığıyla bir dönem kira giderleri karşılandığı, eşya yardımı yapılan aile sayısının 200 aile olduğu tespit edilmiştir.
- Eğitim hizmetlerinin ise eğitim çağındaki öğrencilerin eğitime kazandırılması, rehberlik ve danışmanlık yapılması, Türkçe ve mesleki eğitim almak isteyenlere yönelik tespit çalışmalarının yapılması olarak belirlendiği gözlemlenmiştir.

- 2016 Aralık ayında KADİM’in ilk kuruluşunda okullaşma oranı 66,04 iken; 2017 yılı aralık ayında okullaşma oranı %88,54’e ulaşmıştır.
- 2016 Aralık ayında yetişkin eğitimi kurslarına katılım 281 kişi iken 2017 Aralık ayında bu sayının 911 kişiye ulaşmıştır.
- 2016 Aralık ayından 2017 Aralık ayına kadar bir yıllık sürede sağlık hizmetleri alanında; aile hekimliği, hastane ve eczane hizmetleri hakkında genel bilgilendirmelerin yapılması ile sağlık hizmetlerine ulaşımın oranının %79,12 arttırılmıştır. Analiz sonucu, bu oranın artmasında anadillerinde doktor bulunduran göçmen sağlık biriminin kurulmasının ve aile hekimliğinin tanınmasının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan alan araştırmasında aile hekimliğine kayıtlı göçmen sayısının 2016 yılı aralık ayında 982 kişi iken, 2017 yılı aralık ayında 1759 kişiye yükseldiği saptanmıştır.
- İstihdam alanında ise 2016 yılı aralık ayında kayıtlı istihdam bulunmamakta iken, 2017 yılı aralık ayında 5 kişinin kayıtlı istihdam edilmiştir.
- Yapılan çalışmada sosyal yardımlar konusunda; KADİM Merkezine aylık 200 kişinin müracaat ettiği, 2016 yılı aralık ayında 289 aileye, 2017 yılı Aralık itibariyle ise 558 aileye yardım yapılmıştır.
- Göçmenlerin sosyal uyumu hakkında ise yapılan araştırmada KADİM danışmanlık hizmeti talep eden aile sayısı 2016 Aralık ayında 599 iken, 2017 Aralık ayında 908 ailenin danışmanlık hizmeti talep etmiştir. Danışmanlık hizmetleri üç dilde hizmet veren duzcekadim.org adlı web sayfasından da alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2007). *Almanya Ve İngiltere’deki Türkiye Kökenlilerin Kültürel Kimlik Algularının Karşılaştırılması*, AYK, 1-20.
- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç Sosyolojisi*. (2. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Apak, H. (2014). *Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri Mardin Örneği*. Yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Arcan, İ. G. (2012). *Göçmen Kadınlarda Dil Problemi Kamusal Alanda Dilsizlik*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, H.; Aygül, H. H.; Oğuz, Z. N. ve Uysal, M. T. (2012). “Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları Isparta Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 191-210.
- Castles, S. & Miller, J. M. (2008). *Göçler Çağı* (1. Basım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coştu, Y. (2016). “Göçmenlerin Kimlik Arayışı Avrupalı Türkler Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2): 533-546.
- Dil, K. (2015). “Göç Olgusuna Göçmenlerin Deneyimi Üzerinden Bakmak”, *İdeal Kent*, 15, 149-171.
- Döner, H. (2016). *Suriyeli Göçmenlerle Yaşanan Sorunlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Hatay İli Örneği*, Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ekşi, H.; Çiftçi, M.; Yaman, N.; Parlak, S.; Dinçer, M.; Ulaş, E. ve Ulusoy, M. A. (2016). “Almanya’da Yaşayan Türkiye Kökenli Göçmenlerin Yeniden Yaşam İnşası”, *Middle East Journal of Refugee Studies*, 1(2): 5-25.

- Erdoğan, M. (2014). *Türkiyede’ki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, HUGO yayınları.
- Genç, İ.; Sütçü, Ç. & Zengin H. (2014). “Göçlerle Yurt Olan Şehir: Düzce” içinde *Düzce’de Tarih ve Kültür* (Edt. Ali Ertuğrul), Bursa: Gaye Kitabevi.
- Güvenç, B. (2009). “Kültür, Kimlik ve Kimlikler” içinde *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. G.Pultar), S.31-38, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2015). Önsöz içinde *Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, S.Xxii-XI, (Der: M.M. Erdoğan, A. Kaya), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). *Etnisite ve Spor*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kılıç, M. & Şener, G. (2013). “Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Etkinliklerine Katılımlarındaki Sosyolojik Etkenler ve Yapısal Kısıtlamalar”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3): 220-227.
- Kılıç, M. (2016). *Gençlik Şiddet ve Serbest Zaman*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kılıç, M. (2017). “Göç ve Kültürel Değişme: Düzceli Kimliğinin İnşasında Kültürel Bütünleşme”, 3. *Uluslararası Düzce Tarih, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 100-105, Düzce.
- Masgoret, A.M. & Ward, C. (2006). “Culture Learning Approach to Adaptation” in *The Cambridge Handbook of Adaptation Psychology* (edt. D.L. Sam and J.W. Berry), P.58-77, Cambridge: Cambridge University Press.
- Öztaş, C. & Zengin, E. (2006). “Göç ve Azerbaycan”, *Göç Sempozyumu Bildirileri*, 8-11 Eylül 2005, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Başkanlığı, Yayın No: 6: 65-75.
- Sencer, M. (1989). *Toplumbilimlerinde Yöntem*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2011). *Göç ve Ötesi*, 2.baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 15-28

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 15-28

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 1025287/ohuiibf.354738

Geliş Tarihi / Received: 16.11.2017

Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2018

SOSYAL HİZMETLERDE KALİTE: VAN İLİ UYGULAMASI*

Emrullah KIPÇAK¹
Ertuğrul ÇAVDAR²
Erhan ÖNAL³

Özet

Sosyal ve kültürel değişimlerin yanı sıra günümüz ekonomik koşullarında rekabet ortamının giderek artması işletmelerin kaliteye verdikleri önem düzeyinin artmasına neden olmuştur. Kâr amacı güden işletmelerde kalite en önemli rekabet aracı olarak görülürken kâr amacı gütmeyen işletmelerde kalite örgütün inisiyatifine kalmıştır. Van ili çevresinde gerçekleştirilen bu çalışmada kâr amacı gütmeyen bir anlayışla hizmet veren sosyal yardım kurumlarının hizmet kaliteleri değerlendirilmiştir. Hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde Servqual ölçeğinin beş boyutunun yanı sıra bilgilendirme boyutu da dikkate alınmıştır. Yapılan analizlerde sosyal yardım hizmetlerine ilişkin kalite düzeyinin başta bilgilendirme olmak üzere tüm kalite boyutları açısından yeterince iyi olmadığı görülmüştür. Değerlendirmeye göre en kaliteli sosyal yardım hizmeti sağlayan kurumlar sırasıyla; vakıflar, dernekler, belediyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer yardım kuruluşları olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Hizmet Kalitesi, Hizmet Kalitesi Boyutları, Sosyal Hizmet.
Jel Sınıflandırılması : M11.

QUALITY OF SOCIAL SERVICES: VAN APPLICATION

Abstract

The social and cultural changes as well as the increasing competition in today's economic conditions have led to an increase in the level of importance given to enterprises by quality. While quality is the most important competitive tool in profit-oriented enterprises, it is the initiative of quality organization in non-profit-oriented enterprises. In this study carried out around the province of Van, the qualifications of the social welfare institutions serving with a profit-oriented understanding were evaluated. In evaluating the quality of service, besides the five dimensions of the Servqual scale, the informing dimension was also taken into account. In the analyzes made, it was seen that the quality level of social assistance services was not good enough in terms of all quality aspects, especially informing. According to the evaluation, respectively the providing institutions which the highest quality social assistance services are; foundations, associations, municipalities, social assistance and solidarity foundations and other charities.

Key Words : Service Quality, Service Quality Dimensions, Social Service.
Jel Classification : M11.

* Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: SYL-2016-5124.

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, emrullahkipcak@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4543-9020>

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ecavdar@yyu.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1522-8775>

³ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, erhanocal1313@hotmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2460-9617>

GİRİŞ

Hizmet kalitesi, genel manada sunulan hizmetlerin insanların beklentilerini karşılayabilme yeteneğidir. Hizmetlerden beklentiler farklı olsa bile genel olarak hizmetlerin kalitelerinin ölçülmesi gerekli görülebilir. Hizmet kalitesine yönelik çalışmalar, genelde kâr amacı güden kuruluşlar üzerine gerçekleştirilmektedir. Toplumla fayda sağlamaya çalışan sosyal hizmet kurumları gibi kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlar üzerine yapılan hizmet kalitesi çalışmaları ise sınırlı denecek sayıda azdır.

Sosyal yardım sağlayan kurum ve kuruluşlardan hizmet alan bireylerle gerçekleştirilen bu çalışmada, sosyal yardım kurumlarının hizmet kalitesinde; hizmet kalitesi boyutları ve bunlara ek olarak sunulan bilgilendirme boyutunun geçerliliği ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca sosyal hizmet sağlayan kurum ve kuruluşların sundukları hizmetlerin kalitesi de ölçülmüştür.

I. HİZMET KALİTESİ

“Hizmet kalitesi, hizmetten faydalanmadaki kolaylık, iletişim araçlarının açıklığı, hizmet sunanların nezaketi, uzmanlıkları ve empati yetenekleri, hizmetin müşteri gereksinimlerine hangi ölçüde cevap verdiği, hizmet sayesinde elde edilen sonuçların mükemmelliği ve ivediliği ile ilgili bir kavramdır” (Gümüsoğlu vd., 2007:125). Başka bir tanıma göre ise “hizmet kalitesi, müşteri ihtiyaçlarının, isteklerinin, arzularının ve beklentilerinin karşılanması ve ötesine geçilmesi olarak değerlendirilmektedir” (İslamoğlu-Candan vd. 2006:138).

Hizmet kalitesi; müşterilerin hizmet sağlayıcısından beklentileri ile hizmet sağlayıcısının gerçek performansının karşılaştırılması sonucu belirlenir (Çatı & Erkekdaş, 2008:241). Beklentilerin aşılması durumunda, hizmetin kalitesi yüksek olarak algılanmakta iken beklentilerin karşılanmaması durumunda, hizmet kalitesi kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir. Eğer beklentiler, algılanan hizmet ile karşılanırsa hizmet kalitesi tatmin edici olarak görülmektedir (Gümüsoğlu vd., 2007:126).

I.1. Hizmet Kalitesi Boyutları

Parasuraman ve diğerleri 1985, 1988, 1991 hizmet alanlarında (bankacılık, kredi kartı hizmetleri, komisyonculuk, tamir ve bakım hizmetleri, uzun mesafe telefon hizmetleri) her biri üç odak grup olmak üzere toplam 12 grup üzerinde çalışmalar yapmışlardır (Gümüsoğlu vd., 2007:132). Çeşitli kriterler gözetilerek yapılan çalışmalar sonucunda fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, yetenek, nezaket, inanılabilirlik, güvenlik, ulaşılabilirlik, iletişim ve müşteriye anlamak olarak isimlendirilen, müşteri beklentileri ile onların algılamaları arasındaki farkı yedili bir ölçekte ölçen ve hizmet kalitesini belirleyecek düzeyde on boyut ortaya çıkarmışlardır. Belirlenen on boyut ve bunların tanımları hizmet kalitesinin temel görev ve etki alanlarını ortaya koyan SERVQUAL ölçeği için belirlenmiştir (Parasuraman, 1988).

Parasuraman ve diğerleri bir süre sonra hizmet kalitesi ölçeğini faktör analizi ile değerlendirmiş ve hizmet kalitesini belirleyen on boyutu beş boyuta indirgeyerek SERVQUAL adını verdikleri bir hizmet kalite ölçüm aracı olan anketi geliştirmişlerdir (Saat, 1999). Yeni ölçekte 10 boyut arasındaki fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik korunmuş bunun dışında kalan boyutlar güvence ve empati boyutlarıyla ölçeğe dâhil edilmiştir. Güvence boyutunun içinde inanılabilirlik, güvenlik, yetenek ve nezaket; empati boyutu içinde ise müşteriye anlama, ulaşılabilirlik ve iletişim boyutları yer almaktadır (Parasuraman 1985).

Yeni Servqual Boyutları					
Beş Boyut On Boyut	Fiziksel Özellikler	Güvenilirlik	Heveslilik	Güvence	Empati
Fiziksel Özellikler					
Güvenilirlik					
Heveslilik					
Yetenek Nezaket İnanlırlık Güvenlik					
Ulaşılabilirlik İletişim Müşteriyi Anlama					

Şekil 1.Yeni Servqual Boyutları

Kaynak: Zeithaml-Parasuraman vd. 1990:25.

Fiziksel Özellikler: Fiziksel olanaklar, ekipmanlar, hizmet ile ilgili diğer araçlar, çalışanların giyimi, dekorasyon ve iletişim araçları olarak tanımlanmaktadır (1'den 4'e kadar olan ifadeler).

Güvenilirlik: Söz verilen hizmeti doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirebilme yeteneği ve müşterilerin yaşadığı problemlerin çözümü gibi konuları içermektedir. Performansın sürekliliği gerekmektedir (5'ten 9'a kadar olan ifadeler).

Heveslilik: Müşterilere yardım etme isteğinin bulunması, hizmetin doğru ve hızlı bir şekilde verilmesini içermektedir (10'dan 13'e kadar olan ifadeler).

Güvence: Çalışanların bilgili ve nazik olması, müşterilerde güven duygusu oluşturabilme becerileri, işgörenlerin müşteri sorularına cevap verebilme durumu bu kapsamda değerlendirilmektedir. (14'ten 17'e kadar olan ifadeler) (Kozak vd., 2011:188-189).

Güvence boyutu, şu dört boyutu kapsamaktadır:

· *Yetenek:* Çalışanların hizmetlerde gerekli becerilere sahip olması ve bunları bilgileriyle pekiştirmelerini ifade eder.

· *Nezaket:* Personellerin müşterilerle temasındaki incelik, düşünce, saygı ve samimiyeti içermektedir.

· *İnanlırlık:* Hizmetten faydalananlara karşı gösterilen dürüstlüğü ve müşterilerin bu dürüstlüğe inanmalarını ifade eder.

· *Güvenlik:* Hizmetten faydalananların herhangi bir tehlike, risk ve şüphe içerisine düşmemelerini içermektedir (Baca, 2006).

Empati: Hizmet sunanların kendilerini müşterilerini yerine koyabilmelerini, her bir müşteriye bireysel olarak ilgi göstermelerini ve müşteri gereksinimlerinin işgörenlerce bilinmesini içermektedir (18'den 22'ye kadar olan ifadeler) (Kozak vd., 2011:188-189).

Empati boyutu, şu üç boyutu kapsamaktadır:

· *Ulaşılabilirlik:* Faydalanılmak istenilen hizmete kolay bir şekilde erişebilmeyi ve gerekli teması kurabilmeyi ifade eder.

· *İletişim:* Çalışanların hizmetten faydalananlarla aynı dili konuşabilmeleri, onları dinlemeleri ve anlamalarıdır.

· *Müşteriyi anlama:* Müşterileri ve onların ihtiyaçlarını bilmek için çaba göstermeyi ifade eder (Baca, 2006).

Bilgilendirme boyutuna yönelik çalışmada ise Çavdar ve diğerleri (2017) sosyal hizmet kurumlarında ve icra iflas dairelerinde bilgilendirme boyutuna ilişkin; bilgi alınabilecek birimlerin varlığı, hizmetten yararlanma koşullarına ilişkin gerekli bilgilendirmenin yapılması, devam eden süreçlerin durumuna ilişkin bilgilendirme yapılması, hizmetle ilgili bilgi kaynaklarının yeterli olup olmadığı üzerine dört temel soru sormuşlardır (Çavdar, 2017:147).

Beş boyut içeren SERVQUAL ölçek skoru değişik şekillerde hesaplanabilmektedir. Her bir müşteri için önerme ve algılama skorları arasındaki farklılıkların bulunduğu müşteri düzeyinde hesaplamalar; tüm boyutların değerlendirildiği boyut düzeyinde hesaplamalar ve müşterilerin sorulara verdikleri cevaplarla önem ağırlıklı hesaplamalar ölçek skorunun belirlenmesinde kullanılmaktadır (Parasuraman vd. 2005). Cronin ve Taylor, ankete cevap veren kişinin performans değerlendirmesinin zaten beklentinin içinde yer aldığını öne sürmüşler böylelikle sadece performansı ölçmeye yönelik SERVPERF yöntemini önermişlerdir (Cronin & Taylor, 1994:130). SERVPERF modeline göre hizmet kalitesinde yalnızca performansın etkili olduğu vurgulanmıştır. Kalite için yeterli olanın hizmet performansı olduğu ileri sürülmüş, beklentiler dikkate alınmamıştır (Çakmakaya vd., 2015:31). SERVPERF yöntemi SERVQUAL yöntemindeki beş boyut ve 22 madde kuralını temel almaktadır. SERVQUAL yöntemindeki 44 soru SERVPERF yönteminde 22 soruya indirgenmiştir. Çünkü SERVPERF yöntemi sadece algılanan hizmet kalitesini ölçmeyi baz alan bir kalite ölçüm aracıdır (Cronin & Taylor, 1992:58).

II. SOSYAL HİZMETLER

BM Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre de “sosyal hizmetler; bedensel, ruhsal ve sosyal yönden bireyin tam bir iyilik hali içinde olmasını sağlamaya yönelik çabayı temsil etmektedir” (Uğur, 2013:76). Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Derneği Uzmanları tarafından 1999 yılında sosyal hizmet çalışanları için belirlenen etik kodlarının giriş bölümünde sosyal hizmetin öncül görevi, insanların iyilik halini arttırmak ve bütün bireylerin temel insani ihtiyaçlarını karşılamasına yardım ederek özellikle savunmasız, ezilen ve yoksulluk içinde yaşayanların güçlenmesine ve ihtiyaçlarına önem göstermek olarak belirlenmiştir (Erbay, 2015:36).

Ülkemizde sunulan sosyal hizmetler genel olarak; sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, yaşlı bakımı hizmetleri, muhtaç çocuklara bakım hizmetleri, hastaneler, eğitim hizmetleri, din hizmetleri, dernek ve vakıf hizmetleri, posta hizmetleri, kamu hizmetleri, çeşitli mesleki ve sosyal hizmetlerdir (Karahana, 2006:30-31).

Sosyal hizmetleri, nitelikleri itibarıyla ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar;

- Sosyal refah karakterli sosyal hizmetler
- Sosyal yardım karakterli sosyal hizmetlerdir.

“Sosyal refah karakterli sosyal hizmetler; yoksul durumda bulunmamakla beraber, değişik türlerde yönlendirme, rehberlik, psikolojik destek gibi özel ihtisas hizmetlerine yönelik manevi yardım hizmetleridir.” “Sosyal yardım karakterli sosyal hizmetler ise; ekonomik yetersizlikleri nedeniyle geçinme imkânı olmayan yoksullara maddi ve manevi yardım yapılmasıdır” (Uğur, 2013:80). Ülkemizde kamu kurumları kendi içlerinde sosyal hizmet amaçlı faaliyetler yürütmektedirler. Türkiye’de sosyal yardım hizmetleri kamu kurumları aracılığı ile yapılmakla beraber, özel kuruluşlar tarafından da yapılabilmektedir. Bu kuruluşlar:

- Kamu yönetimi altında bulunanlar,
- Yerel yönetimlere bağlı olanlar,
- Sivil toplum örgütlerine bağlı olanlar,
- Özel girişim eliyle kurulanlar olmak üzere dört kategoride ele alınabilir (Tomanbay, 2014:26).

III. LİTERATÜR ÖZETİ

Yapılan literatür çalışmaları sonucunda sosyal hizmetlerde kalite veya sosyal desteklerde kalite adı altında bazı çalışmalara rastlanmıştır.

Kronik hastalarda sosyal desteğin kalitesi ve miktarı üzerine yaptığı çalışmada Yohannes (2013) kronik yaşlı hastalarda yeterli psikolojik destek ve yeterli sosyal desteğin yaşam kalitesini arttırdığını ve ölüm oranlarını azalttığını saptamıştır.

Tacizden kurtulmuş kadınlar üzerinde sosyal desteğin ilişki kalitesi ve yapısal ağlar üzerine gerçekleştirilen çalışmayla Chia-Yi Wu ve Steward (2010) tacizden ve şiddetten kurtulan kadınların toplumsal destek ağı içerisinde farklı üyelerden alınan sosyal desteklerin kalitelerini ölçmüşler ve verilen desteklerin olumlu sonuçlar ortaya çıkardığını belirtmişlerdir.

Çift yönlü aile ilişkilerinde iyi geçinmenin ve sosyal desteğin karşılıklı etkileşimi üzerine kalite çalışması yapan Stevenson (1999) sosyal desteğin aile ilişkileri üzerinde olumlu etki yarattığını ve aile ilişkilerinin daha kaliteli bir düzeye eriştiğini saptamıştır.

Omurilik zedelenmeleri sonucu oluşan depresyon ve umutsuzlukta sosyal destek kalitesinin tahmini verileri kullanılarak yapılan çalışmalarında Beedie ve Kennedy (2002) iki veriye ulaşmışlardır; ilk veriye göre umutsuzluk derecesinin intihar teşebbüsü ile paralel olduğu, ikinci verinin ise sosyal desteğin kalitesinin ve miktarının umutsuz ve depresyonda olan kişilerde farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sosyal destek araştırmalarının kalite hesaplamaları ve ölçüm araçları ile ilgili çalışma üzerine farklı metodlar uygulayan Hlebec (2012) iki metod elde etmiştir. Uygulanan metodlar olayla ilişkili metod ve basit ilişki metodudur. Basit ilişki metodu aile içi dayanışmayı baz alan bir metoddur. Çalışmada istenilen sağlıklı verilere de basit ilişki metodunda ulaşılmıştır.

Çavdar ve diğerleri (2017) icra daireleri hizmetleri ve sosyal yardım hizmetlerine yönelik olarak yaptıkları çalışmada mevcut hizmet kalitesi boyutlarının yanı sıra bilgilendirme boyutunun da hizmet kalitesi açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Sosyal hizmet kurumlarında kalite yönetimi üzerine gerçekleştirdiği çalışmada Özcan (Sarıkaya (Ed.), 2011) herhangi bir kurumda hizmet kalitesinin hizmeti alanlar tarafından düşük olarak algılanmasını; bilgi eksikliği, sunum hatası, standart hata, iletişim eksikliği gibi nedenler ortaya koymuştur. Ayrıca sosyal hizmet kurumlarındaki hizmeti, var olan on boyut üzerinden değerlendirmiş ve sosyal hizmet kurumlarında hizmet kalitesinin geliştirilmesi için bazı önerilerde bulunmuştur. Sonuç olarak da sosyal hizmet kurumlarında TKY'nin uygulanmasının hem yönetsel hem de işlevsel açıdan gerekli olduğu kanısına varmıştır.

Sosyal hizmet kurumlarında toplam kalite yönetimi üzerine yapılan çalışmada Akyüz'ün (2015) sosyal hizmet kurumlarındaki yapılanmaları göz önüne alarak buralardaki sorunlara değinmiştir. Dağınık bir yapılanmanın olduğunu belirten Akyüz hem kurum yapılanmaları hem de işlevsellik açısından daha kaliteli bir oluşum için on beş maddelik bir öneri sunmuştur. Sunulan maddelerden bir tanesinde tüm sosyal hizmet kurumlarındaki toplam kalite yönetiminin bir yaşam felsefesi haline gelmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kamu ve kamu dışı sosyal yardım uygulamaları üzerine Konya ilindeki kurumlar üzerine yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında Ustabaşı (2013) kamu kurumlarının daha profesyonelce bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkarmıştır. Ustabaşı ayrıca sosyal yardım kurumlarının tek bir çatı altında toplanması, merkezden atanan uzman denetlerce denetlenmesi ve ortak bir veri tabanı kullanılması yoluyla sosyal yardım kurumlarının daha başarılı bir iş ortaya koyabilecekleri önerisinde bulunmuştur.

III. I. Örneklem Seçimi ve Büyüklüğü

Bu çalışmanın amacı Servqual Ölçeğinde dikkate alınan beş hizmet kalitesi boyutuna ek olarak bilgilendirme boyutu yönünden Van ili ve çevresinde verilen sosyal yardımların hizmet kalitesini ölçmektir. Bu amaçla Van il merkezi ve çevre ilçelerde uygulanmak üzere demografik faktörler, yardım alınan kurumlar, alınan yardım türleri gibi soruların dışında 26 sorudan oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Anket sorularının yirmi ikisi Servqual Ölçeğine ait sorular, dördü ise bilgilendirme boyutuna ait ek sorulardır.

Ana kütle hacminin bilinmediği durumlarda %95 güven düzeyi için 385 örneklem yeterli görülmektedir (Brinkman, 2009:51). Van il merkezi ve çevresinde sosyal yardım kurumlarından yardım alan bireylerle basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak toplam 390 anket yapılmış olup bunlardan 385 tanesi geçerli olarak analize dahil edilmiştir. Ankette kalite boyutları açısından mevcut sosyal yardım hizmetlerine ilişkin kalitenin değerlendirilmesi istenmiştir. Elde edilen sonuçlar SPSS programı yardımıyla analiz edilerek aşağıda tablolar ve yorumlarla açıklanmıştır.

III.II. Araştırma Bulguları

Anket sonuçlarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, yardım aldığı sosyal hizmet kurumu, hangi yardım türünü aldığına ilişkin veri dağılımı Tablo 1.'de verilmiştir:

Tablo 1. Frekans Tablosu

	Frekans	%
Cinsiyet		
Erkek	233	60,51
Kadın	152	39,48
Yaş		
20 Yaş Altı	25	6,49
20-29	87	22,59
30-39	117	30,38
40-49	95	24,67
50-59	41	10,64
60 ve Üzeri	20	5,19
Eğitim		
İlköğretim	184	47,79
Lise	159	41,29
Yüksekokul	9	2,33
Üniversite	30	7,79
Lisans Üstü	3	0,77
Yardım Aldığınız Sosyal Hizmet Kurumu		
SYDV	143	37,14
Belediye	74	19,22
Dernek	76	19,74
Vakıf	57	14,80
Diğer	35	9,09
Yardım Türü		
Gıda	167	43,37
Giyim ve Ev Eşyası	15	3,89
Yakacak (Kömür)	121	31,42
Mali Yardım	50	12,98
Diğer	32	8,31
TOPLAM	385	100

Tablo incelendiğinde sosyal yardım desteği alan üç yüz seksen beş bireyin demografik özellikleri, hangi kurumdan ve ne tür yardım aldığı frekans değerleri ile belirtilmiştir. Tabloya göre ankete katılanların çoğunluğunu erkekler, 30-39 yaş aralığına sahip bireyler ve ilköğretim mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Tablo yardım alınan sosyal hizmet kurumu ve alınan yardım türü açısından değerlendirildiğinde ise ankete katılanların çoğunluğunu sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarından yardım alan bireylerle gıda yardımı alan bireylerin oluşturduğunu göstermektedir.

III.III. Güvenilirlik Analizi

Anket verilerine ilişkin güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri 0,96 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği yüksektir. 26 değerlendirme sorusuna ilişkin ayrıntılı analizde ölçeğin güvenilirliğini azaltan herhangi bir soru olmayıp tüm sorular analize dahil edilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Hizmetlerde Kalite Boyutlarının Ortalamaları

Kalite Boyutları	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	p
Fiziksel Özellikler	385	2,91	0,905	0,046	0,005
Güvenilirlik	385	2,90	0,965	0,049	
Heveslilik	385	2,92	0,919	0,047	
Güvence	385	2,93	0,935	0,048	
Empati	385	2,94	0,871	0,044	
Bilgilendirme	385	2,71	0,745	0,038	
Toplam	385	2,88	0,895	0,019	

Tablo incelendiğinde sosyal hizmetlerde kalite boyutlarına ilişkin değerlendirmelerin birbirinden farklı olduğu ve bu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Sosyal hizmetlerde kalite boyutları ortalamalarına bakıldığında ortalamaların vasat bir düzeyde artıp azaldığı görülürken, empati boyutunun en yüksek ortalamaya sahip olduğu, bunu sırasıyla güvence, heveslilik, fiziksel özellikler, güvenilirlik ve bilgilendirme boyutunun izlediği görülmektedir.

Tablo 3. Sosyal Hizmetlerde Kalite Boyutlarının Birbirlerine Göre Ortalama Farkları

X	Y	Fark Ortalama (X-Y)	Standart Hata	p
Fiziksel Özellikler	Güvenilirlik	0,008	0,064	1,000
	Heveslilik	-0,009	0,064	1,000
	Güvence	-0,022	0,064	0,999
	Empati	-0,025	0,064	0,999
	Bilgilendirme	0,193	0,064	0,032
Güvenilirlik	Fiziksel Özellikler	-0,008	0,064	1,000
	Heveslilik	-0,017	0,064	1,000
	Güvence	-0,030	0,064	0,997
	Empati	-0,033	0,064	0,996
	Bilgilendirme	0,185	0,064	0,047
Heveslilik	Fiziksel Özellikler	0,008	0,064	1,000
	Güvenilirlik	0,017	0,064	1,000
	Güvence	-0,013	0,064	1,000
	Empati	-0,016	0,064	1,000
	Bilgilendirme	0,201	0,064	0,021
Güvence	Fiziksel Özellikler	0,021	0,064	0,999

	Güvenilirlik	0,030	0,064	0,997
	Heveslilik	0,013	0,064	1,000
	Empati	-0,003	0,064	1,000
	Bilgilendirme	0,215	0,064	0,011
Empati	Fiziksel Özellikler	0,025	0,064	0,999
	Güvenilirlik	0,033	0,064	0,996
	Heveslilik	0,016	0,064	1,000
	Güvence	0,003	0,064	1,000
	Bilgilendirme	0,218	0,064	0,009
Bilgilendirme	Fiziksel Özellikler	-0,193	0,064	0,032
	Güvenilirlik	-0,185	0,064	0,047
	Heveslilik	-0,202	0,064	0,021
	Güvence	-0,215	0,064	0,011
	Empati	-0,219	0,064	0,009

Tablo incelendiğinde ortalama farklara göre sosyal hizmetler açısından en yüksek değerlendirilmiş boyutun empati boyutu olduğu, bunu sırasıyla güvence, heveslilik, fiziksel özellikler, güvenilirlik ve bilgilendirme boyutunun izlediği görülmektedir. Bununla birlikte en yüksek değerlendirmeye sahip olan empati boyutunun güvenilirlik, heveslilik ve güvence boyutları arasındaki ortalama farklar istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0,05$). En yüksek ortalamaya sahip olan empati boyutu ve en düşük ortalamaya sahip olan bilgilendirme boyutu ile aralarındaki ortalama farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4. Sosyal Hizmetlerde Kalite Boyutlarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi

Kalite Boyutları	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Hata	p
Fiziksel Özellikler	Erkek	233	2,97	0,056	0,098
	Kadın	152	2,81	0,079	
	Toplam	385	2,91	0,046	
Güvenilirlik	Erkek	233	2,93	0,059	0,400
	Kadın	152	2,85	0,086	
	Toplam	385	2,90	0,049	
Heveslilik	Erkek	233	2,98	0,057	0,102
	Kadın	152	2,82	0,081	
	Toplam	385	2,92	0,047	
Güvence	Erkek	233	3,02	0,058	0,021
	Kadın	152	2,79	0,080	
	Toplam	385	2,93	0,048	
Empati	Erkek	233	2,98	0,055	0,220
	Kadın	152	2,86	0,075	
	Toplam	385	2,93	0,044	
Bilgilendirme	Erkek	233	2,74	0,042	0,466
	Kadın	152	2,68	0,072	
	Toplam	385	2,71	0,038	

Tablo incelendiğinde sadece güvence kalite boyutuna ilişkin hizmet kalitesi değerlendirmelerinin cinsiyete göre farklılık arz ettiği ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Sosyal hizmetlerde kalite boyutlarının cinsiyete göre değerlendirilmesinde aralarındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, empati ve bilgilendirme boyutlarının ortalamalarına bakıldığında ortalamaların vasat bir düzeyde olduğu, belirtilen kalite boyutları açısından kalite düzeylerini erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek değerlendirdiği anlaşılmakla birlikte erkeklerin ve kadınların sosyal hizmetlerde bu kalite boyutlarını çok farklı değerlendirmedikleri birbirine yakın değerlendirmeler yapmış oldukları görülmektedir.

Tablo 5. Sosyal Hizmetlerde Kalite Boyutlarının Eğitim Durumlarına Göre Değerlendirilmesi

Kalite Boyutları	Eğitim Durumu	N	Ortalama	Standart Hata	p
Fiziksel Özellikler	İlk Öğretim	184	2,90	0,070	0,461
	Lise	159	2,91	0,069	
	Yüksek Okul	9	3,22	0,316	
	Üniversite	30	2,88	0,153	
	Lisans Üstü	3	2,08	0,464	
	Toplam	385	2,91	0,046	
Güvenilirlik	İlk Öğretim	184	2,90	0,075	0,246
	Lise	159	2,95	0,072	
	Yüksek Okul	9	2,98	0,410	
	Üniversite	30	2,66	0,144	
	Lisans Üstü	3	1,93	0,333	
	Toplam	385	2,90	0,049	
Heveslilik	İlk Öğretim	184	2,88	0,071	0,385
	Lise	159	2,98	0,070	
	Yüksek Okul	9	3,11	0,346	
	Üniversite	30	2,84	0,136	
	Lisans Üstü	3	2,08	0,333	
	Toplam	385	2,92	0,047	
Güvence	İlk Öğretim	184	2,95	0,074	0,103
	Lise	159	2,95	0,067	
	Yüksek Okul	9	3,03	0,438	
	Üniversite	30	2,82	0,147	
	Lisans Üstü	3	1,50	0,000	
	Toplam	385	2,93	0,048	
Empati	İlk Öğretim	184	2,93	0,066	0,047
	Lise	159	2,96	0,062	
	Yüksek Okul	9	3,02	0,436	
	Üniversite	30	2,93	0,165	
	Lisans Üstü	3	1,40	0,000	
	Toplam	385	2,93	0,044	
Bilgilendirme	İlk Öğretim	184	2,72	0,058	0,005
	Lise	159	2,73	0,054	
	Yüksek Okul	9	3,03	0,329	
	Üniversite	30	2,64	0,109	
	Lisans Üstü	3	1,17	0,167	
	Toplam	385	2,72	0,038	

Tablo incelendiğinde sosyal hizmetlerde eğitim durumlarına göre değerlendirmelerde empati ve bilgilendirme boyutlarının farklılık arz ettiği ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Belirtilen kalite boyutları açısından sosyal hizmetlerde eğitim durumlarına göre değerlendirmelerde ortalamalara bakıldığında en yüksek değerlendirmeyi yüksek okul mezunlarının yaptığı anlaşılmakla beraber genel olarak eğitim düzeyi arttıkça ortalamaların arttığı görülmektedir.

Tablo 6. Sosyal Hizmetlerde Kalite Boyutlarının Yardım Alınan Kuruma Göre Değerlendirilmesi

Kalite Boyutları	Yardım Aldığınız Kurum	N	Ortalama	Standart Hata	p
Fiziksel Özellikler	SYDV	143	2,50	0,061	0,000
	Belediye	74	2,67	0,114	
	Dernek	76	3,57	0,073	
	Vakıf	57	3,68	0,057	
	Diğer	35	2,39	0,140	
	Toplam	385	2,91	0,046	
Güvenilirlik	SYDV	143	2,47	0,060	0,000
	Belediye	74	2,74	0,130	
	Dernek	76	3,59	0,065	
	Vakıf	57	3,75	0,076	
	Diğer	35	2,10	0,137	
	Toplam	385	2,90	0,049	
Heveslilik	SYDV	143	2,48	0,055	0,000
	Belediye	74	2,80	0,125	
	Dernek	76	3,57	0,053	
	Vakıf	57	3,76	0,063	
	Diğer	35	2,16	0,153	
	Toplam	385	2,92	0,047	
Güvence	SYDV	143	2,46	0,054	0,000
	Belediye	74	2,69	0,117	
	Dernek	76	3,63	0,062	
	Vakıf	57	3,86	0,059	
	Diğer	35	2,29	0,168	
	Toplam	385	2,93	0,048	
Empati	SYDV	143	2,51	0,055	0,000
	Belediye	74	2,77	0,113	
	Dernek	76	3,57	0,050	
	Vakıf	57	3,74	0,053	
	Diğer	35	2,31	0,154	
	Toplam	385	2,93	0,044	
Bilgilendirme	SYDV	143	2,54	0,051	0,000
	Belediye	74	2,69	0,103	
	Dernek	76	2,86	0,057	
	Vakıf	57	3,35	0,080	
	Diğer	35	2,11	0,138	
	Toplam	385	2,72	0,038	

Tablo incelendiğinde tüm kalite boyutları açısından hizmet kalitesi değerlendirmelerinin yardım alınan kuruma göre farklılık arz ettiği ve bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Belirtilen tüm kalite boyutları açısından vakıflardan yardım alanların daha yüksek değerlendirmeler yaptıkları ve bunu sırasıyla dernekler, belediyeler, SYDV ve son olarak da diğer yardım kurumlarından yardım alanların izlediği görülmektedir.

Tablo 7. Sosyal Hizmetlerde Yardım Alınan Kurumların Ortalamaları

Yardım Kurumları	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	p
SYDV	143	2,49	0,581	0,049	0,000
Belediyeler	74	2,73	0,946	0,110	
Dernekler	76	3,46	0,412	0,047	
Vakıflar	57	3,69	0,053	0,053	
Diğer	35	2,23	0,127	0,128	
Toplam	385	2,88	0,816	0,042	

Tablo incelendiğinde yardım alınan kurumlara ilişkin değerlendirmelerin farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$) Sosyal hizmetlerde yardım alınan kurumlara ilişkin değerlendirmelerde en yüksek ortalamanın vakıflara ait olduğu bunu sırasıyla dernekler, belediyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer yardım kurumlarının izlediği görülmektedir.

Tablo 8. Sosyal Hizmetlerde Yardım Alınan Kurumların Birbirlerine Göre Ortalama Farkları

X	Y	Fark Ortalama (X-Y)	Standart Hata	P
SYDV	Belediyeler	-0,233	0,043	0,000
	Dernekler	-0,971	0,043	0,000
	Vakıflar	-1,198	0,046	0,000
	Diğer	0,264	0,057	0,000
Belediyeler	SYDV	0,233	0,043	0,000
	Dernekler	-0,738	0,049	0,000
	Vakıflar	-0,965	0,053	0,000
	Diğer	0,497	0,062	0,000
Dernekler	SYDV	0,971	0,043	0,000
	Belediyeler	0,738	0,049	0,000
	Vakıflar	-0,226	0,053	0,000
	Diğer	1,235	0,061	0,000
Vakıflar	SYDV	1,198	0,047	0,000
	Belediyeler	0,965	0,053	0,000
	Dernekler	0,226	0,053	0,000
	Diğer	1,235	0,064	0,000
Diğer	SYDV	-0,264	0,057	0,000
	Belediyeler	-0,497	0,062	0,000
	Dernekler	-1,235	0,061	0,000
	Vakıflar	-1,462	0,064	0,000

Sosyal hizmetlerde yardım alınan kurumların birbirlerine göre ortalama farklarına bakıldığında aralarındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Sosyal hizmetlerde yardım alınan kurumlara ilişkin ortalama farklara bakıldığında en yüksek ortalamanın vakıflara ait olduğu bunu sırasıyla dernekler, belediyeler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer yardım kurumlarının izlediği anlaşılmaktadır. Elde edilen ortalama farkların birbirlerinden çok farklı olmaması sosyal yardım hizmeti sağlayan kurumların yaptıkları hizmetlerin kalitelerinin birbirlerine yakın olduklarını göstermektedir.

SONUÇ

Hizmetlerin kalitesi, günümüz işletmelerinde bir rekabet aracı olarak kullanılırken topluma fayda sağlamaya çalışan sosyal hizmet kurumlarında da bir gereksinim olarak belirmektedir. Yapılan bu çalışmanın amacı kâr amacı gütmeyen, toplumdaki bazı kesimlere hizmet sunma amacı taşıyan sosyal hizmet kurumlarına yönelik hizmet kalitesinin değerlendirilmesidir.

Sosyal yardımlardan faydalanan bireylerle gerçekleştirilen uygulamalı çalışmada, Van ili ve çevresinde faaliyet gösteren sosyal yardım kuruluşlarının, yardıma muhtaç bireylere yönelik yapmış oldukları yardımlarda ortaya koydukları hizmetler baz alınmıştır.

Çalışmada hizmet kalitelerinin bir ölçüm aracı olarak kullanılan Servqual ve Servperf Ölçekleri yardımıyla var olan hizmet kalitesi boyutları; fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati boyutlarına ek olarak bilgilendirme boyutuna da ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

Yapılan araştırmada sosyal yardımların hizmet kalitesinin genel olarak yeteri kadar iyi olmadığı görülmektedir.

Sosyal hizmetlerde kalite boyutlarının ortalamaları ve kalite boyutlarının birbirlerine göre ortalama farkları genel olarak vasat bir düzeyde değerlendirilmiş ve en yüksek değerlendirilen boyut empati boyutu olmuşken bunu sırasıyla; güvence, heveslilik, fiziksel özellikler, güvenilirlik ve bilgilendirme boyutunun izlediği görülmüştür.

Demografik faktörler açısından yapılan değerlendirmelerde ise cinsiyete göre sadece güvence boyutu istatistiksel açıdan anlamlıdır ve ortalamalar kalite boyutlarının vasat bir düzeyde değerlendirildiğini göstermiştir. Eğitim düzeyine göre yapılan değerlendirmelerde de empati ve bilgilendirme boyutları istatistiksel açıdan anlamlı iken kalite boyutlarına ilişkin ortalamalar yine vasat düzeyde değerlendirmeler yapıldığını göstermektedir.

Sosyal hizmetlerde kalite boyutlarının yardım alınan kuruma göre değerlendirmelerinde tüm kalite boyutlarını istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve hizmet kalitesi boyutlarını en yüksek değerlendirenlerin sırasıyla; vakıflar, dernekler, belediyeler, (SYDV) sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer yardım kuruluşlarından sosyal yardım hizmeti alan bireylerin oldukları görülmüştür.

Sosyal hizmetlerde yardım alınan kurum ortalamaları ve yardım alınan kurumların birbirine göre ortalama farkları istatistiksel açıdan anlamlı olmuş olup her iki değerlendirmede de en kaliteli sosyal yardım hizmeti sağlayan kurumlar sırasıyla; vakıflar, dernekler, belediyeler, (SYDV) sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer yardım kuruluşları olmuştur.

Sonuç olarak kar amacı gütmeyen sosyal yardım hizmetlerinin kalitesinin yeterince iyi olmadığı görülmektedir. Bu hizmetleri gönüllü olarak sunan vakıf ve derneklerin hizmet kalitesi vasatın üzerinde değerlendirilirken, bu işi görev olarak yapan kurumların hizmet kalitesi vasatın altında değerlendirilmiştir.

Hizmet kalitesi ekonomik bir zorunluluk olarak değil insani bir zorunluluk olarak görülmeli, müşterisi kim olursa olsun en yüksek standartlarda hizmet sunulmaya çalışılmalıdır.

Başta kamu kurumları olmak üzere sosyal hizmetler alanında faaliyet gösteren örgütlerde hizmet kalitesinin artırılabilmesi için çalışanların iletişim ve kalite alanında gerekli hizmet içi eğitim programlarına dahil edilmesi ve bu alanda yürütülen faaliyetlerin standartlaştırılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, B. (2015). Sosyal Hizmet Kurumlarında Toplam Kalite Yönetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Sosyal Hizmet Özel Sayısı, 21-36.
- Baca, R. D. (2006). "Dimensions of Service Quality of the University of Arizona Sponsored Projects Services Office Internal Customers" Submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor o. ProQuest Central, 32.
- Beedie A., K. P. (2002). Quality of Social Support Predicts Hopelessness and Depression Post Spinal Cord Injury. Journal of Clinical Psychology in Medical Settings, 3-9.
- Brinkman, W. (2009). Design of A Questionnaire Instrument, . Handbook of Mobile Technology Research Methods, Nova Publisher, 51.
- Cronin, J. J., & Steven, T. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. Journal of Marketing, 55-68.
- Cronin, J. J., & Steven, T. (1994). Serperf Versus Servqual: Reconciling Performance-Based. Journal of Marketing, 125-131.
- Çakmakkaya Baki, B. N. (2015). Adliye Binaları ve Toplam Kalite Yönetimi. Ankara: Seçkin
- Çatı Kahraman, E. A. (2008). Hizmet Pazarlaması ve Hizmet Kalitesi. Ankara: Asil.
- Çavdar, E. (2017). Hizmet Kalitesinde Yeni Bir Boyut: Bilgilendirme. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 138-155.
- Erbay, E. (2015). Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması. Ankara: Nika Yayıncılık.
- Gümüšoğlu Şevkinaz, P. İ. (2007). Hizmet Kalitesi: Kavramlar;Yaklaşımlar ve Uygulamalar. Ankara: Detay.
- Hlebec Valentina, K. T. (2012). Measurement Quality of Social Support Survey Measurement Instruments. Metodoloski Zvezki, 1-24.
- İslamoğlu Hamdi, C. B. (2006). Hizmet Pazarlaması,. İstanbul: Beta.
- Karahan, K. (2006). Hizmet Pazarlaması. İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Kozak Nazmi, Ö. Ç. (2011). Hizmet Pazarlaması. Ankara: Detay Yayınları.
- Özcan, S. (2011). Sosyal Hizmet Kurumlarında Kalite Yönetimi. M. Sarıkaya içinde, Sosyal Hizmet Kurumlarında Yönetim (s. 165-189). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Parasuraman A., Z. V. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. Journal Of Marketing, 41-50.
- Parasuraman A., Z. V. (1988). "Servqual: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. Journal of Retailing, 12-40.
- Parasuraman A., Z. V. (2005). E-S-Qual: A Multiple-Item Scale for Assessing Electronic Service Quality. Journal of Service Research, 213-233.
- Saat, M. (1999). Kavramsal Hizmet Modeli ve Hizmet Kalitesini Ölçme Aracı Olarak Servqual Analizi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 107-118.
- Stevenson Wendy, M. I. (1999). Social Support Relationship Quality and Well-Being Among Pregnant Adolescents. Journal of Adolescence, 109-121.
- Tomanbay, İ. (2014). Sosyal Hizmet Kuruluşları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kıpçak, E., Çavdar, E. & Önal, E. (2019). "Sosyal Hizmetlerde Kalite: Van İli Uygulaması", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 15-28.

Uğur, S. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri. Bursa: Ekin.

Wu Chia-Yi, S. R. (2011). The Impact of Quality and Quantity of Social Support on Help-Seeking Behavior to Deliberate Self-Harm. Emergency Psychiatry in The General hospital, 37-44.

Yohannes, M. A. (2013). Is It Quality or Quantity of social Support Needed for Patients with Chronic Medical Illness. Journal of Psychosomatic Research, 87-88.

Zeithaml, P. B. (1990). Correspondence Between Servqual Dimensions and The Original Ten Dimensions. ProQuest Central, 25.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 29-47

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 29-47

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.499225

Geliş Tarihi / Received: 03.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2018

KENTSEL DÖNÜŞÜM OMBUDSMANLIĞI MÜMKÜN MÜ?: TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Elvettin AKMAN¹
Ahmet ÖZASLAN²

Özet

Türkiye’de Ombudsmanlık Kurumu 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile anayasal zemine kavuşmuş ve 2012 yılı halk oylamasıyla kurularak 2013 yılından itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlı bir denetim mekanizması olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Vatandaşlar ile kamu kurumları arasında oluşan uyuşmazlığın giderilmesine yardımcı olan bu kurum farklı alanlara ilişkin kararlar almaktadır. Alınan kararlar arasında ülkemizde son yıllarda hız kazanan kentsel dönüşüm uygulamaları da bulunmaktadır. Ancak gün geçtikçe sayısı artan kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin problemler de artmaktadır. Kendine has farklı özellikleri içerisinde barındırması problemlerin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Çalışmanın amacı da vatandaşların kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda mağduriyetlerinin giderilmesinde ombudsmanlık kurumunun nasıl etkin bir şekilde çözüm üretebileceğidir. Türkiye’de kurulacak bir kentsel dönüşüm ombudsmanlığı kurumu, bölgeler düzeyinde vatandaşlarla doğrudan irtibat halinde olabilmesi ve paydaşlar arasında yaşanan sıkıntıların çözümünde uzlaştırıcı tavır sergileyerek gerçekleştirilmesi planlanan projelerin hız kazanmasında kilit rol oynayacaktır. Bu noktadan hareket ile çalışmada kurulması önerilen kentsel dönüşüm ombudsmanlığının yapısı, işleyişi, başvuru koşulları ve kararlarına ilişkin bir model önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ombudsman, Kentsel Dönüşüm, Türkiye.
Jel Sınıflandırılması : H83.

IS AN OMBUDSMAN INSTITUTE POSSIBLE FOR URBAN TRANSFORMATION? A MODEL SUGGESTION FOR TURKEY

Abstract

The Ombudsman institution reached a constitutional ground with the constitutional amendment in 2010 in Turkey and has been conducting its activities as an affiliated inspection mechanism of the Turkish Grand National Assembly since 2013 after being established by the referendum in 2012. The institution, providing resolutions in case of any disputes between citizens and public institutions, takes decisions regarding different areas.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elvettinakman@sdu.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2303-840X>

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, ahmetozaslan07@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0832-7337>

The decisions taken also include the implementation of urban transformation which has been increasing rapidly in recent years. On the other hand, problems related to the urban transformations have also been increasing day by day. Having different features special to the urban transformation makes it difficult to solve these problems.

The aim of the study is to indicate how the ombudsman institution can find solutions effectively to relief unfair treatments to the citizens as the result of the implementations of urban transformation. An urban transformation ombudsman institution to be established in Turkey will play a key role in terms of accelerating the projects to be realized by presenting a mediator behavior for the solutions of the problems between citizens and the shareholders and being able to be in direct communication with the citizens at regional level. From this point of view, a model regarding the structure, functioning, application requirements and decisions of the urban transformation ombudsman institution recommended to be established in the study is developed.

Key Words : Ombudsman, Urban Transformation, Turkey.

Jel Classification : H83.

GİRİŞ

İlk kez İsveç’te kurulan ombudsmanlık kurumu 2. Dünya Savaşından sonra diğer ülkelerde kurulmaya başlanan bir müessese olmuştur. Küreselleşme ve neo-liberal politikaların yaygınlaşması kamu yönetiminde değişime ve yeni kamu yönetimi anlayışının gelişimine neden olmuştur. Değişime uğrayan yönetim anlayışı yönetişimin temel ilkeleri çerçevesinde denetim alanında da yenilikleri içinde barındırmıştır. Demokratikleşmiş toplum kültürünü yansıtan ombudsmanlık kurumu, etkin ve şeffaf bir yönetim anlayışının gelişimine ve devlet – vatandaş arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesine imkân sağlamaktadır.

Beş yıllık Kalkınma Planlarında bir denetim mekanizmasının kurulmasına ve amaç ve ilkelerinin belirlenmesine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Anayasal statüye 2012 halkoylaması ile kavuşan Kamu Denetçiliği Kurumu Türk Kamu Yönetimi denetimine yeni bir soluk getirmiştir. Türkiye’de Ombudsmanlık Kurumunun tarafsız ve güvenilir olması kurumun faaliyetlerinin sürekliliği için önemli bir kriterdir. Kurumun verdiği kararların tavsiye niteliğinde olması kamuoyunun tutumuna ve halk üzerindeki etkisine göre nitelik kazanmaktadır. Ombudsmanlık kurumuna başvuruların hem kolay, hızlı ve masrafsız olması hem de insan hakları ve yönetişimin temel değerlerine vurgu yapmasından dolayı Dünya’da tercih edilen bir şikâyet ve vatandaş gözünde umut vadeden bir sonuçlandırma mekanizmasıdır. Dünya’da çevre, yerel yönetimler, aile, tüketici ve üniversite ombudsmanları gibi farklı alanlarda ombudsmanlık uygulamaları söz konusudur.

Bu çalışmada özellikle 2000’li yıllardan sonra yasal bir zemine oturtulan ve ülkemizin gelecek yıllarında daha da önemi artacak olan kentsel dönüşüm konusunda vatandaşlar için bir şikâyet mekanizmasının oluşturulabilme potansiyeli ortaya konmaya çalışılmıştır. Kentlerde yaşanan düzensiz yapılaşmanın önünü kesmek günümüzde önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bir bölgenin içinde bulunduğu fiziki yapısı bakımından kentlerin yenilenmesi önem arz etmektedir. Kentsel dönüşüme uğrayacak yerleşim alanlarında tüm paydaşların sürece dâhil edilmesi için çok aktörlü projeler geliştirilmektedir. Özellikle afet riski bulunan yerlerde ve çarpık kentleşmenin sonucu oluşan gecekondulaşma alanlarında yoğunlaşan kentsel dönüşüm projeleri mülk sahipleri arasında bazı sorunlar yaratmaktadır. Mülk sahiplerinin büyük bir kısmı uzlaşmacı tavır sergilemekte iken diğer kısım(bir kısmı ise) ise bu uygulamalara karşı çıkmaktadır.

Çalışmada ombudsmanlık ve kentsel dönüşüm kavramları genel hatları ile verilmiş ve Türkiye’deki durumları yasal mevzuat çerçevesinde incelenmiştir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında yaşanan hak ihlallerinin vatandaşların mağduriyeti ile sonuçlanması hak arama açısından bir denetim mekanizmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Kamu Denetçiliği Kurumu’nun 2013 – 2017 yıllarında hazırlamış olduğu yıllık raporundaki şikâyet başvuruları ve kentsel dönüşüm ile ilgili olan örnek olaylar sunulmuştur. Ayrıca Türkiye için belirlenmiş bölge merkezleri kapsamında kentsel dönüşüm ombudsmanlık sisteminin oluşturulması için örnek bir model oluşturulmuştur.

I. OMBUDSMANLIĞA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Ombudsman, yönetimin faaliyetleri hakkında vatandaşların rahatsızlık duyduğu konuları inceleyen, araştıran, düzeltici tedbirler alan ve bu rahatsızlığı sonuca bağlayan kişi veya kurumlardır (Sezen, 2001: 72). İsveç kökenli olan ombudsman sözcüğü temsilci anlamına gelen ‘ombud’dan türemiştir. 1713 yılına kadar uzanan İsveç’teki ombudsmanlık kurumu, İsveç Kralı’nın şikâyetleri araştırmak ve eylemlerin yasaya uygun olup olmadığını kontrol etmek için bir subay tayin etmesi ile başlamıştır. 1809 yılında yürütme ve Adalet Bakanlığı arasındaki çatışma Adalet Bakanlığı Ombudsmanlığının atanmasıyla çözülmüştür. Adalet Bakanlığı’na verilen bu görev, mahkemeleri ve diğer kamu kurumlarının denetleme, şikâyetler ile ilgilenme ve yasadışı eylemler ile ilgili yargıçlar ve bakanlara anlaşma yetkisini vermeyi içermektedir (Harden, 2000: 200). İsveç ombudsmanlık kurumunun Osmanlı Devleti’ndeki şeyhülislamlık makamından etkilenildiği düşünülmektedir. İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 1709 yılında Ruslara karşı mağlup gelerek Osmanlı’ya sığınmıştır. Uzun bir süre Osmanlı topraklarında yaşayan Kral, ülkesini uzaktan yönetebilmek için ombudsmanlık bürosu oluşturmuştur. Bu büronun görevi, ülkede yasalara uymayanları ve memurların sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini araştırmaktır. Bu denetleyici organ İsveç’te anayasal bir organ haline dönüşmüştür (Eryılmaz, 2017: 377).

İsveç’in ardından ombudsmanlık Finlandiya (1919) ve Danimarka (1955)’da kurulmuştur. Danimarka modeli, İsveçli ve Finli öncülerden farklı olarak mahkemelerin çalışmalarını denetleme ve savcı olarak hareket etme yetkisini vermemiştir. Yasal olarak bağlayıcı karar alma yetkisine sahip olmayan Danimarka versiyonunda, ombudsmanın rolü mahkemeler dışındaki kamu kurumlarına yönelik şikâyetleri araştırmak ve rapor etmektir (Diamandouros, 2006: 4). Aslında bu kurum klasik yasama ombudsman kurumunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sadece İskandinavya’da tanınan bu kurum, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte farklı kıtalara hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Dünyanın farklı yerlerinde ombudsman kurumunun yayılması ve benimsenmesi için uygun olan fırsatlar ve sosyo – politik ortamı yaratan ve birbirleriyle bağlantılı konular bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Abedin, 2011: 897):

- Bürokrasinin hızla genişleyen gücünü daha etkili bir şekilde izlemek,
- İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çok sayıda yeni ulusun ortaya çıkması,
- 1980’lerin sonlarında komünizmin çöküşü,
- Yeni ve post-komünist ülkeler üzerinde olumlu etkilenen demokrasi ve insan hakları için dünyanın her yerinde hareketliliğin yaşanmasıdır.

Ombudsmanlık kavramı, Birleşik Krallığa ve birçok ülkeye yayılmadan önce Norveç, Tanzanya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler tarafından benimsenmiştir. 1970’lerde Fransa (1973) ve Fransa tarafından etkilenen ülkeler ombudsman kavramının temsil ettiği geleneksel kontrol kurumlarından daha esnek ve daha az otoriter bir kontrol biçimini benimsemişlerdir. 20 yüzyılın sonlarında orijinal kavram, çok büyük değişimlere uğramış ve hızlı hareket eden, gayri resmi ve esnek bir şekilde çalışan denetim kurumu fikri birçok farklı yönetim sistemine uyarlanmıştır (Hansen, 2005: 14).

Modern Ombudsmanlığın kurulması ve yaygınlaşması, iki tür tamamlayıcı temayüle karşı kurumlaşmış bir tepki olarak algılanabilir. Birincisi, idari makamlara geniş yetki devriyle idari faaliyet ve düzenlemelerde büyük bir artışın olması, ikincisi ise bu genişleyen yetki devrine karşı bireysel hakların korunmasına duyulan ihtiyacın artmasıdır. Bu yüzden ombudsmanlık kurumu sadece belirli durumlarda bireysel tazminat sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda genel olarak idarenin kalitesini iyileştirmek için sistematik ve sürekli olarak çalışmaktadır. Bu doğrultuda, Ombudsman’ın daha iyi performans gösteren bir yönetime yönelik geri bildirim işlevi görmesi düşünülebilir (Binder, Iglese ve Waarden, 2017: 9). Gottehrer (2009)’a göre ombudsmanın sahip olması gereken belli başlı özellikler vardır. Bunlar şöyledir;

- Bağımsızlık,
- Tarafsızlık ve adalet,

- Güvenilir inceleme süreci,
- Gizlilik.

Günümüzde Ombudsmanlık Kurumu, vatandaşların idare karşısında şikâyetlerini iletebilecekleri ve idare ile ilişkilerinde yaşadıkları problemleri yargı yoluna başvurmadan çözüme kavuşturabilecekleri bir kurum olmanın yanı sıra kamu kurumlarına ve kamu yöneticilerine kamu hizmetlerinin nasıl sunulacağı ile ilgili yol gösteren bir kurum haline gelmiştir (Efe, 2011: 5). Bu bağlamda bir ombudsman hizmetinin yerine getirebilmesi için ombudsmanın üç rolü bulunmaktadır. Bunlar (Ofgem, 2015: 18):

- Bireysel şikâyetleri çözmek,
- Kurumlara şikâyet denetimini artırmak üzere tavsiyelerde bulunmak,
- Sistemik konuları geliştirmek için tavsiyelerde bulunmak veya eyleme geçmek ve eylem için uygun kuruluşa başvurmak.

Uluslararası Ombudsman Enstitüsü'ne göre ombudsman, yasama organı tarafından tayin edilen veya seçilen bir kişinin makamıdır. Ombudsmanın rolü, ombudsmanın bağımsız olduğu hükümet eylemleri veya idari eylemlerle ilgili vatandaş şikâyetlerini araştırmak ve yasama organına bu organın bir memuru olarak tavsiyelerde bulunmaktır. Yukarıdaki bu tanımlara dayanarak ombudsmanın kurucu unsurları şunlardır (Salman, 2006: 12-13):

- Anayasa, yasama organı veya diğer yasal normlar uyarınca atanan bağımsız bir kurum olmak,
- Vatandaştan şikâyet almak ve hükümet eylemlerini veya davranışlarını denetlemek,
- Soruşturmada bulunmak,
- Yasal olarak bağlayıcı bir güçle karar verme yetkisi olmaksızın soruşturulmuş faaliyeti düzeltme yetkisine sahip olmaktır.

Ombudsmanlık kurumunun 1960'lardan beri hızlı ve etkin bir şekilde büyüdüğü gözlemlenmektedir. Dünya çapında devlet ombudsmanı sayısı 140'a yaklaşmıştır (Satyanand, 1999: 21). Ombudsmanın atama şekli, soruşturma ve yaptırımlarının kapsamı ve ombudsman kurumlarının yetkileri, kurumun hukuki temeli ve toplumdaki konumu ile ilgili ülkeden ülkeye büyük farklılık göstermektedir (Hansen, 2005: 14). Bunun yanı sıra ülkelerde genel ombudsmanlık kurumunun yanı sıra çocuk hakları ombudsmanı, askeri ombudsman, yerel yönetimler ombudsmanı gibi ombudsman türleri de bulunmaktadır. Çalışma kapsamında yeni bir ombudsmanlık türü olarak öngörülen kentsel dönüşüm ombudsmanlığı ele alınacaktır. Ancak öncesinde ombudsmanlık kurumunun Türkiye'deki gelişim süreci ve anayasa temelli bir kurum haline dönüşmesine aşağıda yer verilmiştir.

II. SOSYAL HİZMETLER

Ahilik, Şeyhülislamlik ve Divan-ı Hümayun gibi kurumlar Cumhuriyet öncesi dönemde ombudsmanlığa benzetilmektedir. Cumhuriyet döneminde ise Devlet Denetleme Kurulu TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, TBMM Dilekçe Komisyonu ve Etik Kurulu ombudsmanlık açısından önemli görev ve sorumluluklara sahip kurumlardır (Yatkın ve Taşer, 2015: 93). Ayrıca Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi kurumlarda ombudsmanlık kurumu için örnek gösterilmektedir (Fendoğlu, 2010: 16).

Ancak Coşkun ve Günaydın tarafından kaleme alınan “Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslâm Devlet Geleneğinde Şikâyet Hakkının Kurumsal Tekâmülü” (2015: 55-56) çalışmalarında Türkiye'de ombudsmanlık üzerine yapılan çalışmaların kökenin Osmanlı Devleti'nde olduğu belirtilmekle birlikte, birçok kurum isminin aktarıldığı, kurumlar üzerinde fikir birliğinin bulunmadığı, bu çalışmaların çoğunda bugün bilinen ombudsmanlıktan hareketle geçmiş kurumların yorumlanması yoluna gidildiği, ancak ombudsmanlığın ilk hali de dâhil olmak üzere bu kurumsal yapıların çoğunun mahkeme niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Ombudsman'ın Osmanlı Devleti'ndeki tarihi kökeninin; kurum bakımından Divan-ı Hümayuna, makam bakımından

Sadrazama, soruşturma usulü bakımından ise mehayif teftişine dayandığı yönünde kanaat ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Kökenleri itibari ile Osmanlı'ya dayandığı pek çok yabancı ve Türkçe kaynaktaki ifade edilse de Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumu'nun oluşturulmasındaki temel çıkış noktası, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin 1975 yılında düzenlediği toplantıda aldığı 10 numaralı karara dayandırılmaktadır. Kararın kilit önerisi Ombudsman kurumuna sahip olmayan üye ülkelerin, ulusal, bölgesel ve yerel zeminde bu görevi icra edecek görevliler atamayı göz önünde bulundurmaları gerektiğidir. Asamble'nin bu önerisinin temel dayanağının kötü yönetime karşı vatandaşların korunması olarak vurgulanmaktadır (Koç, 2015: 17).

Türkiye'de ilk olarak 4. Beş Yıllık Kalkınma Planında 'Devlet Avukatlığı Kurumu'nun oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kurumdan beklenen görev, uyuşmazlıkların yargı önüne gelmeden çözülmesinin sağlanmasıdır. Ancak 5. ve 6. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında bu hedef arka plana itilmiştir. 1995 yılında gerçekleşen Gümrük Birliği Antlaşması ile Avrupa Birliği'ne üyelik umudunun artması AB'ye kurumsal uyum sürecinin başlamasına zemin hazırlamıştır (Sezen, 2001: 84). Bu çerçevede 7. Beş Yıllık Kalkınma Planının da kamu hizmetlerinde etkinliğin sağlanması için kurum ve kuruluşların denetimi yapılarak performans ölçümlerinin yapılacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda ombudsmanlık kurumunun kurulmasının önemine değinilmiştir. Bu planda (DPT, 1995:119).

“Yönetim-birey ilişkilerinde karşılaşılan uyuşmazlıkların etkin ve hızlı bir şekilde çözümü amacıyla; yargının katı işleyiş kurallarına bağlı oluşu ve zaman alıcı işlemesi gerçeği karşısında, yönetimi yargı dışında denetleyen ama yönetime de bağlı olmayan bir denetim sistemi ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmış olan ve Avrupa Birliğinin kendi bünyesinde ve üye ülkelerin çoğunda da bulunan, halkın şikayetleriyle ilgilenen bir Kamu Denetçisi (ombudsman) sisteminin Türkiye'de de kurulması sağlanacaktır” ifadesi yer almıştır.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planında ombudsmanlık kurumunun kurulacağı yinelenmiş ve bu kapsamda, ihtiyaç duyulan altyapının oluşturulmasına ve sistemin tüm idari işlem ve eylemler kapsamında önem verileceğine vurgu yapılmıştır (DPT, 2000, 193). Kamu hizmetlerinde etkinliğin artırılması için 9. Beş Yıllık Kalkınma Planında Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuştur. 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla, kamu görevlilerinin uymaları gereken temel ilkeler saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verilebilirlik ve kamu yararını gözetme olarak belirlenmiştir (DPT, 2006, 49). Önceki beş yıllık kalkınma planlarında kurulacağı belirtilen ombudsmanlık kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu adı altında 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halk oylamasıyla birlikte idarenin iyi işleyişini sağlamak ve idari yargının iş yükünü hafifletmek amacıyla kurulmuştur. Bu halk oylaması ile birlikte Anayasanın ilgili hükümlerinde değişiklik yapılmış, kamu hizmeti görevlileriyle ilgili tüm disiplin cezaları yargı denetimi kapsamına girmiştir (DPT, 2013: 49). 14.06.2012 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 29.06.2012 tarihinde kabul edilerek Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu kanununun 4. maddesi, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun, “TBMM Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli ve merkezi Ankara'da bulunacak” şekilde kurulduğu hükme bağlanmıştır. Bu maddenin devamında “kurumun Başdenetçilik ve Genel Sekreterlikten oluştuğu, bir Başdenetçi ve beş denetçi ile Genel Sekreter ve diğer personellerin görev yaptığı ve ihtiyaç duyulan yerlerde büroların açılabilmesi” belirtilmiştir (KDK Kanunu, m. 4). Kanununun 5. Maddesinde “idarenin işleyişine ilişkin şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak” kurumun görevine dair hüküm barındırmaktadır (KDK Kanunu, m. 5).

Başdenetçi ve denetçinin görevleri ile ilgili kararlarına hiçbir organ, makam, merci veya kişi emir ve talimat vererek tavsiye ve telkinde bulunamaz (m. 12). Başdenetçi ve denetçilerin görev süreleri dört yıldır (m. 14). Kuruma gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılan başvurular, başvuru sahibinin talebi üzerine gizli tutulmaktadır. Başvurular başvuru sahibinin bilgilerinin yer aldığı bir Türkçe dilekçe ile yapılmaktadır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenen şartlara uyulmak şartıyla

elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir. Kuruma başvuru yapılabilmesi için 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda belirtilen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir (m. 17). Kurumun inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği bilgi ve belgelerin otuz gün içinde teslim edilmesi gerekmektedir (m. 18). Başdenetçi veya denetçiler bilirkişi görevlendirebilir ve tanıkları dinleyebilirler (m. 19). Kurum, inceleme ve araştırmasını başvuru tarihinden itibaren en geç altı ay içinde sonuçlandırmaktadır (m. 20).

2018 yılının ilk 6 ayında Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan şikâyet başvuru sayısı 8534 olmuştur. 2018 yılının ilk 6 ayında 10.094 adet dosya sonuçlandırılmış olup önceki yıllar ile kıyaslandığında 2 katın üzerinde bir artış olduğu görülmektedir. Tavsiye niteliğinde karar alan Kamu Denetçiliği Kurumunun kararlarına uyum oranında da artış yaşanmıştır. 2013 yılında %20; 2016 yılında %42 olan uyum oranı, 2017 yılında %65'e yükselmiş, 2018 yılının ilk 6 ayı itibarıyla ise, bu oran %67'e yaklaşmıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu 6 Aylık Faaliyet Raporu, 2018: 5). Rakamlardan da anlaşılacağı üzere zaman içerisinde kurumun tanınırlığı artması ile yapılan başvuruların sayısında artış yaşanmıştır. Bununla birlikte alınan tavsiye niteliğindeki kararların kamu kurum ve kuruluşları tarafından yerine getirilmesi de kurumun misyonunu yerine getirmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumunun tavsiye niteliğinde aldığı kararlar arasında kentsel dönüşümle ilişkin önemli kararlar bulunmaktadır. Hatta Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından kurum uzman personeline kentsel dönüşüm süreci ve imar mevzuatı konularında eğitim verdirilmesi de bunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada kurulması öngörülen kentsel dönüşüm ombudsmanlığı modeli de bu noktada önem arz etmektedir. Bu nedenle ilk olarak kentsel dönüşümle ilişkin bilgilere yer verildikten sonra kentsel dönüşüm ombudsmanlığının kurulmasını gerektiren hususlar ele alınacaktır.

III. KENTSEL DÖNÜŞÜM VE TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN GELİŞİMİ

Sanayileşmenin etkisiyle birlikte yaşanan hızlı nüfus artışı, kırsal bölgelerden büyük kentlere göç dalgalarının artmasına ve Türkiye'nin kentleşme oranında önemli sıçramalara neden olmuştur. Türkiye'de kentleşme 1950'lerde %25'lerde iken bu oran 2016'da %92 seviyelerine ulaşmıştır. Bu göç artışlarının yaşanması kentlerde konut ihtiyacını arttırmış ve bunun doğal sonucu olarak gecekondulaşma, çevresel tahribat ve altyapı bozulması gibi sorunlar doğmuştur. Kentsel dönüşüm, hızlı kentleşme ve doğal afetler (deprem, heyelan, taşkın vb.) sonucunda kentlerin tahrip olması sonucunda çıkmış bir kavramdır (Uslu ve Uzun, 2014: 2). Kentsel dönüşüm, kent içi çöküşe ve yoksunluğa yönelik en önemli stratejilerden birisini oluşturmaktadır. Kentsel dönüşüm, fiziksel değişim, kentsel gelişme ve canlanma gibi bir süreç olarak görülen amaç ve isteklerin ötesini ifade etmektedir. Roberts ve Sykes (2000)'e göre, kentsel dönüşüm bir arsanın ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarında kalıcı bir iyileşme yoluyla kentsel sorunlara yönelik kapsamlı ve entegre bir vizyon ve eylemdir (Tsenkova, 2002: 1).

Kentsel dönüşüm fiziksel, sosyal, ekonomik ve yönetsel olmak üzere dört ana boyutu içinde barındırmaktadır. Fiziksel boyut, kentin ulaşım hatları, konut stoku, teknik ve sosyal altyapı ve çevre ile ilgili problemleri içermektedir. Sosyal boyut, sağlık, eğitim, konut, suç, kamu ve özel sektörün, yerel halkın ve gönüllülerin proje sürecine katılımı gibi koşulları kapsamaktadır. Ekonomik boyut, belirlenen alan ve etrafındaki iş imkânlarının nitelik ve niceliklerinin geliştirilmesini içermektedir. Yönetsel boyut ise, yerel halkla ilişkiler, yerel karar verme mekanizmasının yapısı ve diğer çıkar gruplarının katılımı gibi konuları içine almaktadır (Baykara, 2014: 17).

Kentsel dönüşüm, şehirlerin eksikliklerine (yeşil alan, kültürel ve sosyal donatı, park ve bahçe gibi) meydan okumak, yanlış adımlarını düzeltmek ve kendilerini yeniden kurmak için kullandığı bir araçtır. Kentsel dönüşüm sayesinde bir şehir kendi potansiyeline göre daha canlı yaşayabilmektedir (ULI, 2014: 2). Kentsel dönüşüm sadece fiziksel bir dönüşüm için değil, ayrıca yapısal bir dönüşüm için de başvuru olan yöntemdir. Kentler yalnız fiziksel değil sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı da içermektedir. Yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerini bu faktörler kapsamında belirlemesi

projenin daha sağlıklı yürütülmesi için önemli bir yere sahiptir (Güngör Ergan ve Şahin, 2007: 90; Konbul ve Çete, 2014: 257-258).

Sürdürülebilir bir kentsel dönüşüm, kentleri sürdürülebilirlik için bir olanak kaynağı olarak anlamayı, farklı paydaşlar arasında işbirliğini teşvik etmeyi ve farklı perspektifleri bütünleştirmeyi içermektedir. Sürdürülebilir kentsel dönüşüm radikal değişim ve çok boyutluluk olarak iki aşamada tanımlanmaktadır. Bu değişimin başlıca etkenleri yönetim ve planlama, yenilikçilik, rekabet gücü, yaşam tarzı ve tüketimdir. Sürdürülebilir şehirlerde belirlenen hedeflere ulaşmak için etkin stratejik planlama politika araçlarının entegrasyonu ve paydaşların gerçek katılımı gibi farklı yaklaşımları incelemek ve uygulamak gerekmektedir. Bu çabaların başarılı olabilmesi için ilgili paydaşların yetkilendirilmesi, katılımı ve işbirliği sağlanmalı ve belirli kentsel politika koşullarına uyarlanmalıdır (McCormick vd., 2013: 9). Kentsel yenilenmeyi amaçlayan kamu politikaları, mekânların esnekliğini, zamansallığını ve ilişkisel boyutunu güçlendirmeye katkıda bulunmalıdır. Kamu politikalarının ve özel stratejilerin uygulama sürecinin kalitesi, bölgesel yönetim sistemlerinin özelliklerine ve gelişmişlik seviyesine daha bağlıdır (Neto ve Serrano, 2011: 10).

Türkiye’de kentsel dönüşümüne ilişkin kamu politikalarının hayata geçirilmesi 2012 yılında gerçekleştirilen yasal düzenleme ile olmuştur. 2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kabul edilerek kentsel dönüşümüne ilişkin bir yasal düzenleme olarak yürürlüğe girmiştir. İlk yönetmelik 04.08.2012, İkinci yönetmelik 15.12.2012, üçüncü yönetmelik 02.07.2013 ve dördüncü yönetmelik 25.07.2014 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Kiraz, 2015: 1). Sözü edilen yasal düzenlemeler, afet riski altındaki alanların iyileştirilmesi, boşaltılması ve yenilenmesi ile araziler ve arsalar üzerindeki yapılar ile ilgili ilke ve usulleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, ülke çapında (toplam konut arzının yaklaşık %40’ında) yaklaşık 6-7 milyon konutun kentsel dönüşüm kanununun bir parçası olarak kalmasını öngörmektedir. Bu yenilenme projesi için gereken toplam maliyetin hükümet tarafından 500 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Candas, Flacke ve Yomralıoğlu, 2016: 670).

2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında tahliye ve yıktırma işlemleri 5. Maddede belirtilmiştir. 5. Maddeye göre, “Riskli yapıların yıktırılmasında ve bunların bulunduğu alanlar ile riskli alanlar ve rezerv yapı alanlarındaki uygulamalarda, öncelikli olarak malikler ile anlaşma yoluna gidilmesi esastır. Anlaşma ile tahliye edilen yapıların maliklerine veya malik olmasalar bile kiracı veya sınırlı ayni hak sahibi olarak bu yapılarda ikamet edenlere veya bu yapılarda işyeri bulunanlara geçici konut veya işyeri tahsisi ya da kira yardımı yapılabilir” ibaresi yer almaktadır (m. 5).

“... parsellerin tevhit edilmesine, münferit veya birleştirilerek veya imar adası bazında uygulama yapılmasına, yeniden bina yaptırılmasına, payların satışına, kat karşılığı veya hasılat paylaşımı ve diğer usuller ile yeniden değerlendirilmesine sahip oldukları hisseleri oranında paydaşların en az üçte iki çoğunluğu ile karar verilir. Bu karara katılmayanların bağımsız bölümlerine ilişkin arsa payları, Bakanlıkça rayiç değeri tespit ettirilerek bu değerden az olmamak üzere anlaşma sağlayan diğer paydaşlara açık artırma usulü ile satılır” (m. 6). “Üzerindeki bina yıkılmış olan arsanın maliklerine yapılan tebligatı takip eden otuz gün içinde en az üçte iki çoğunluk ile anlaşma sağlanamaması hâlinde, gerçek kişilerin veya özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetindeki taşınmazlar için Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından acele kamulaştırma yoluna da gidilebilir” (m. 6).

Yasal düzenleme kentsel dönüşümüne ilişkin çerçeveyi belirlemesine rağmen uygulamada farklı aktörler arasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarında aktörler arasında yaşanan sorunların çözümünde denetleyici bir kurumun bulunmaması vatandaşları hak arama konusunda karamsarlığa itmekte ve mahkeme sürecine konu olan projelerin yapım sürecinin uzaması ülkemizde dönüştürülmesi aciliyet gerektiren kentsel mekânlarda riski arttırmaktadır. Bu noktada ombudsmanlık kurumunun kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik şikâyet konuları açısından ne kadar etkin rol oynadığı 2013 – 2017 faaliyet raporları kapsamında aşağıda incelenmiştir.

IV.KENTSEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE OMBUDSMANLIĞIN UYGULANABİLİRLİĞİ

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte kentlerde yaşanan düzensiz ve sağlıksız yapıların önünü kesmek günümüzde büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bir bölgenin içinde bulunduğu fiziki yapısı bakımından kentlerin yenilenmesi veya güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Belediye, İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, TOKİ ve ilgili özel sektör kuruluşları kentsel dönüşüme uğrayacak yerleşim alanlarını daha düşük maliyetle gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler ve tüm paydaşların sürece dâhil edilmesi için farklı boyutlu projeler geliştirmektedirler. Özellikle afet riski bulunan ve çarpık kentleşmenin sonucu olan gecekondulaşma alanlarında yoğunlaşan kentsel dönüşüm projeleri mülk sahipleri arasında bazı sorunlar yaratmakta ve sürecin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Mülk sahiplerinin büyük bir kısmı uzlaşmacı tavrı kabul ederken, diğer kısım bu uygulamalara karşı çıkarak direnmeye çalışmaktadır.

Kentsel dönüşüme karşı çıkan malikler projelerden istediklerini elde edemediklerini ve mağdur olduklarını düşünerek yasal yollara başvurmakta, sürecin içinde bulunan diğer aktörleri olumsuz yönde etkilemekte ve projelerin aksamasına sebep olmaktadır. Türkiye’de nüfusun yaklaşık %80’inin büyükşehir sınırları içerisinde yaşadığı düşünülürse kentlerin merkezinde bulunan yapılarda dönüşümlerin kaçınılmaz olacağı tahmin edilebilmektedir. Teknik ve bürokratik süreçlerin daha yoğun yaşandığı büyükşehirlerde yaşayanların şikâyetlerini iyi yönetim ve adalet anlayışı içerisinde çözebilme yetkisine sahip bir ombudsmana ihtiyaç vardır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nde olduğu gibi birçok büyükşehir belediyesinde “beyaz masa” tipi halkla ilişkiler alanında uzmanlaşmış birimlerin bulunması yukarıda bahsedilen durumun giderilmesi için yeterli değildir (Zengin, 2017: 42). Yaşanan olumsuzluklara ilişkin şikâyetlerin çözümü konusunda önemli bir kurum Kamu Denetçiliği Kurumu’dur.

Kamu Denetçiliği Kurumunun web sitesinden ulaşılan 2013 – 2017 yıllarını kapsayan faaliyet raporları yıllar itibariyle yapılan şikâyetleri ve emsal olabilecek olaylarda uzlaşmaya yönelik verdiği kararlara aşağıda yer verilmiştir. Raporlar yardımıyla özellikle kentsel dönüşüme yönelik doğrudan ve/veya dolaylı şikâyet başvuruları konularına göre sınıflandırılmış ve kentsel dönüşüme yönelik şikâyetler için verilen kararlar örnek olaylar şeklinde tablolar ve örnekler yardımıyla açıklanmıştır.

Tablo 1. 2013 – 2017 Yılları Arası Kamu Denetçiliği Kurumuna Yapılan Şikâyet Sayısı

Şikâyet Sayısı	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
Toplam Şikâyet Sayısı	7.638	5.639	6.055	5.519	17.131	41.982

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2017 Faaliyet Raporu, s. 59.

Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından 29.03.2013 tarihi itibariyle şikâyet başvuruları elden, posta, e-posta, faks ve e-başvuru sistemi aracılığı ile alınmaya başlanmıştır. 29.03.2014 tarihinden itibaren ise Kamu Denetçiliği Kurumu mahalli idarelere ait başvuruları da almaya başlamıştır. Bu doğrultuda kuruma 2013 yılı içerisinde 7638, 2014 yılında 5639, 2015 yılında 6055, 2016 yılında 5519 ve 2017 yılında ise 17.131 olmak üzere toplam 41.982 adet şikâyet başvurusunda bulunulmuştur.

Tablo 2. 2013 – 2017 Yılları Arası İdarelere Yapılan Şikâyet Sayıları

Şikâyete Konu Olan İdareler	2013	2014	2015	2016	2017	2017 % Değişim
Mahalli İdareler	350	511	685	558	1424	8,31
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	43	25	44	60	300	1,75
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	140	80	54	125	116	0,68
Toplu Konut İdaresi Başkanlığı	30	95	25	8	70	0,41
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	136	75	40	47	41	0,24

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2013 – 2017 Yıllık Raporu.

Kuruma yapılan şikâyetlerin ilgili kurum bazında değerlendirilmesi sonucunda en fazla şikâyetin mahalli idarelere yapıldığı belirlenmiştir. Bir yıllık yüzde değişimde en fazla yükselişin mahalli idarelerde olduğu, en az değişimin ise Orman ve Su İşleri Bakanlığında olduğu görülmektedir. Bu birimlere tabloda yer verilmesinin en önemli sebebi kentsel dönüşümü doğrudan veya dolaylı olarak içinde barındırmalarıdır.

Tablo 3. 2013 – 2017 Yılları Arası Şikâyet Konularına Göre Başvuru Sayıları

Şikâyet Konusu	2013	2014	2015	2016	2017
Mahalli İdarece Yürütülen Hizmetler	455	343	329	368	927
Mülkiyet Hakkı	239	144	188	155	341
Orman, Su, Çevre ve Şehircilik	198	186	376	120	568

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2013 – 2017 Yıllık Raporu.

Yukarıda yer alan Tablo 3'te idarelere yapılan şikâyet başvuruları kentsel dönüşüm açısından irdelenerek üç şikâyet konusuna göre sınıflandırılmıştır. 2013 – 2017 yılları arasında en yüksek şikâyet başvurusu mahalli idareler tarafından yürütülen hizmetlerde iken, en düşük başvuru orman, su, çevre ve şehircilik kaleminde gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Orman, Su, Çevre ve Şehircilik Hizmetleri İle İlgili Konular

Orman, Su, Çevre ve Şehircilik Hizmetleri	2013	2014	2015	2016	2017
Orman, Su, Çevre ve Şehirciliğe İlişkin Diğer Konular	114	112	174	56	376
Çevre Kirliliği (Hava, Su, Toprak ve Ses Kirliliği)	13	9	11	7	42
İmar ve İskân İşlerine Dair Konular	27	41	11	8	38
Kentsel Dönüşüm Hizmetleri	3	10	7	17	31
Su ve Suya Bağlı Kaynakların Yönetimi	16	5	166	20	28
Altyapı ve Bayındırlık Hizmetleri	5	4	3	4	18
Afet Konutlarının Yapılması ve Tahsisi	2	-	1	-	15
Doğal Afetlere Karşı Mücadele (Deprem, Sel, Çığ vb.)	9	1	-	4	8
Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunmasına İlişkin Konular	-	-	1	2	8
Ormanların Korunması ve Yangınla Mücadele	4	3	-	2	2
Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Raporları	5	-	1	-	1
Sanayi, Kimyasal ve Zehirli Atıklar	-	1	-	-	1

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2013 – 2017 Yıllık Raporu.

Tablo 4'e bakıldığında Orman, su, çevre ve şehircilik hizmetleri ile ilgili konular kendi içinde farklı alanlara ayrıldığı görülmektedir. Beş yıllık süre içinde en fazla şikâyete konu olan alan orman, su, çevre ve şehirciliğe ilişkin diğer konulardır. Kentsel dönüşüm hizmetleri alanına yapılan

şikâyetler yıllar için artış göstermiş ve bu alan içinde en yüksek şikâyet başvurusu yapılan dördüncü alan olmuştur.

Tablo 5. Mülkiyet Hakkı İle İlgili Konular

Mülkiyet Hakkı Konuları	2013	2014	2015	2016	2017
Taşınır ve Taşınmaz Mal Mülkiyeti	67	22	52	62	137
Kamulaştırma İşlemleri	42	57	39	19	83
Toprak Mülkiyeti	59	13	39	16	53
Mülkiyet Hakkına İlişkin Diğer Konular	42	43	44	42	45
Kamulaştırmaz El Atma	12	6	11	11	18
Kat Mülkiyeti	17	3	3	5	4
Kıyılardan Yararlanma	-	-	-	-	1

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2013 – 2017 Yıllık Raporu.

Mülkiyet hakları alanı kentsel dönüşüm kapsamına alınacak alanların niteliği açısından gerekli olan bir aşamadır. Kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasına karşı olumlu tavır sergilemeyen mülk sahiplerinin yasa gereği elindeki arsa, ev veya işyeri kamulaştırma yolu ile diğer maliklere veya yetkili kuruma devredilmektedir. Mülkiyet hakkı kapsamında yer alan değişkenlerin kentsel dönüşüm ile doğrudan bağlantılı olduğu söylenememekle birlikte şikâyete konu olan başvuruların detaylı incelenmesi gündeme gelmektedir.

Tablo 6. Mahalle İdarelerce Yürütülen Hizmetler İle İlgili Konular

Mahalli İdari Hizmetleri	2013 ³	2014	2015	2016	2017
Altyapı Hizmetleri	-	-	-	23	173
Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetlere İlişkin Diğer Konular	-	-	-	98	164
İmar ve Bayındırlık İşlem ve Uygulamaları	-	-	-	91	150
Ruhsat İş ve İşlemleri	-	-	-	40	109
Toplu Taşıma Hizmetleri	-	-	-	50	91
Su	-	-	-	25	82
Mali Hizmetler (İlan ve Reklam Vergisi, Yol Katılım Payı vb.)	-	-	-	5	57
Zabıta Hizmetleri	-	-	-	16	35
Kentsel Dönüşüm Projeleri ile Konut Üretimi ve Satışı	-	-	-	4	19
Katı Atık Yönetimi	-	-	-	-	16
Otopark Hizmetleri	-	-	-	5	12
Çevre Düzenleme	-	-	-	8	11
Cenaze ve Defin Hizmetleri	-	-	-	1	5
Evlendirme Hizmetleri	-	-	-	-	2
Doğalgaz	-	-	-	2	1

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2013 – 2017 Yıllık Raporu.

Kamu Denetçiliği Kurumunun yıllık raporları incelendiğinde mahalle idareler tarafından yürütülen hizmetler ile ilgili konular kısmı 2016 ve 2017 yıllarında alt kalemler şeklinde detaylı bir şekilde verilmiştir. 2013 ve 2015 yılları arasında ise sadece genel başlık adı altında genel şikâyet başvuru sayıları sunulmuştur. Bundan dolayı bu yıllar içinde kentsel dönüşüm projeleri ile konut

³ 2013 yılında 455 şikâyet başvurusu yapılmış, 2014 yılında bu kalemin başvurusuna yer verilmemiş, 2015 yılında ise bu alana 329 tane şikâyet başvurusu yapılmıştır.

üretimi ve satışı kriteri yer almamaktadır. Son iki yılın değerlendirilmesi yapıldığında bir önceki yıl 4 tane olan şikâyet başvurusunun bir yıl içinde 19’a ulaştığı görülmektedir. 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile birlikte kentsel dönüşüme dolaylı veya doğrudan maruz kalan yapı veya alanların artması ve ilgili kurumların yeni projeleri hayata geçirme çaba ve istekleri birçok malik tarafından tasvip edilmemektedir. Bu tarz uyuşmazlık olayların gün geçtikçe artması kentsel dönüşüme olan şikâyetin ilerleyen yıllarda artabileceğini göstermektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu 2013-2017 yılları arasındaki dönemi içeren yıllık raporlarında idari birimler ve şikâyet konuları kapsamında kentsel dönüşüm kriteri açısından emsal niteliği taşıyan birçok başvurunun yapıldığı görülmüştür. Yapılan başvurular sonucunda Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye niteliğinde karar vermiştir. Aşağıda ise raporlarda yer verilen kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik şikâyet başvuruları ve kurumun kararlarından örnek olaylar sunulmuştur:

Örnek olay 1’de 2016 tarihli İstanbul Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü’ne kentsel dönüşüm kapsamında kira yardımından yararlanamama başvurusu yapılmış ve tavsiye karar önerisi için Kamu Denetçiliği Kurumuna sunulmuştur. Başvuruda kentsel dönüşüm kapsamında faiz desteği onayının alındığı, onay aldıktan sonra kredi kayıt bürosundaki puanının düşük olması sebebiyle bankanın krediyi kullandırmaktan vazgeçtiği, bunun üzerine 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında kira yardımından faydalanmak için İstanbul Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüne başvuruda bulunulduğu belirtilmiştir. Ancak faiz desteğine onay verilmesi gerekçesiyle bu talebin uygun bulunmadığı ve kira yardımından da yararlanılmadığı için mağduriyet yaşandığı vurgulanmıştır. Bu gerekçeye dayanarak kuruma başvuru yapılmıştır. 6306 sayılı Kanun kapsamında, “Kira yardımından faydalananlar faiz desteğinden, faiz desteğinden faydalananlar ise kira yardımından faydalanamaz” ibaresi ile fiili yararlanmayı kastettiği açıklanmıştır. Ancak başvuranın faiz desteğinden yararlanmış kabul edilerek hakkında kira yardımına ilişkin işlem tesis edilmemesi nedeniyle amaçsal yorum kapsamı aşılarak yasanın dışına çıkmıştır fikri benimsenmiştir. Sonuç olarak, başvuranın faiz destek onayı aldığı gerekçesiyle kira yardımı talebinin reddedilmesi işleminde hukuka aykırılık bulunduğu sonucuna varılmıştır (KDK, 2017: 445).

Örnek olay 2’de ise, başvuru sahibi İstanbul Sancaktepe’de bulunan arsası üzerinden yüksek gerilim hattı geçtiğini ve bundan dolayı 35-40 yıllık binasının kentsel dönüşüme tabi tutulmadığını, İdarenin 1971 yılında alınan irtifak hakkı kapsamında hak iddia ettiğini, TEİAŞ’ın işleminden mağdur olduğunu ve yüksek gerilim hattının kaldırılmasını talep etmiştir. Kurum tarafından yapılan değerlendirme sonucunda idarenin yaptığı işlemin mevzuata uygun olduğu, başvuru talebinin mevzuat çerçevesinde reddedildiği tespit edilmiştir. Hakkaniyet açısından yapılan değerlendirmede ise idarenin kamu yararı gözeterek İstanbul ilinin enerji ihtiyacının karşılanması için 1971 yılında yapmış olduğu işlemin kamu yararının bugün de geçerli olduğu kabul edilmiş ve idarece ret kararı verilmiştir (KDK, 2017: 226).

Son örnek olayda ise başvuran, Konya İlinde annesi adına kayıtlı taşınmaz için 6306 sayılı Kanun kapsamında yapılan değer tespitinin düşük olduğunu belirterek tekrardan değer tespitinin yapılmasını istemiştir. İdari başvuru yolu tüketilmeden yapıldığı belirlenen şikâyet başvurusu Meram Belediye Başkanlığı’na gönderilmiştir. Meram Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü’nün “hak sahibi ile daire anlaşması yapıldığı ve farkın nakit olarak hesabına yatırıldığı ayrıca yeni evin teslimine kadar da tarafına kira yardımı yapılacağı” cevabı bildirilmiştir (KDK, 2017: 394). Örnek olaylardan anlaşılacağı üzere merkezi yönetim veya yerel yönetim birimlerinin gerçekleştirdiği eylem ya da işlemler neticesinde Kamu Denetçiliği Kurumuna vatandaşlar tarafından çeşitli başvurular gerçekleştirilmiş ve farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Konu çerçevesinde bakıldığından özellikle yerel yönetimlerin imar uygulamaları, ruhsat işlemleri, emlak vergisi, harcamalara katılma payları ve kamulaştırma gibi işlem ve uygulamalarında kişilerin mülkiyet hakkına yönelik konularla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı mevzuatın ve imar uygulamaları ve kentsel dönüşüm projelerinin doğru ve yerinde uygulanması, sağlanan bütün hizmetlerin vatandaşlara doğru ve eksiksiz olarak sunulması ve önem arz ettiğinde konusuna göre bölgede yaşayan vatandaşlara görüşlerinin sorulması önem arz etmektedir (KDK, 2014: 221).

V.KENTSEL DÖNÜŞÜM OMBUDSMANLIĞI MODEL ÖNERİSİ

Türkiye’de 2000’li yıllardan önce kentsel alanlarda yaşayan düşük gelirli gruplar, siyasetçilerin bu kesimden oy kazanma düşüncesi ve yerel yönetimlerin uygulamış olduğu politikalar gecekondulaşmanın hızlanmasında etkili rol oynamıştır. Kentlerin hızlı göç hareketleriyle merkez haline gelmesi kentsel hizmetlerin kapsamını ve alanını genişletmiştir. Kentleşmenin ilk döneminde göz ardı edilen çarpık kentleşme daha iyi bir yaşam hayali kuran göçmenler tarafından daha da içinden çıkılmaz bir sarmala dönüşmüştür. 2000’li yıllardan sonra gecekondulaşmaya karşı sert tavır alınması ve konut politikalarının bu eksende uygulamaya sokulması kentsel dönüşüm uygulamalarının ivme kazanmasını ortaya çıkarmıştır. Özellikle düşük gelirli grupların yaşadığı gecekondulu bölgelerde faaliyete sokulan kentsel dönüşüm uygulamaları o bölgelerde yaşayan vatandaşları mağdur etmiş ve etmeye devam ettiği görülmektedir. Kentsel dönüşüm ilk olarak gecekondulu sorunu üzerinden rant önceliği ile başlamıştır. Daha sonraki süreçte kentsel dönüşüm uygulamaları kentsel alandaki diğer etmenlerinde eklenmesiyle geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu yüzden kentsel dönüşümün sadece yoksul bölgelerde projelendirilmediği ayrıca doğal afetlerden doğabilecek yıkımların ve can kayıplarının en aza indirilmesi içinde uygulandığını söylemek daha kapsayıcı ve çoğulcu bir politikanın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda 2012 yılında 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir.

2010 yılında gerçekleştirilen halk oylaması neticesinde yapılan Anayasa değişikliği ile kurulması kesinlik kazanmış olan ve 26 Ocak 2011 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu’nda kabul edilen kamu denetçiliği kanun tasarısında kentsel dönüşüm ombudsmanlığı ile ilgili bir ibareye yer verilmemiştir (Gökçe, 2012: 219). Ancak ombudsmanlıkla ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasında kentsel dönüşüm ombudsmanlığının kapsama alınması ve hayata geçirilmesinde fayda bulunmaktadır Kamu Denetçiliği Kurumunun faaliyet raporlarında yer alan kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik şikâyet başvuruları ve kurumun kararları (Örnek 1-2-3) dikkate alındığında ombudsmanlık kurumunun kentsel dönüşüm projelerinden doğabilecek hak ihlalleri ve mağduriyetlerine çözüm bulmada önemli bir yapılanma olduğu görülebilmektedir.

Bu kapsamda çalışma, kentsel dönüşüm ombudsmanlığının Türkiye’de kurulup uygulanabilirliği üzerine kurgulanmıştır. Bu bölümde Türkiye’nin kentsel dönüşüm ombudsmanlığı için öneri mahiyetinde bir model önerilmiştir. Aşağıda yer alan kentsel dönüşüm ombudsmanlığı kurumunun görevi, kuruluşu, niteliği, görev süresi ve başvuru yolları ile ilgili açıklamalar 2012 yılı 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu⁴ çerçevesinde şekillendirilmiştir.

V.I. Kentsel Dönüşüm Ombudsmanlığının Görevi ve Kuruluşu

Kentsel dönüşüm ombudsmanlığının görevi, kentsel dönüşüm projelerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak ve ilgili paydaşların her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını insan haklarına dayalı adalet anlayışı kapsamında hukuka uygun olarak incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmaktır.

Yukarıda belirtilen görevi yerine getirmek amacıyla kentsel dönüşüm ombudsmanlığı, merkezi Ankara’da bulunan Kamu Denetçiliği Kurumuna bağlı 12 bölgede müdürlük şeklinde kurulur. Kentsel Dönüşüm Bölge Ombudsmanı, Denetçilik ve Genel Sekreterlikten oluşur. Aşağıdaki tabloda belirtilen bölge merkezlerinin dışında kentsel dönüşüme tabi alanların yoğunluğuna bağlı olarak aynı bölge kapsamında bulunan bir başka ilde de büro açabilir. Kurumda, bir bölge müdürü ve üç denetçi ile genel sekreter ve diğer personel görev yapar. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından

⁴ 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nda yer alan diğer hükümler çalışmanın özü itibarıyla aynen yerine getirilir.

belirlenecek üç kentsel dönüşüm bölge ombudsmanı adayı, TBMM’ye sunularak meclis tarafından atanır. Kentsel dönüşüm bölge ombudsmanının görevleri;

- Kuruma gelen şikâyetleri incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak,
- Yokluğunda kendisine vekâlet edecek denetçiyi belirlemek,
- Kamu Denetçiliği Kurumu Başdenetçisine 6 aylık dönem raporu hazırlayarak sunmak,
- Gerek gördüğü durumlarda kentsel dönüşüme paydaş olan malik ve ilgili kurum ve kuruluşlar için ayrı ayrı denetçi görevlendirir.

Denetçinin görevleri;

- Denetçiler verilen görevlerin yapılmasında kentsel dönüşüm bölge ombudsmanına yardımcı olur.
- Kentsel dönüşüm bölge ombudsmanı tarafından verilen görevleri yerine getirir.

Genel Sekreterlik ise, kurumun idari ve mali işleriyle sekretarya hizmetlerini yerine getirir. Genel sekreter ve idari personel Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından atanır.



Şekil 1. Düzey 1 Grubunda Yer Alan 12 İstatistiksel Bölge Biriminin Türkiye Üzerindeki Dağılımı

Nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması gibi ölçütler dikkate alınarak Türkiye’de 12 tane Düzey 1, 26 tane Düzey 2 ve 81 tane Düzey 3 NUTS bölgesi belirlenmiştir (Şengül, vd., 2013: 77). Aşağıdaki tabloda belirlenen 12 bölge Düzey 1 coğrafi yakınlık kapsamında ele alınmıştır.

Tablo 7. 81 İl Göre Kentsel Dönüşüm Bölge Ombudsmanlığı

Kod	12 Bölge	81 İl Dağılımı	12 Bölge Nüfusu
TR1	İstanbul	İstanbul	15.029.231
TR2	Batı Marmara	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Balıkesir , Çanakkale	3.503.609
TR3	Ege	İzmir , Aydın, Denizli, Muğla, Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	10.383.963
TR4	Doğu Marmara	Bilecik, Bursa , Eskişehir, Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	7.824.597
TR5	Batı Anadolu	Ankara , Karaman, Konya	7.871.847
TR6	Akdeniz	Antalya , Burdur, Isparta, Adana , Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	10.303.984
TR7	Orta Anadolu	Aksaray, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Kayseri , Sivas, Yozgat	3.977.447
TR8	Batı Karadeniz	Bartın, Karabük, Zonguldak, Çankırı, Kastamonu, Amasya, Çorum, Samsun , Sinop, Tokat	4.574.182
TR9	Doğu Karadeniz	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	2.633.417
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	Bayburt, Erzincan, Erzurum , Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	2.188.214
TRB	Ortadoğu Anadolu	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli, Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	3.854.869
TRC	Güneydoğu Anadolu	Adıyaman, Gaziantep , Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	8.678.165

*Koyu renkle gösterilen iller kentsel dönüşüm bölge ombudsmanlıklarının merkezi olarak belirlenmiştir.

2017 yılına ait illerin nüfuslarına Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sitesinden erişilmiştir.

Tablo 7’ye göre, Türkiye’de kentsel dönüşüm ombudsmanlığı 12 bölge kapsamında belirlenen bölge merkezlerinde kurulur. Bu bölge merkezleri bölgede yer alan nüfusu en yüksek büyükşehirlerde ve büyükşehir olmayan diğer illerin en yüksek nüfuslu illerinde teşkilatlandırılır. Bu bölgelerin içinde yer alan illerin belirlenmesinde coğrafi yakınlık esas alınmıştır.

V.II. Kentsel Dönüşüm Ombudsmanının Nitelikleri

Kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda ortaya çıkabilecek sorunların giderilmesinde etkin ve hızlı bir çözüm kanalı olabileceği düşünülen idari bir yapılanma için ombudsmanlık biriminin varlığı tavsiye edilmektedir. Ombudsmanın yukarıda belirtilen görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinde taşıması gereken koşullarının neler olacağı sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Kentsel dönüşüm ombudsmanlığına seçilebilmek için aşağıdaki şartlar aranır:

- Türk vatandaşı olmak,
- Üniversitelerin hukuk, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sosyoloji, şehir bölge ve planlama, mimarlık, harita-kadastro mühendisliği ve inşaat mühendisliği bölümlerinden olmak üzere dört yıllık eğitim veren ilgili fakültelerden veya bunlara denkliği kabul edilmiş yurt içi veya yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olmak. İlgili alanlarda yüksek lisans ya da doktora eğitimi almış olanların öncelikli tercih edilebilir,
- Başvuru anında herhangi bir siyasi partiye üye olmamak,

- Kamu haklarından yasaklı olmamak,
- 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile kasten işlenen bir suçtan dolayı hapis cezasına ya da affa uğramış olsa veya hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmiş olsa bile Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci kısmının bir ve ikinci bölümündeki suçlar, Devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, millî savunmaya karşı suçlar, Devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları ile yabancı devletlerle olan ilişkilere karşı suçlardan veya zimmet, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamaktır.

Ayrıca ombudsman, güvenilirlik ve tarafsızlık özellikleri bulunan, hoşgörülü, uzlaşma kültürünü benimseyen, dürüst, sorun çözebilme yeteneğine sahip kişilerden seçilmelidir.

V. III. Kentsel Dönüşüm Ombudsmanının Görev Süresi ve Görevin Sona Ermesi

Kentsel dönüşüm ombudsmanlarının görev süreleri dört yıl olarak belirlenmeli ve ombudsmanlar ikinci kez seçilmemelidir. Seçilen ombudsmanların hizmetin etkinliği açısından (dört yıl) belirlenecek süre sonunda değişmesi demokratik bir uygulama olacaktır. Kentsel dönüşüm ombudsmanlığına seçilenlerin görev yaptıkları sürede eski görevleriyle olan ilişkileri kesilir. Seçilen ombudsmanın kamu görevlisi olması durumunda ise görevinin sona ermesiyle birlikte herhangi bir işleme gerek olmaksızın ve boş kadro şartı aranmaksızın, geldikleri kurumda görevine devam ederler.

Kentsel dönüşüm ombudsmanlarının yukarıda sayılan seçilme niteliklerini taşımadıklarının anlaşılması veya bu nitelikleri seçildikten sonra kaybetmeleri hâlinde görevin sona ermesine Komisyon tarafından karar verilir.

V.IV. Kuruma Başvuru ve Yapılacak İşlemler

Kentsel dönüşüm ombudsmanlığı kurumuna, gerçek ve tüzel kişiler başvurabilirler. Başvuru sahibinin talebi üzerine başvuru gizli tutulur. Başvuru dilekçesinde başvuru sahibinin Türkiye Cumhuriyeti kimlik numarası, adı ve soyadı, imzası ve adresi yer almalıdır. Tüzel kişi olarak dilekçe verilecek ise, tüzel kişinin unvanı ve adresi, yetkili kişinin imzası, varsa, merkezi tüzel kişilik numarası ve yetki belgesi gerekmektedir.

Yukarıda belirlenen şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda (e-devlet uzantısı aracılığıyla) veya diğer iletişim (fax, mail vb.) araçlarıyla da yapılabilir. Ayrıca kentsel dönüşüm bölge ombudsmanlığı bünyesinde kurulacak olan internet sayfasından hızlı başvuru butonu ile de başvuru kolay bir şekilde yapılabilecektir. Böylece bürokratik süreçlerde azaltılmış olacaktır.

Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için, 6/1/1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda öngörülen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gereklidir. Kuruma, kentsel dönüşüm bölge ombudsmanlığına bağlı illerde başvuru yapılır. Ayrıca illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurulabilir.

Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz. İdare başvuruya altmış gün içinde cevap vermediği takdirde bu sürenin bitmesinden itibaren altı ay içinde başvurulabilir. Başvuru tarihi, dilekçenin kentsel dönüşüm bölge ombudsmanlığına, valilik veya kaymakamlıklara verildiği, diğer hâllerde başvurunun kentsel dönüşüm bölge ombudsmanlığına ulaştığı tarihtir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeni Kamu Yönetimi anlayışında hesap verilebilirlik, yönetim ve şeffaflık gibi kavramlar kamu hizmetlerinde etkinliği sağlayan önemli unsurlardır. Bu unsurlar vatandaş – devlet arasında güçlü bağ kurmak için takoz görevi görebilmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve yönetim anlayışındaki değişimler kamu kurumlarında meydana gelen aksaklıkların ve vatandaşların mağduriyetlerini giderme konusunda hızlı çözüm bulmayı kolaylaştırmaktadır. Özellikle batılı ülkeler, çalışanların ve vatandaşların kamu kurumlarında meydana gelen aksaklıklardan zarar görmemesi için ombudsmanlık çatısı altında farklı şikâyet alanları oluşturmaktadır. Örneğin yerel yönetimler, basın, üniversite, çocuk ve hayvan hakları gibi. Ülkemizde de dünyada yaşanan yönetsel dönüşüme ayak uydurmak ve insan haklarına saygılı olma konusunda önemli adımlar atılmış ve atılmaya devam etmektedir. İlk olarak 4. Beş Yıllık Kalkınma Planında hedef ve amaçlar içinde bir denetim mekanizmasının kurulmasına yönelik ilkeye yer verilmiştir. 5. ve 6. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında bu ilke rafa kaldırılmış ve 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında ombudsmanlık kurumunun kurulmasının önemine değinilmiştir. 8. Planda bu öneri yinelenmiş ve bu bağlamda 9. Beş Yıllık Kalkınma Planında Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuştur. Planlarda ilke olarak belirlenen bir ombudsmanlık kurumunun kurulması 2010 yılı halk oylaması ile karara bağlanmıştır. Ombudsmanlık Kurumunun temel karakteristik özelliği vatandaş odaklı çalışmaları benimsemek ve şikâyet konularına tavsiye niteliğinde karar vermektir.

Küreselleşme ve neo-liberal politikalar yönetim anlayışının değişmesine ve kentsel mekânların birer meta haline dönüşmesine yol açmıştır. Özellikle gecekondu bölgelerinden rant elde etme umudu mekânsal dönüşümlere müdahalenin ve denetimin getirilmesini gündeme getirmiştir. Kentlerin tarihi ve kültürel kimliği üzerinde bir karabasan olan sermayedarların önüne geçmek ve mekânda yaşayan vatandaşların yerinden edinme veya soylulaştırma gibi sosyolojik boyutlu gelişmeleri engellemek günümüzde de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu tarz gelişmeler ve mekânların fiziki yorgunluğu dikkate alındığında kentsel dönüşüm uygulama ve projelerinin bir mevzuat ve belirli kurumların denetimi altında yapılması Anayasal hak olan yaşama ve konut hakkı gereğini gündeme getirmektedir. Kentsel dönüşüme uğrayan yapı, alan, arazi veya işyeri gibi mekânlarda yaşanan mevzuat ve uygulama sorunları vatandaşların aleyhine olmakta ve mağduriyet ortaya çıkmaktadır. Vatandaşların hukuki anlamda hak talep etmeleri yasa çerçevesinde kısıtlı kalmakta ve nereye itiraz edecekleri konusunda bilgi eksikliği yaşadıkları görülmektedir. Özellikle 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kentsel dönüşüm projelerine hız kazandırmış ve bu uygulamalara tabi olan maliklerin sayısını arttırmıştır. Günümüzde ve gelecekte önemli bir faaliyet alanı olan kentsel dönüşümde mağduriyet ve hak ihlallerinin giderilmesi insan hakları çerçevesinde demokratik bir toplum kültürünün gelişime olanak sağlayacaktır.

Bu kapsamda, arsa ve mülk sahiplerinin her türlü teknik ve hukuki süreçlerinin takip edilerek maddi ve manevi mağduriyetlerini en aza indirmek kentsel dönüşüm ombudsmanlığını günümüz şartlarında ve gelecek projeler için bir alternatif olarak uzlaştırıcı rol üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Tüm bu sorunların aşılmasında malikler ve firmalar arasında yapılan sözleşmelerden doğan boşlukların giderilmesi, binanın mimari projesi ve ilgili mevzuatın iyi okunarak çözüm yollarının aranması yaşanabilecek hak ihlallerinin engellenmesine ve projelerin hızlı bir şekilde sonlandırılmasına sebebiyet verecektir. Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri, tapu müdürlükleri, belediyeler, yüklenici firmalar ve mülk sahipleri arasında yönetim ilkesinin geliştirilerek asgari müsterekte buluşturulması önemli bir adımdır.

Bu projelerde en fazla maddi destek ve malikler arası sorunların yaşandığı yerel ve ulusal basında gündeme gelmektedir. Ancak 6306 sayılı kanun kapsamında üçte iki çoğunluk şartının aranmasına yer verilmesi bu alanda yaşanan uzlaşmazlıkları kısa sürede çözmektedir. Malik – yüklenici firmalar arası anlaşmazlıklar, kira yardımı, faiz desteği, yıkım bedeli ödeme gibi teknik konularda yaşanan sorunlar paydaşlar arasında sorunların uzayıp gitmesine ve projelerin durma aşamasına gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenlerle kentsel dönüşüm ombudsmanlığı sisteminin Türkiye gündemine alınarak faaliyete başlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abedin, N. (2011). Conceptual and functional diversity of the ombudsman institution: A classification. *Administration & Society, SAGE Publications*, 43(8), 896 –929.
- Baykara, S. T. (2014). *Kentsel dönüşümde finansal destekleme ve mali işlemler rehberi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Binder, T., Iglese, M. and Waarden, F. (2017). *The european ombudsman: Democratic empowerment or democratic deficit?*. Barriers Towards EU Citizenship, Experiences with the European Ombudsman Report D8.9, 1 – 55.
- Candas, E., Flacke, J, and Yomralıoğlu, T. (2016). *Understanding Urban Regeneratiin In Turkey*, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLI-B4, 2016 XXIII ISPRS Congress, 12–19 July 2016, Prague, Czech Republic.
- Coşkun, Burak ve Günaydın, Hamza (2015). Ombudsmanlığın kökeni meselesi bağlamında Türk-İslâm devlet geleneğinde şikâyet hakkının kurumsal tekâmülü, *Ombudsman Akademik Dergisi*, 3, 9-60.
- Diamandouros, P. N. (2006). *The Ombudsman Institution And The Quality of Democracy*, Graduate School in Political Science, University of Siena, 1 – 20.
- DPT, (1995). *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- DPT, (2000). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- DPT, (2006). *9. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- DPT, (2013). *10. Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Efe, H. (2011). Avrupa ombudsmanı'nın AB içinde iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını koruyucu rolü. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(2), 1 – 30.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu yönetimi*, 10. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Fendoğlu, H.T. (2010). *Kamu denetçiliği*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 1 – 20.
- Gottehrer, D. M. (2009). *Fundamental elements of an effective ombudsman institution*. Stockholm Conference, http://www.theioi.org/downloads/934ch/Stockholm%20Conference_15.%20Plenary%20Session%20II_Dear%20Gottehrer.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2018).
- Gökçe, A. F. (2012). Çağdaş kamu yönetiminde kamu denetçiliği (ombudsmanlık) ve Türkiye için askeri ombudsmanlık önerisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 203 – 227.
- Güngör Efgan, N. ve Şahin, B. (2007). Kentsel dönüşüm projesi kapsamındaki hacılar mahallesinde yaşayanların bu projeye bakışları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 83 – 106.
- Hansen, H. G.(2005). Trends leading to the establishment of a european ombudsman. *The European Ombudsman Origins, Establishment, Evolution, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg*, 13 – 26.
- Harden, I. (2000), When europeans complain the work of the european ombudsman. *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, III. (Oxford – Portland Oregon), 199 – 237.

- Kamu Denetçiliği Kurumu (2018). 6 Aylık Faaliyet Raporu. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/pdf/2018-6-aylik-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2018).
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2017). Faaliyet Raporu, <https://www.ombudsman.gov.tr/wp-content/uploads/2018/03/2017-y%C4%B1l%C4%B1-y%C4%B1l%C4%B1k-faaliyet-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.06.2018).
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2017). Yıllık Rapor, <https://www.ombudsman.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/2017-y%C4%B1l%C4%B1k-rapor-SON-PDF.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.06.2018).
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2016). Yıllık Rapor, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/KDK-2016-YILLIK-RAPORU.pdf> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2015). Yıllık Rapor, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2015-yillik-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2014). Yıllık Rapor, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2014-yillik-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2013). Yıllık Rapor, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2013-yillik-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 18.06.2018)
- Kiraz, A. G. (2015). *A'dan z'ye kentsel dönüşüm*, 5. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Koç, O. (2015). Yeni örgütlerin ortaya çıkışı: Türk kamu denetçiliği kurumu örneği, *Ombudsman Akademik Dergisi*, 2, 11 – 33.
- Konbul, Y. and Çete, M. (2014). An overview of urban regeneration projects in Turkey. <https://www.researchgate.net/publication/261877576>, 257 – 264. (Erişim Tarihi: 08.06.2018).
- Mccormick, K., Anderberg, S., Coenen, L. and Neij, L. (2013). Advancing Sustainable Urban Transformation. *Journal of Cleaner Production*, Lund University, 1 – 25.
- Neto, P. and Serrano, M. M. (2011). Governance and creativity on urban regeneration processes. CEFAGE-UE Working Paper, V: 07, Portugal.
- Ofgem, (2015). Review of ombudsman services: Energy, lucerna partners. https://www.ofgem.gov.uk/sites/default/files/docs/2015/09/review_of_ombudsman_services_energy_2.pdf, (Erişim Tarihi: 26.11. 2018).
- Salman, R. (2006). The ombudsman institution: A view from the rule of law. <https://www.researchgate.net/publication/291523846>, (Erişim Tarihi: 25.05.2018).
- Satyanand, J.A. (1999). The ombudsman concept and human rights protection, *Victoria University of Wellington Law Review*, 29, 19 – 26.
- Sezen, S. (2001). Ombudsman: Türkiye için nasıl bir çözüm?, *Amme İdaresi Dergisi*, 34(4), 71 – 96.
- Şengül, Ü., Eslemian, S. ve Eren, M. (2013). Türkiye’de istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerinin VZA yöntemi ile belirlenmesi ve tobit model uygulaması, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 75-99.
- Tsenkova, S. (2002). Urban regeneration learning from the British experience. *Faculty of Environmental Design University of Calgary*, Canada.
- ULI (Urban Land Institute) (2014). Ten principles for urban regeneration making shanghai a better city. http://u8exwlv61hx3arztw1xk9nyp-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/sites/126/2013/02/ULI-regeneration-report_Final_Print-EN-0917-3MB.pdf, (Erişim Tarihi: 03.12.2018).

Akman, E. & Özaslan, A. (2019). “Kentsel Dönüşüm Ombudsmanlığı Mümkün mü?: Türkiye İçin Bir Model Önerisi”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 29-47.

Uslu, G. ve Uzun, B. (2014). Kentsel dönüşüm projelerinde deprem etkisi, *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*. 6(2), 1 – 11.

Yatkin, A. ve Taşer, İ. (2015). Kamu yönetiminde denetim aracı olarak ombudsmanlık: Türkiye ve avrupa birliği karşılaştırmalı örnek olay araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25(1), ss. 89 – 103.

Zengin, G. (2017). Yerel yönetimlerde kamu denetçiliği: İngiltere yerel yönetim ombudsmanlığı, *Strategic Public Management Journal*, 3(6), 35 – 56.

6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, 2012.

6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, 2012.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 48-60

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 48-60

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.465069

Geliş Tarihi / Received: 28.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 21.01.2019

ÇORUH VADİSİ'NDEKİ BARAJ PROJELERİNİN YOL AÇTIĞI YENİDEN YERLEŞİM (İSKAN) VE KAMULAŞTIRMA SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seçil Gül MEYDAN YILDIZ¹
Hayriye ŞENGÜN²

Özet

Türkiye'deki kamu yatırımları içerisinde baraj projeleri önemli yer tutmaktadır. Suyun yenilenebilir enerji kaynağı olarak kullanılması yanında, yaşam kaynağı olarak verimli kullanılmasında da barajların önemli rolü bulunmaktadır. Enerji üretimi veya sulama amacıyla yapılan barajların yapımı sırasında ve yapımından sonra fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kamu yatırımları nedeniyle toplu kamulaştırmalarla gerçekleştirilecek yatırım projelerinde olumsuz etkileri en aza indirmek amacıyla, kamulaştırmaya alternatif ya da kamulaştırmaya ilave olarak yeniden yerleşim uygulamaları yapılması artık kaçınılmaz bir sosyo-ekonomik gereklilik haline gelmiştir.

Barajların rezervuar alanlarında bulunan yerleşim yerlerinin değiştirilmesi ve kamulaştırılması önemli sosyal ve fiziksel sorunların başında gelmektedir. Yerleşim yerleri kamulaştırılan ailelerin yeniden yerleşimi, yeni yerleşim alanlarında uygulanan projeler ile ekonomik ve toplumsal yaşamın yeniden düzenlenmesi zaman alan ve büyük ekonomik kaynak gerektiren sorunlu süreçlerdir. Barajlar nedeniyle yeniden yerleşim sorunlarının yanı sıra ekosistemlerde de değişiklikler olmaktadır. Bu çalışmada Çoruh Vadisi'ndeki baraj projelerinden Artvin, Muratlı, Deriner, Borçka ve Yusufeli barajlarının yol açtığı yeniden yerleşim (iskan) ve kamulaştırma sorunları literatür tarama metodu kullanılarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Baraj, Yeniden Yerleşim (İskan), Kamulaştırma, Artvin.

Jel Sınıflandırılması: R42, R52, S15

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, secil.meydan@bozok.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9869-4159>

² Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hsengun@bayburt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1899-8329>

AN EVALUATION ON RELOCATION AND EXPROPRIATION PROBLEM CAUSED BY DAM PROJECT IN ÇORUH VALLEY

Abstract

Dam Projects occupy a significant part of the public investments in Turkey. The dams have an important role in efficient use of the water as a source of life beside usage of it as a renewable energy source. Physical, social, economical and environmental problems emerge during and after construction of the dams for power generation and irrigation purposes. In order to minimize negative influences of investment projects to be realized by collective expropriation in the scope of public investments, execution of relocation applications additional to expropriation or as an alternative of expropriation procedure has become an inevitable socio-economical fact.

Changing of settlement areas located in the reservoir fields of the dams and expropriation of the affected private lands are leading significant social and physical problems. Relocation of the families whose settlements (properties) are expropriated, the projects applied in new settlement areas, rearrangement of economical and social life are problematic processes taking time and requiring huge economic resources. Beside relocation problems, changes occur in eco systems because of the dams. In this study, relocation and expropriation problems caused by Artvin, Muratlı, Deriner, Borçka and Yusufeli dams which are among the dam Projects in the valley of Çoruh shall be studied using literature review method.

Key Words: Dam, Relocation (Settlement), Expropriation, Artvin

Jel Classification: R42, R52, S15

GİRİŞ

Ülke yönetimleri için, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sunma ve yurttaşlarına daha iyi bir yaşam alanı oluşturma birincil önceliktir. Enerji üretimi bu önceliği gerçekleştirilmede stratejik önem taşımaktadır. Türkiye’de petrol kaynaklarının yok denecek kadar az olması, diğer enerji kaynaklarına yönelimi zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de su kaynaklarının yeterliliği ve debisinin uygunluğu nedeniyle enerji üretiminde hidroelektrik santral inşası fazladır. Kalkınma projeleri kapsamında hidroelektrik santrallerin inşası sürecinde, ülkenin geneli için birçok yarar sağlanırken, yatırımın uygulandığı alandaki insanlar için ise çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Ülke kalkınması için önem taşıyan büyük kamu yatırımları, özel mülklerin kamulaştırılmasını ve yatırımın uygulanacağı alanın kamunun malı haline gelmesini gerekli kılmaktadır. Büyük çaplı arazi kullanımı gerektiren baraj, havaalanı, otoyol ve büyük endüstri tesisleri gibi üst ölçekli kalkınma projelerinin kararlarının akılcı planlarla alınması gereklidir. Doğal kaynaklar yeryüzünde eşit olarak dağılmamaktadır. Bu durum bazı bölgelerin ekonomik kaynaklar açısından daha zengin, verimli ve güçlü olmasına yol açmaktadır. Doğal kaynakların bütüncül yarar sağlayacak hedefler doğrultusunda kullanılmaması kamu projelerinde kamulaştırma ve yeniden yerleştirme alanları seçme ve uygulama sorununa neden olmaktadır. Kaynak savurganlığını önlemek, mülkiyet sorunlarına yol açmamak ve sürdürülebilir kalkınma sağlamak gibi sosyal ve ekonomik kararlardan oluşan üst ölçekli kamu projelerinin temel hedefi yerel, bölgesel ve ulusal sürdürülebilirliği sağlamak olmalıdır (Kayan, 2012: 103-104).

Maliyeti yüksek olan büyük kamu projeleri, planlanan alanda yaşayan yöre sakinlerini, tarihi değerleri ve doğal çevreyi olumsuz etkileyebilmektedir. Geçimlerini turizmden, tarımsal üretimden ya da hayvancılıktan sağlayan yöre halkı, uzun vadedeki etkileri hesaplanmadan yapılan kamu projeleri nedeniyle göç etmek zorunda kalmaktadır. Bunun yanı sıra baraj yapımıyla tamamen sular altında kalan ve kalacak olan tarihi değerlerin bulunduğu ve bunların geleceğe miras bırakılması gerektiği de unutulmamalıdır. Kamulaştırma alanlarında yaşayanların uzun yıllar sürdürdükleri

üretim sistemlerinin dağılması, üretim mallarının ve gelirin yitirilmesi önemli sorunların başında gelmektedir. İnsanların alışageldikleri üretim becerilerini uygulama alanı bulacakları yerlere yerleştirilmemeleri, bu yeteneklerin kaybolmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra yerleri değiştirilen toplumda, sosyal bağlar zayıflamakta, akraba grupları dağılmakta ve kültürel kimlik bozulmaktadır (Kudat, 1995: 8).

Bir taşınmazın, tüzel kişilikler tarafından kamu yararı amacıyla bireylerden karşılığı ödenerek alınıp, kamu iyeliğine geçirilmesi işlemine kamulaştırma denilmektedir. Kamulaştırma sürecinin uzaması, kamulaştırma karşılığında ödenecek bedelin adil ölçülerde belirlenmemesi ve yeniden yerleştirme sürecinin de iyi planlanmamış olması yeni yaşamsal ve çevresel sorunlar meydana getirebilmektedir (Yıldırım, 2013). Kalkınma için gerekli olan kamu yatırımlarının bölgesel ve ulusal getirilerinin yanı sıra yerel sakinler üzerindeki etkilerinin de değerlendirilmesi önemlidir (Kudat, 1995: 11). Yeniden yerleşim alanlarının önceden belirlenmesi ve kırsal-kentsel özelliklerine göre, mevzuat çerçevesinde, yaşam alanına dönüşümünün sağlanması gerekmektedir (Hazar ve İçten, 1995). Yeniden yerleşimin planlama ve uygulama süreçleri, kamu projelerinin karar aşamasında ele alınmaktadır (Kayan, 2012).

Enerji üretiminde su kaynaklarından yararlanılmasının en doğal ve ucuz enerji üretim yollarından biri olduğu kabul edilmektedir (Doğa Derneği, 2010). Hidroelektrik Enerji Üreten barajların, diğer enerji üretim türlerine göre daha çevreci olduğu savunulmaktadır. Ancak, gerek barajlar gerekse Hidroelektrik Santraller (HES), çevreyi tahrip etmekte, bulunduğu bölgenin iklimini değiştirmekte ve buna bağlı olarak da ekolojik dengeyi bozmaktadır (Doğa Derneği, 2010). Son yıllarda Karadeniz Bölgesi'nde ve Çoruh Vadisi üzerinde yapılan ve yapılmakta olan barajlara ve HES'lere yöre halkının tepkisinin temelinde doğal çevrenin bozulması, yeniden yerleştirme ve kamulaştırma uygulamalarındaki sorunlar yer almaktadır.

Bu makalede literatür taramasıyla Artvin il sınırları içinde yer alan baraj ve HES proje alanları ve bu projelerin yol açtığı yeniden yerleşim sorunu incelenmektedir. Çoruh Nehri'nin, yüksek eğimli ve engebeli bir arazi yapısına sahip olduğu ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iklimsel özelliklerini taşıyan Artvin il sınırlarından geçtiği bölümde, Artvin il merkezi ile Borçka ve Yusufeli ilçelerine bağlı yerleşmeler yer almaktadır. Artvin il sınırları içerisinde geçen Çoruh Nehri'nin ana kolu üzerinde "Muratlı", "Borçka", "Deriner", "Artvin" ve "Yusufeli" barajları ve "HES tesisleri" yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Çoruh Vadisi'ndeki Artvin, Muratlı, Deriner, Borçka ve Yusufeli barajlarının ve HES projelerinin yol açtığı yeniden yerleşim (iskan) sorunlarının irdelendiği bu çalışmada, HES süreçleri, kamulaştırma kavramı ve Türkiye'de yapılan baraj projelerinin amaçları genel özellikleriyle ele alınmaktadır.

I. KAMULAŞTIRMA KAVRAMI VE UYGULAMA SÜRECİ

Ülke kalkınmasında önem taşıyan kamu yatırım projeleri, uygulama için değişik ölçek, işlev ve amaçlara yönelik olarak çeşitli taşınmazlara gereksinim duymaktadır. Kalkınma planlarının uygulama yöntemlerinden biri olan kamulaştırma, Anayasamızın 46. maddesinde: "Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir" şeklinde belirtilmektedir. Mülkiyet hakkına getirilmiş bir yasal sınır olan kamulaştırma, mülkiyet konusu "şeyi" elde bulundurma yetkisini, kamu yararının öngördüğü sosyal adalet, kamu düzeni, genel sağlık, kalkınma gibi nedenlerle sonlandıran bir uygulamadır. Aynı maddede kamulaştırma bedelinin ödenmesi ile ilgili olarak "kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten küçük çiftçiye ait olanlarının bedeli, her halde peşin ödenir" hükmü yer almaktadır. Bir başka deyişle kamulaştırma, "devletin ve kamu tüzel kişilerinin, kamu yararının gerektiği durumlarda karşılığı peşin ödenerek özel mülkiyetteki taşınmaz malların tümünü ya da bir bölümünü" almasıdır (Keleş ve Mengi, 2014: 85).

Kamulaştırmalarda taşınmaz sahibine karşılık verilmesi kural olduğundan, bu karşılığın miktarını saptamada nesnel bedel ve öznel bedel olmak üzere iki ölçüt kullanılmaktadır (Keleş, 2018: 216-217). Nesnel bedel ölçütü, kamulaştırma bedelinin yasalarla kamunun ödeme gücü içinde ve kamu yararına uygun olarak saptanmasını gerektirmektedir (Keleş ve Mengi, 2014: 85). Öznel bedel ölçütüyse, kamulaştırılacak taşınmaz mal için piyasada geçerli ederin ödenmesi anlamına gelmektedir (Keleş, 2018: 216).

Kamulaştırma Kanunu, bedelin yerine, idarenin özel mallarından, bu bedeli karşılayacak miktarın trampa yoluyla mülk sahibine devrini de mümkün kılmaktadır (Kalabalık, 2011: 295). Kamulaştırma Kanunu'nun 26. maddesine göre trampa yoluyla kamulaştırma, "Mal sahibinin kabul etmesi halinde kamulaştırma bedeli yerine, idarenin kamu hizmetine tahsis edilmemiş olan taşınmaz mallarından, bu bedeli kısmen veya tamamen karşılayacak miktarı verilebilir. Kamulaştırma bedeli yerine verilecek taşınmaz malın değeri, idarenin ihale komisyonunca, yoksa bu amaçla kuracağı bir komisyonca tespit edilir. Taşınmaz mal bedelleri arasındaki fark taraflarca nakit olarak karşılır. Ancak idarenin vereceği taşınmaz malın değeri, kamulaştırma bedelinin yüzde yüzyirmisini aşamaz" şeklinde belirtilmektedir. Yasal dayanağını Anayasa'dan alan kamulaştırma (zoralım) eylemi, yatırımı uygulayan kuruluşun bütçe olanaklarıyla gerçekleştirilmektedir.

Barajlar nedeniyle yapılan kamulaştırma, yöntem olarak Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğüne, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun ilgili maddelerine dayanılarak yapılmaktadır. DSİ Genel Müdürlüğü kamulaştırma işlemini, gerekli bütçe kaynaklarından kamulaştırma ödeneğini edinin; bünyesinde kurduğu Kıymet Takdir Komisyonları ve bu komisyonlar tarafından takdir edilen kamulaştırma bedeli üzerinden, yine kendi bünyesinde kurduğu Uzlaşma Komisyonu ile gerçekleştirmektedir. Kıymet Takdir Komisyonu, 2942 sayılı Kanun'un 8. ve 11. maddeleri uyarınca kamulaştırma alanındaki taşınmazlara ait bilgi ve belgelerle (taşınmazın cinsi, yüzölçümü, değerini etkileyecek tüm nitelik ve unsurlar) değerlendirme yapmaktadır. Buna göre taşınmazın olduğu gibi kullanılması halinde getireceği net gelir, ilgili resmi kurumlardan edinilen kamulaştırma tarihindeki resmi birim fiyatlar üzerinden, Kamulaştırma Kanunu'nun 11. maddesi gereği belirlenmektedir.

DSİ tarafından gerçekleştirilecek projelerde ilke olarak, yol ve sulama ağı gibi taşınmazları şerit şeklinde bölen kamulaştırma durumlarında toplulaştırma, baraj, göl alanı gibi topluca kamulaştırılacak yerlerde ise yeniden yerleşim uygulamaları yerine klasik kamulaştırma uygulaması tercih edilmektedir. Ancak mevcut yasal altyapı ve bu konuda DSİ'nin yasal yetkilerinin yetersizliği, bu uygulamaların istenildiği ölçüde gerçekleştirilmesine engel olmaktadır. DSİ tarafından yapılan projelerde uygulanan kamulaştırmaların ve yeniden yerleştirmelerin getirdiği sosyal sorunlar, 1980'li yılların sonlarına doğru ülke genelinde hissedilmeye başlamıştır. Dünya Bankası ve diğer uluslararası fonların da yatırım kredisi için bir ön şart olarak sosyal ve çevresel sorunların giderilmesini zorunlu tutmaya başlaması, 1990'lı yılların başından itibaren yeniden yerleşim konusunda çalışmaların daha ciddi şekilde yapılmasını sağlamıştır (Url-2).

Kamulaştırma, Anayasa'nın 46. maddesinde de belirtildiği gibi, kamu yararı ön koşulu olan hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla yapılabilecek bir işlemdir. Bu düzenlemeyle kamu kurumları ve özel hukuk tüzel kişilerine, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Kamulaştırma yapacak ilgili kurum öncelikle ilgili makamdan kamu yararı kararı almak durumundadır (Keleş ve Mengi, 2014: 38-39). Baraj kamulaştırmalarında ilgili kurum olan DSİ Genel Müdürlüğü, söz konusu projeyi, bağlı olduğu Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na onaylatarak bu kararı almış sayılır. Kamulaştırma planı yapılıp gerekli çalışmaların tamamlanması gerekir. Bu aşamada "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı" bağlı kuruluşu olan "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü" ve ilgili kurumlarca eşgüdümlü olarak baraj göl alanının kadastro sunun yapılması, kamulaştırılacak yerlerin yüzölçümü ve sınırlarının belirlenmesi, kamulaştırma kotunun arazide ve tapu paftalarında işlenmesi gereklidir. Bir plan dahilinde yapılacak kamulaştırma işlemi, sonradan çıkabilecek hukuki sorunlara da cevap verebilmelidir.

Kamulaştırma bedelleri, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun 11. maddesi hükümlerine göre, Yeminli Kıymet Takdir Komisyonu’nun belirleyeceği bedeller üzerinden işlem yapılarak belirlenmektedir. Özellikle büyük projelerde bedel belirleme işleminin, konusunda uzmanlaşmış kişilerden oluşan komisyonlar tarafından yapılması önemlidir (Bayram, 1995: 27). Türkiye’de gerçekleştirilen kamulaştırma uygulamaları, taşınmaz malları kamulaştırılan vatandaşlar ile kamu kurumları arasında fikir ayrılıklarına ve hukuki süreçlere sebep olabilmektedir.

II. YENİDEN YERLEŞİM (İSKAN) UYGULAMALARI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

İnsanların yeryüzünde yaşamaya başlamasıyla iskan sorunu ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca topluluklar ve milletler kendi sosyal ve kültürel durumlarına uygun yerleşim birimlerini oluşturmuşlardır. Toplulukların, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına göre biçimlenerek oluşan iskan biçimleri; oba, öbek, boy, kanton, derebeylik, sancak gibi sosyal ve siyasal özelliklerle şekillenerek bugünkü duruma gelmiştir (Aydemir, 1995: 32). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü’nde iskan kelimesinin anlamı, “yurtlanma, yerleşme”, iskan etmek ise; “yurtlandırma, yerleştirme” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018). İskan Daire Başkanlığı’nın tanımına göre iskan: “Bir ailenin sosyal ve ekonomik gereksinimlerini karşılayabilecek büyüklükte konut, işletme binası ve arazi sahibi olmasını sağlamak, yaşamını sürdürebilecek gelir imkanlarına kavuşturulacak şekilde projelerle desteklenerek ekonomik bir işletme olarak planlanıp uygulanmasını sağlamaktır” (Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, 2013). Keleş’e göre (1998: 73) iskan: “Özellikle hükümetlerce uygulanan yöneltiler sonucunda yerinden, yurdundan, barkından edilen bireylerin ve ailelerin yeni yerleşim yerlerine taşınmaları, oralarda konutlandırılıp çalışma olanaklarına kavuşturulmaları” olarak tanımlanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde iskan hizmetlerine ilişkin ilk kamusal organizasyon, 1872 yılında kurulan “Muhacirin Komisyon-ı Alisi” olarak bilinmektedir. Zaman içerisinde ortaya çıkan gereklilikler doğrultusunda çıkarılan çeşitli kanunlarla bu kuruluş sırasıyla; “Muhacirin ve Aşair Müdüriyeti”, “İskan Umum Müdürlüğü” ve “Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü” olarak isim değiştirmiştir. Daha sonra 1985 yılında “Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü” kaldırılarak iskan hizmetlerini yürütme görevi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Bu görev, 2005 yılında “Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü” kapatıldığında Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’na bağlı “Afet İşleri Genel Müdürlüğü” bünyesindeki “Geçici İskan Daire Başkanlığınca” yürütülmüştür. İskan işleri, 17 Aralık 2009 tarihinde Afet İşleri Genel Müdürlüğü’nün lağvedilmesi üzerine aynı bakanlığa bağlı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü İskan Daire Başkanlığı’na devredilmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nden önce ortaya çıkan iskan ve göç hareketleriyle ilgili taleplerin karşılanabilmesi için çok sayıda yasal düzenleme yürürlüğe konulmuş ancak yeterli olmamıştır (Aydemir, 1995: 32). İskan edilen ailelerin talepleri zaman içerisinde sık sık değiştiğinden, bu duruma ayak uydurabilmek için yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı (mülga) İskan Kanunu, dağınmış olan iskan mevzuatını o zamanki koşullara göre derlemiş ve toparlamıştır. Bu Kanun ile uzun yıllar değişik ülkelerden Türkiye’ye göçmen olarak gelen Türk kökenli insanların, sınırlı sayıdaki göçebelerin ve zorunlu iskana tabi tutulan yerli halkın iskanını sağlanmıştır (Aydemir, 1995: 32-33).

Türkiye’de planlı kalkınma döneminin başladığı 1960’lı yıllarda; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin hızlanması nedeniyle enerji ve sulama amaçlı barajların, fabrikaların ve ekonomik amaçlı tesisler ile savunma amaçlı diğer tesislerin inşası çoğalmıştır. Artan inşaatlar nedeniyle taşınmaz malları kısmen veya tamamen kamulaştırılan ve yerlerini terk etmek zorunda kalan ailelerin yerleştirilmesi önemli bir sorun haline gelmiştir (Tercan, 2018: 166). Yeniden yerleştirilen ailelerin köyden kente göç etmelerini önlemek ve üretici durumdan tüketici duruma geçmelerine engel olmak amacıyla 2510 sayılı (mülga) İskan Kanunu’na ek maddeler getirerek değiştiren 1306 sayılı İskan Kanunu 1970 yılında çıkarılmıştır (Aydemir, 1995: 33). Bu kanunla çeşitli ekonomik amaçlar kapsamındaki tesislerin inşası için yerleri kamulaştırılanların köy

toplulaştırılması ve köylerin ıslahı nedeniyle iskan uygulamalarına olanak sağlanmış, ayrıca hak kazanan ailelerin yeterli gelir sağlayabilmeleri için toplu ve projeye dayalı iskan edilme zorunluluğu getirilmiştir (Özkalaycı ve İçten, 2005). Bunun yanı sıra; çeşitli nedenlerle kamu kurumlarınca yerleri kamulaştırılanların, yurt içinde göçebe olarak yaşayanların ve özel kanunlarla yurda kabul edilen göçmenlerin iskanı yapılabilmektedir. Bu kanun, 5543 sayılı İskan Kanunu ile zaman içerisinde ortaya çıkan eksikliklerin giderilmesi, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde göçebeler ve göçmenlerle ilgili iskan olanaklarının artırılarak daha iyi yaşam koşullarının oluşturulabilmesi ve kamu yatırımları sonucu zorunlu iskana tabi olan yerleşimlerin sorunlarının bir an önce giderilmesi amacıyla yeniden düzenlenmiştir. Günümüzde 19.09.2006 tarihli ve 5534 sayılı İskan Kanunu hükümleri geçerlidir.

İskan çalışmaları, kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi sürecinde, kamulaştırma faaliyetlerinden etkilenen ailelerin yeni bir yere yerleşimlerini sağlamak için yapılan uygulamalardır. Bu uygulamalar ailelerin mağdur edilmemelerini, en azından daha önce yaşadıkları gelir düzeylerine çıkarılmalarını ve sosyo-psikolojik sıkıntılarını en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Yatırım kararları öncesinde Yeniden Yerleşim Planlarının yapılmış olması, söz konusu projenin gerçekleştirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek sosyal sorunları en aza indirecek uygulamalardır (Hazar ve İçten, 1995: 178-179). Ayrıca Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporu hazırlanmadan ya da ÇED rapor sonucu olumsuz olmasına rağmen onaylanan projeler, o alandaki kültürel, sosyal ve çevresel yapıya telafisi imkansız zararlar vermektedir (Meydan Yıldız, 2016). Mülkiyet haklarından ve kültürel değerlerinden kamulaştırma kararı nedeniyle vazgeçmek zorunda kalan yerel sakinler bu süreçten en çok etkilenen aktörlerdir (Tercan, 2018: 163). Uygulanacak kamu yatırımlarının çevresel etki değerlendirmesi raporlarıyla uzun vadede yaratacakları sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçlarının önceden belirlenmesi iskan sorunlarının en aza indirilmesini sağlayabilmektedir.

III. ÇORUH HAVZASI'NDA YAPILAN VE YAPILMAKTA OLAN BARAJ PROJELERİ VE İSKAN UYGULAMALARI

Türkiye'de ve dünyada barajlar enerji üretimi, sulama, taşkın önleme gibi çeşitli amaçlara yönelik yapılmaktadır. Günümüzde modern teknoloji kullanılarak yapılan barajlar stratejik öneme sahiptir. Baraj projelerinde modern teknolojinin ekoloji öncelikli çözümler üreten bir araç olarak kullanılması, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmelerini sağlamada belirleyici etkindir. Aksi takdirde beton yığını haline gelen baraj setleri, doğal çevreyi tahrip ederek ekolojik dengeleri de bozmaktadır. Barajlar, özellikle yer altı suyunun aşırı yükselmesini önleyerek su baskınlarını azaltmakta, suyun yönünün çeşitli nedenlerle başka bir yöne çevrilmesini önlemekte, sürüntü maddesinin denetimini, canlı hayatının korunmasını, sanayi atıklarının tutulmasını ve su taşımacılığının geliştirilmesini sağlamaktadır (Emiroğlu, 2009: 3). Barajlar; iklimsel, hidrolojik, ekolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel etkiler meydana getirmektedir (Eminoğlu, 2009).

Baraj gölleri, yüzey alanı itibarıyla nehre göre daha geniş olması ve buharlaşmayı artırması nedeniyle yerel iklimi etkilemektedir (Özalp vd., 2010). Böylece, havadaki nem oranı artmakta ve hava hareketleri değişmekte; sıcaklık, yağış ve rüzgar olayları farklılaşmaktadır. Bu durumda yöredeki doğal bitki örtüsü, tarım bitkileri, sucul ve karasal hayvan varlığı ani bir değişim içine girmekte; uyum sağlayabilen türler yaşamlarını devam ettirmektedir. Barajların nehir ekosistemleri üzerinde de çok büyük etkileri vardır. Her baraj, konumu, yapısı ve boyutlarına bakılmaksızın, akarsuların doğal akışlarını değiştirmekte, suyun kalitesini bozmakta ve kıyı erozyonuna yol açmaktadır. Ayrıca canlıların yaşam alanlarının tehlike altına girmesine ve birçok canlı türünün yok olmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde bulunan "26 ana havzadan biri olan Çoruh Havzası, Bayburt ilindeki Mescit Dağları'ndan başlayarak Gürcistan'ın Batum kentinden Karadeniz'e dökülen Çoruh Nehri ve bu

nehri besleyen çok sayıda yan koldan” meydana gelmektedir (Toker, 2010; Yıldırım, 2013). Çoruh Nehri’nin, yüksek eğimli ve engebeli bir arazi yapısına sahip ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin iklimsel özelliklerini taşıyan Artvin il sınırlarından geçtiği bölümünde, Artvin il merkezi ile Borçka ve Yusufeli ilçelerine bağlı yerleşimler yer almaktadır. Artvin il sınırları içerisindeki Çoruh Nehri’nin ana kolu üzerinde Muratlı, Borçka, Deriner, Artvin ve Yusufeli barajları ve HES tesisleri yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Tablo 1. Çoruh Havzasında Yapılan ve Yapılmakta Olan Barajlar (2016 verilerine göre)

	Etkilenen Yerleşim Yeri Adedi	Toplam Kamulaştırılan Parsel Sayısı	Kamulaştırılan Alan (ha)	Kamulaştırılacak Alan/ Kamulaştırma Bedeli Ödenecek Alan (ha)	Toplam Ödenen Bedel (TL)
Artvin Barajı*	9	3854	78,07	-	47.941.884,52
Muratlı Barajı ve HES	7	1114	220,8	-	37.237.525,00
Borçka Barajı ve HES	14	1322	260,03	9,97	53.773.695,00
Deriner Barajı ve HES	29	8713	518,87	21,13	199.199.214,00
Yusufeli Barajı ve HES	20	9256	550,03	314,40	551.718.613,39
Toplam	79	24259	1627,80	345,50	889.870.931,91

Kaynak: *Doğuş İnşaat İş Geliştirme ve Proje Finansman Departmanı ve DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü,2017

Çoruh Nehri üzerindeki barajların yapımı nedeniyle 24.259 adet parsel ve 1.627,80 hektar alan (bkz. Tablo-1) kamulaştırma konusu olmakta, bir başka deyişle birçok tarihsel, çevresel ve kültürel değer bulduğu yerleşim alanları yok olmakta ve özellikle Çoruh Havzası sınırları içinde yer alan endemik türdeki flora ve fauna habitatları zarar görmektedir (Özalp vd., 2010). Bu süreçte hem baraj alanları hem de yeni yerleşim alanları için oluşturulması gereken altyapı projeleri için de kamulaştırma gerekmektedir.

Son yıllarda çok sayıda baraj ve HES projelerinin uygulandığı Çoruh Vadisi’nde yapılmakta olan barajlar için önemli miktarda kamulaştırma bedeli ödenmiş ancak, geleneksel üretim yapısından, kültüründen ve toprağından koparılan yerel halkın iskan ve istihdam sorunları çözümlenememiştir. İnşaatına 1998 yılında başlanan Deriner Barajı ve HES projesi, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Çoruh Nehri üzerinde ve Artvin il merkezini Erzurum il merkezine bağlayan alanda toplam 29 yerleşim birimini etkilemiştir. Deriner Barajı ve HES projesi göl alanı içerisinde kalan Zeytinlik ve Oruçlu köylerinde bulunan tarihi eser niteliğine sahip 2 adet cami, 2 adet türbe, 1 adet gümrük binası ve 2 adet taş köprünün röleve, restitüsyon, restorasyon ve taşıma işlemleri, yerel sakinlerin çabalarıyla koruma altına alınmıştır (Url-2).

Aşağı Çoruh Havzası’nın ikinci barajı olan Borçka Barajı, Borçka ilçesinin 2,5 km mesafesinde yer almaktadır. Borçka Baraj projesi toplam 14 adet yerleşim alanını etkilemekte olup yaklaşık 1.029 hektarlık alanı sular altında bırakmaktadır (Yıldırım, 2013). Muratlı Barajı, Borçka Barajı’ndan sonra Aşağı Çoruh Havzası’nın üçüncü ve son barajı olup 7 adet yerleşim alanını etkilemiştir. Muratlı Barajı ile toplam 426,1 ha alan sular altında kalmıştır. Yusufeli Barajı ve HES’in mansabında planlanan ve Orta Çoruh Havzası’nın ikinci ve son barajı olan Artvin Barajı 2015 yılında tamamlanmış olup Artvin Barajı göl alanı altında kalan alan 432,44 hektardır (Url-5).

Tablo 2. Çoruh Vadisi Barajları

Yıllar	Borçka Barajı + Taşkın Koruma	Deriner Barajı + Enerji	Murath Barajı + Enerji +Taşkın Koruma	Yusufeli Barajı + Taşkın Koruma	Artvin Barajı
İnşaatin Başlama-Bitiş Yılı	1999-2006	1998-2012	1999-2005	1999- Halen	2011-2015
Gövde Dolgu Tipi	Toprak	Çift Eğrilikli İnce Beton Kemer	Kaya	Kaya	Kemer Ağırılık
Gövde Hacmi	7785 dam ³	3400 dam ³	1981 dam ³	-	950 dam ³
Yükseklik (Talvegden)	86 m	207 m	44 m	469 m	135 m
Yıllık Üretim	1039 GWh	2118 GWh	444 GWh	1705 GWh	1026 GWh

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü Artvin Bölge Müdürlüğü, 2017

Büyük ölçekli nüfusun yeniden yerleşiminin kaçınılmaz olduğu durumlarda, ayrıntılı bir şekilde Yeniden Yerleşim Planı ve bu planın uygulama sürecini gösteren zaman çizelgesi yanında uygulamayı gerçekleştirmeye yetecek bütçe de gereklidir. Yeniden yerleştirilecek ailelerin, bu planla kamu yatırımı yapılmadan önceki durumlarından daha iyi konuma getirilebilmeleri amaçlanmalıdır. Geçmişteki örneklerde (Keban Barajı örneği) görüldüğü gibi, ailelerin kamulaştırılan mülkleri karşılığında nakit para almaları sorunu çözmediği gibi yeni ekonomik ve yaşamsal sorunlara yol açmaktadır (Yıldırım, 2013: 50). Ayrıca, yeniden yerleşim uygulamaları her bölgenin özgün koşulları dikkate alınarak (konut tasarımı, emsal kararları, yeşil alan kullanımı, meydan projeleri, araç-yaya yolu kullanımı, gelenekler ve alışkanlıklar vb.) özel çözümlerin geliştirilmesi gereklidir. Baraj yapımı nedeniyle yerleri kamulaştırılan ve bu kamulaştırmadan etkilenen köylerde yaşayan hak sahibi aileler 5543 sayılı İskan Kanunu kapsamında bir başka yere iskan ettirilmektedir. İskan uygulamaları, halen yürürlükte olan 5543 sayılı İskan Kanunu'nun 9. maddesinde;

“...göçmen, göçebe, yerleri kamulaştırılanlar ve millî güvenlik nedeniyle yerlerinin değiştirilmesine karar verilenlerin iskanı; şehir, kasaba ve köylerde, Bakanlıkça hazırlanacak plan ve projesine uygun olarak; öncelikle konut ve arsası, esnaf, sanatkar ve tüccarlara, geçimlerini sağlayacak işyeri ve arsası ile işletme kredisi, çiftçilere tarımsal projesinde öngörülen arazi, gerekli tarımsal girdiler, tarımsal yapılar veya arsası ile aynı ve nakdi işletme ve donatım kredileri, hak sahiplerinin talepleri halinde, konut, işyeri ve tarım arazisi kendileri tarafından bulunarak teklif edilmesi ve Bakanlıkça (günümüzde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) uygun görülmesi halinde toplu veya münferit olarak ailelere iskan kredileri, verilmek suretiyle bu kanun hükümlerine göre borçlandırma yoluyla yapılır”

şeklinde belirtilmektedir. Bu düzenlemeler hem kırsal hem de kentsel iskanı kapsamaktadır.

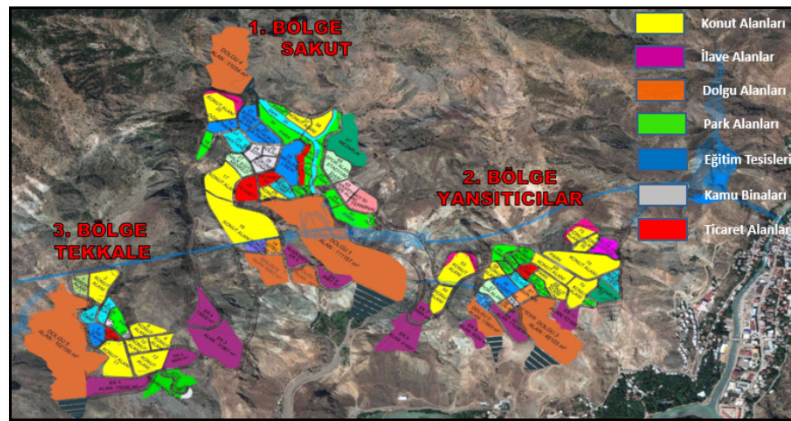
Yürürlükteki yasalarla, baraj yatırımları gibi büyük yatırım projeleri nedeniyle yerlerinden göç etmek zorunda kalan insanlara iki seçenek sunulmaktadır. Bu seçenekler, insanların; proje alanında kalan taşınmazları karşılığı belirlenen kamulaştırma bedellerini alarak, kendi olanaklarını kullanmaları veya devlet eliyle yerleştirilmeyi kabul etmeleri şeklindedir. Yerleri kamulaştırılanların iskanı hakkında 5543 sayılı İskan Kanunu'nda: “...taşınmaz mallarının kısmen veya tamamen kamulaştırılması sonucu yerlerini terk etmek zorunda kalan aileler ile yapılan iskan planlama etütlerinin başladığı takvim yılı başlangıcından en az üç yıl önce kamulaştırma sahasında yerleşmiş olup da taşınmaz malı olmayan aileler, talep ettikleri takdirde Bakanlıkça gösterilecek yerlerde” iskan edilebilecekleri belirtilmektedir. Kamulaştırılacak taşınmaz malı bulunan ancak, “iskan planlama etütlerinin başladığı tarihten önce bu yerlerini terk etmiş olan ailelerin ise iskan edilememeleri söz konusudur. Bu tarihten geriye doğru üç yıl içerisinde, taşınmaz mallarını zorunlu hal olmadan ellerinden çıkaran ve yerine eşdeğerde veya daha fazla değerde taşınmaz mal almayan

aileler, yerlerini terk etmemiş olsalar dahi iskan edilmeyecekleri” yasayla düzenlenmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarınca “kamulaştırılan alanlarda yerleşik olan ve kamulaştırmadan etkilenen ailelerden devlet eliyle başka yerde iskanını istemeyenlerin, yazılı başvuruları üzerine, ilgili valiliğin teklifi ve İçişleri Bakanlığı’nın olumlu görüşü alınmak koşuluyla, Bakanlıkça kendi köy hudutları içinde gösterilecek bir yerde iskan edilebilecekleri” belirtilmektedir (5543 Sayılı İskan Kanunu, Md. 12. 26.09.2006/26301 RG.).

Borçlanmaya tabi olan isteğe bağlı iskan uygulamaları tarımsal iskan ve kentsel iskan olarak farklılaşmaktadır. Tarımsal iskanda, çiftçilikle uğraşan ve çiftçilikten anlayan ailelerin tarımsal iskanı yapılmaktadır. İlgili kurumca hazırlanan projeye uygun olarak, iskanı öngörülen ailelerin her birinin geçimini sağlayabilecekleri ve bu iskan uygulamasından dolayı oluşan borçlandırma bedellerini geri ödemelerini sağlayabilecek ölçüde gelir elde etmeleri amacıyla, konut, işletme binası ve tarım arazisi verilerek işletme kredisiyle desteklenmektedir. Kamu yatırımları nedeniyle iskanı öngörülen ailelere kamulaştırmanın kapsadığı alanın tarım arazisi olup olmamasına göre, tarım arazisi verilmekte ya da verilmemektedir. Tarımsal alanda yerleştirilen ailelerin üretici duruma geçebilmeleri için gerekli üretim araçlarının ve işyeri açanların işletmeleri için gerekli sermayenin sağlanması amacıyla yapılan kredilendirme uygulamaları da planın bir bölümünü oluşturmaktadır. Kentsel iskanda ise kentlerde iskan edilmek isteyen ailelere, planlanan kentte konut verilerek meslek ve sanatlarını icra edebilecekleri donatım ve işletme kredisi açılmaktadır.

Yusufeli Barajı ve HES projesi göl alanı içerisinde kalan yaklaşık 150 yıllık bir tarihe sahip olan Yusufeli ilçe merkezinin Yeniden Yerleşim Planı’na ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 5753 sayılı Kanun ile 24 Nisan 2008 tarih ve 26856 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yasallaşmıştır (Url-1). Yeni yerleşim alanı Yansıtıcılar ve Sakut Deresi mevki olarak belirlenmiştir. 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı, 3194 sayılı İmar Kanunu uyarınca Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü’nün 22 Ocak 2015 tarihli ve 1051 sayılı yazısı ile onaylanarak kesinleşmiştir.

Baraj projesi nedeni ile yeni yerleşim yerine taşınacak olan Yusufeli ilçe merkezinin yeni yerleşim planlarının uygulama süreci devam etmektedir. Planların uygulama süreçleri tamamen bittiğinde ve yerel sakinlerin alana taşınması sonrasında planın afetlere, coğrafi şartlara, yörenin kültürüne veya gereksinimlerine uygun planlanmış olup olmadığı ölçülebilecektir. Yeni Yerleşim Planı üç bölge olarak yaklaşık 15 bin nüfusun kentsel gereksinimlerini karşılayacak konut, yeşil alan, eğitim, ibadet ve sağlık alanı ile 99 hektarlık bir alanda planlanmaktadır (bkz. Şekil-1).



Şekil 1. Yusufeli Yeni Yerleşim Planı (Url-1)

Artvin Barajı ve Yusufeli Barajı’nın yapımından etkilenen, ancak devlet eliyle iskan istemeyen köy yerleşim sakinleri için Fiziksel Yerleşimin Düzenlenmesi kapsamında hak sahipliliği çalışmaları devam etmektedir. Baraj ve HES proje aşamalarında yapılacak işlemlerin belirsizliği ve katılımcılık faaliyetlerinde yaşanan sorunlar, köylülerin yaklaşık % 90’ının tarımsal

faaliyetlerden uzaklaşarak merkez ilçeye ve diğer kentlere göç etmesine yol açmıştır (Url-3). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Artvin il bütününde 2017 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre % -1,15 olan nüfus artış hızının, Borçka'da % -1,54, Yusufeli'nde % -1,82 ve Şavşat'ta % -3,93 olarak negatif yönde değiştiği görülmektedir (Url-4).

2019 yılında tamamlanması planlanan Yusufeli Barajı ve HES projesi inşaatı nedeniyle 33 km² alan, göl alanı içerisinde kalarak baraj gölünden etkilenmektedir (yerleşim merkezi ve arazisi tamamen etkilenen alanlar: Yusufeli ilçe merkezi ve Irmakyanı, Yeniköy, Çeltikdüzü, Kınalıçam, Meşecik, Tekkale olmak üzere 6 köy, arazisinin bir kısmı etkilenen köyler: Arpacık, Bahçeli, Bostancı, Çevreli, Darıca, Dereiçi, İşhan, Kılıçkaya, Küplüce, Morkaya, Mutlugün, Sebzeciler ve Pamukçular köyleridir). Toplam 864,43 ha alanda 14.433 parsel kamulaştırma kapsamında yer almaktadır. İlçe merkezinde yaklaşık 8.811 adet kat mülkiyetli taşınmaz yer almaktadır (DSİ 26. Bölge Müdürlüğü, 2017).

SONUÇ

Sanayileşme, hızlı kentleşme ve küresel rekabet enerjiye olan gereksinimi daha fazla artırmaktadır. Dolayısıyla devletler, kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için büyük alan kullanımı gerektiren ekonomik yatırımlar yapmaya devam edeceklerdir. Özellikle kırla kent arasındaki dengenin kır aleyhine bozulmasıyla ve kentlerde nüfusun yoğunlaşmasıyla daha fazla enerji gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu yoğun enerji talebi, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yönelmesini teşvik etmektedir. Su kaynakları ve bu kaynağın kullanılması için yapılan barajlar, yenilenebilir enerji kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'deki enerji tüketim miktarının nüfus artışına paralel olarak artması, çevre sorunlarının da giderek artmasına neden olmaktadır. Oluşan çevre sorunları insan sağlığını, yani yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit etmekte ve ekolojik dengenin bozulması gibi olumsuz etkiler yaratmaktadır. HES projelerinin, 1970'lerden itibaren başlayan sürdürülebilir kalkınma politikasının sosyal, ekonomik ve çevresel yapıda denge kurma hedefiyle örtüşmesi sağlanmalıdır.

Yerleşim yerleri kamulaştırılan ailelerin yeniden yerleşimi, zaman ve büyük ekonomik kaynak gerektiren sorunlu süreçlerdir. Baraj yatırımları nedeniyle yapılması gereken kamulaştırma uygulamalarının, halkın mağdur olmaması için iyi planlanması ve yeni yerleşim alanlarının düşük maliyetle olabilecek en kısa sürede tamamlanması gereklidir. Kamulaştırma ve yeniden yerleşim ile ilgili sorunların çözümü aşamasında karar süreçlerine yerel halkın katılımı sağlanarak görüşlerine başvurulmalı, ancak en iyi çözümü üretebilmelerinin ne teknik ne de tasarım açısından mümkün olamayacağı unutulmamalıdır. Kamulaştırmalar planlanırken belirli büyüklükteki bir araziye bir bedel takdir edilip bu para ödenerek sorun çözülmüş olmamaktadır (halen projesi devam eden Yusufeli Barajı nedeniyle yerlerini terk etmek zorunda kalan olan Yusufeli halkının pirinç ve diğer tarım ürünlerini ekmek için elleriyle toprak taşıyarak edindikleri tarlalara, sadece bir büyüklük olarak bakılması buradaki yaşamı anlamak için yeterli değildir. Bu yöre halkının yaşam biçiminin mutlaka yeni yerleştirilecekleri bölgede göz önüne alınması gereklidir). Kamulaştırma ile eş zamanlı olarak yeniden yerleşim alanının da planlanmış ve uygulamaya hazır hale getirilmiş olması gereklidir.

Bütün dünyada ister yerli ister yabancı sermaye ile finanse edilmiş olsun, yapımıyla yeniden yerleşime neden olan projeler içerisinde baraj inşaatları en fazla hoşnutsuzluk yaratan projeler olmaktadır. Tüm dünyada barajlar, yerinden ettikleri insan toplulukları ve çevreye olan olumsuz etkileri nedeniyle dikkatleri üzerlerine çekmektedir. Diğer kalkınma projelerinden farklı olarak barajlar, projelendirildikleri alanda bütünüyle bir sistem değişikliği getirmektedir. Ayrıca barajlar, kullanım amaçlarına göre farklılaşan enerji alanlarında sağladıkları doğrudan faydaların yanı sıra, baraj alanı ve çevresinde fiziksel, sosyal ve biyolojik değişim ve dönüşüm süreçlerini de başlatıcı bir etkiye sahip olan büyük ekonomik yatırımlar olarak kabul edilmektedir. Baraj yatırımlarının bulunduğu bölge insanının fiziksel, ekonomik ve sosyal ortamlarına olan olumsuz etkilerinin bir

bölümünün karşılanması, genele sunulan faydanın, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda bölge insanlarına ve çevreye aktarımı, ana proje ile bütünleşen yeniden yerleşim projeleri gibi gelişme projeleri oluşturmayı gerektirmektedir. Yerleri kamulaştırılanların iskanında, kırsal alanlarda yaşayan ve tarımdan gelir sağlayan ailelerin tarımsal alanlara yerleştirilmeleri veya kentsel alanda yaşayan ya da yaşama kapasitesine sahip, istekli ailelerin bu alanlarda yerleştirilmeleri sorunların çözümünde önemlidir.

Çoruh Nehri örneğinde incelediğimiz baraj projelerinin kamulaştırma verileri doğrultusunda Artvin ilinde DSİ 2017 verilerine göre yaklaşık 24.259 adet parsel alanı içerisinde yer alan yapı ve 79 adet yerleşim yerinin tahrip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Yıldırım (2013), Çoruh Vadisi üzerinde yapılan ve planlanan projelerin tamamlanması durumunda yaklaşık olarak 8.137 ha alanın sular altında kalacağını ve bu alanlardan en büyük oranın % 62 (5.045 ha) ile orman vasfındaki araziler, en küçük oranın ise % 0,8 (65 ha) ile yerleşim alanları olduğunu belirtmektedir. Yusufeli Barajı projesinden doğrudan etkilenen Yusufeli ilçe merkezi ve 19 köyün kısmen ya da tamamen sular altında kaldığı ve sonucunda da yerleşim merkezlerinde yaşayan toplam 12.124 kişilik nüfusun zorunlu göçe tabi tutulduğu, DSİ'nin hazırladığı eylem planı raporunda belirtilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi nüfus artış hızının Artvin genelinde düşüş göstermesinde, baraj uygulamalarıyla geleneksel üretim yapısının değişmesinin etkili olduğu söylenebilir. Sınırlı verimli tarım topraklarının göl alanı kapsamında sular altında kalması ve kırsal kalkınmada istihdam sorununun ortaya çıkması, kırsal ve kentsel göç sorununu tetiklemektedir. Eylem planı çerçevesinde özellikle Artvin ve Yusufeli Barajları ile istihdamın, seracılık, balıkçılık ve arıcılık sektörlerinde yoğunlaşacağı öngörülmesine rağmen, yerel sakinlerin bu sektörler yöneline düşük olması, göç sorununu artırarak hedeflerin istenilen düzeyde gerçekleştirilmesinin sebeplerinden biridir.

Yeni yerleşim yerleri ve yaşam alanları belirlenirken yerel halka sorulmalı ve onların tercihleri de dikkate alınmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, üç bölge olarak planlanan Yusufeli ilçe merkezi, 19 köy yerleşim alanındaki yurttaşları da içerecek şekilde, 99 hektarlık bir alanda yeniden kurulmaktadır. Planların uygulama süreçleri bittiğinde ve yerel sakinlerin alana taşınması sonrasında, uygulanan planın afetlere, coğrafi şartlara, yöre sakinlerinin kültürüne veya gereksinimlerine uygun tasarlanmış olup olmadığı ölçülebilecektir.

Büyük ölçekli kalkınma projelerinin sadece ekonomik boyutunun değil, sosyal etkilerinin de stratejik olarak planlanması, il bütününe kırsal-kentsel demografik dengesi açısından da gereklidir. İskan sorununun basit bir yerleşim planlaması olmadığı, aksine ekonomik, kültürel, psikolojik ve yönetsel bir eşgüdüm içeren disiplinler arası bir çalışma gerektirdiği, Çoruh Havzası'ndaki baraj projelerinin yol açtığı yeniden yerleşim sorunu ile anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydemir, K. (1995). *Türkiye'de yapılan iskan çalışmaları, 2520 sayılı kanun uygulamaları ve uygulamada karşılaşılan darboğazlar*, Yeniden Yerleşim Planlaması ve Uygulaması, İzleme ve Rehabilitasyonu, s. 31-40, (Ed.) M. Bayram, T. Hazar ve A. Kudat, Ankara: Anadolu Kalkınma Vakfı Yayınları.

Bayram, M. (1995). *Kamulaştırma kanunu ve uygulaması*, Yeniden Yerleşim Planlaması ve Uygulaması, İzleme ve Rehabilitasyonu, s. 23-31, (Ed.) M. Bayram, T. Hazar ve A. Kudat, Ankara: Anadolu Kalkınma Vakfı Yayınları.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü'nün 22 Ocak 2015 tarihli ve 1051 sayılı yazısı.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, RG. 03.10.2013/28784

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü 26. Bölge Müdürlüğü Artvin, 2017.

- Doğa Derneği, (2010). [Web: http://www.dogaderneği.org/wpcontent/uploads/2015/08/Standart_Subat10_Coruh.pdf, (Erişim Tarihi: 20.01.2019)].
- Doğuş İnşaat (2017). İş Geliştirme ve Proje Finansman Departmanından Artvin Barajı hakkında bilgi alınmıştır.
- Hazar, T. & İçten, H. (1995). *Kamulaştırma ve yeniden yerleşim faaliyetlerinin eşzamanlı hale getirilmesi*, Yeniden Yerleşim Planlaması ve Uygulaması, İzleme ve Rehabilitasyonu, s. 174-181, (Ed.) M. Bayram T., Hazar ve A. Kudat, Ankara: Anadolu Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Emiroğlu, N. (2009). *Yusufeli barajının çevresel etki maliyet analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Kalabalık, H. (2011). *İmar hukuku dersleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kayan, A. (2012). Türkiye'de bölge planlaması sorunları ve çözüm önerisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (9): 103-134.
- Keleş, R. (2018). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. & Mengi, A. (2014). *İmar hukukuna giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kudat, A. (1995). *Dünya Bankası uygulama talimatı*, Yeniden Yerleşim Planlaması ve Uygulaması, İzleme ve Rehabilitasyonu, s. 8-23, (Ed.) M. Bayram, T. Hazar ve A. Kudat, Ankara: Anadolu Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Meyan Yıldız, S.G., (2016). *Çevre bilinci ve eko-kent planlaması: Gölbaşı özel çevre koruma bölgesi örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Özalp, M., Kurdoğlu, O., Erdoğan Yüksel, E. & Yıldırım, S. (2010). *Artvin'de Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Neden Olduğu/Olacağı Ekolojik ve Sosyal Sorunlar*, III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildiriler Kitabı, II. Cilt, 677-687, Artvin.
- Özkalaycı, Z, E. & İçten, H. (2005). Yeniden yerleşim planlamaları ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ndeki uygulamaları, [Web: http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/91B7_91_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 20.09.2019)].
- Tercan, B. (2018). *Afetler ve yerleşim yeri değişiklikleri*. Türkiye'nin Afet Yönetimi-Sosyal, Siyasal ve Yönetim Boyutuyla (Ed.) H. Şengün, S.G. Meydan Yıldız ve B. Tercan, s.161-194, Ankara: Palme Yayınevi.
- Toker, E. (2010). *Borçka ve Deriner barajlarının Çoruh Havzasında neden olduğu arazi kullanım değişiminin ve arazi tahribatının irdelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Artvin.
- Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, (2018), [Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=isk%C3%A2n&uid=25419&guid=TDK.GTS.5c44d215f07e11.14933138, Erişim Tarihi: 20.01.2019].
- Url-1: <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2015/06/23/yusufeliyenidenyerle%C5%9Fim>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Url-2: <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2015/10/06/deriner-baraj%C4%B1-k%C3%BClt%C3%BCr-ve-tabiat-varl%C4%B1klar%C4%B1n%C4%B1n-korunmas%C4%B1-i-%C5%9Fi-tamamland%C4%B1>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Url-3: <http://slideplayer.biz.tr/slide/10792412/>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

Meydan Yıldız, S.G. & Şengün, H. (2019). "Çoruh Vadisi'ndeki Baraj Projelerinin Yol Açtığı Yeniden Yerleşim (İskan) ve Kamulaştırma Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12(1), 48-60.

Url-4: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

Url-5: <http://www2.ormansu.gov.tr/osb/Libraries/Dok%C3%BCmanlar/ARTV%C3%BCsflb.ashx>, (Erişim Tarihi: 21.01.2019).

Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, (2013). Web: https://www.csb.gov.tr/db/destek/editor dosya/2_4_kirsal_alan_planlamasi.pdf, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

Yıldırım, S. (2013). *Çoruh Nehri üzerinde tamamlanan, inşası devam eden ve planlanan büyük barajların neden olduğu ve olacağı arazi kullanım değişimlerinin belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Artvin.

Yusufeli Barajı ve HES Yeniden Yerleşim Eylem Planı (2006), Encon Çevre Danışmanlık Ltd. Şti, Ankara.

5543 Sayılı İskan Kanunu, RG. 26.9.2006/ 26301

3194 Sayılı İmar Kanunu, RG. 09.05.1985/ 18749

2942 Sayılı Kamulaştırma Kanunu, RG. 08.11.1983/ 18215



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 61-71

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 61-71

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.498802

Geliş Tarihi / Received: 18.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 20.01.2019

TEMEL BENLİK DEĞERLENDİRMESİ ÇALIŞANLARIN PERFORMANSINI NASIL ETKİLER? İŞE TUTULMANIN ARACILIK ROLÜ

Murat GÜLER¹

Özet

Çalışanların performansları üzerinde etkili olan değişkenlerin ve bunların birbirleri arasındaki ilişkilerin anlaşılması, bireysel performansın etkin biçimde yönetilmesine katkı sağlayabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmada çalışanların temel benlik değerlendirmelerinin bireysel performansları üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğinin açıklanmasına yönelik olarak işe tutulma düzeylerinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaçla 238 çalışandan anket yöntemiyle kesitsel olarak veri toplanmış ve nicel analizler yapılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular bireylerin olumlu benlik değerlendirmelerinin performansları üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğunu ve işe tutulmanın bu etkiye kısmı olarak aracılık ettiğini, bununla birlikte olumsuz benlik değerlendirmesinin performans üzerindeki etkisinin ise tamamen işe tutulma aracılığıyla gerçekleştiğini göstermiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular yazın bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Temel Benlik Değerlendirmesi, İşe Tutulma, Bireysel Performans.

Jel Sınıflandırılması : M10, M54.

HOW CORE SELF EVALUATIONS EFFECT EMPLOYEE PERFORMANCE? THE MEDIATING ROLE OF JOB ENGAGEMENT

Abstract

Understanding the variables that affect the performance of the employees and the relationships between these variables have the potential to contribute to the effective management of individual performance. In this study, the mediating role of job engagement was investigated in order to explain how the effect of core self evaluations on individual performance occurs. For this purpose, the research data was collected from 238 employees by questionnaire method and quantitative analyzes were performed. As a result of the analyzes, it was found that the positive core self evaluations of the individuals had a significant effect on their performance and this effect was partly mediated by job engagement. On the other hand, the effect of negative core self evaluations on performance was full mediated by job engagement. The findings of the study were discussed in the context of the literature.

Key Words : Core self evaluations, Job engagement, Individual performance.

Jel Classification : M10, M54.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, murat_guler@ohu.edu.tr,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7370-2976>

GİRİŞ

Bireyin temel benlik değerlendirmeleri işinden duyduğu tatmin düzeyi ve bireysel iş performansı ile doğrudan ilişkili görülmektedir (Judge, Locke ve Durham, 1997; Erez ve Judge, 2001; Judge ve Bono, 2001). Kuramsal olarak öne sürülen ve görgül araştırmalarla desteklenen bu ilişkinin temel unsurları olarak bir yanda iş bağlamıyla ilişkili bir kavram olan iş performansı ve diğer tarafta iş bağlamından bağımsız bazı temel kişisel özellikleri ve inançları ifade eden temel benlik değerlendirmeleri yer almaktadır. Performansın yordanmasında kullanışlı bir enstrüman sağlamanın yanında, temel benlik değerlendirmeleri teorisinin, etrafından şekillendiği bu temel ilişkinin neden ve nasıl gerçekleştiği hakkında yeterli bir açıklama getirememesi ise eleştirilen bir yönüdür (Chang vd., 2012; Tims ve Akkermans, 2017). Bireyin temel benlik algısının iş tatmini, iş performansı gibi işe yönelik tutum ve davranışlar üzerindeki doğrudan etkisinin ortaya konulmasının ötesinde artık bu etkinin veya etkileşimin nasıl gerçekleştiğinin, bu ilişkiler üzerinde olası değişkenlerin aracılık ve düzenleyicilik rollerinin ortaya konulması ve aydınlatılması ihtiyacı giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Tims ve Akkermans, 2017).

Temel benlik değerlendirmeleri kavramından (Judge vd., 1997) daha önce öne sürülmüş bir kavram olan işe tutulma (Kahn, 1990) bireyin iş rolü performansı için sahip olduğu bilişsel, duygusal ve fiziksel enerjisini ortaya koymasını ifade etmektedir ve temel benlik değerlendirmeleri alanında aranan bireysel faktörlerle iş performansı arasındaki bağlantıyı sağlama potansiyelini barındırmaktadır (Rich, Lepine ve Crawford, 2010). Bu çalışmada bireyin öz-yeterliliği, öz saygısı, duygusal denge durumu ve iç kontrol odağının düzeyini gösteren birleşik bir kavram olan bireyin temel benlik değerlendirmesinin iş performansı üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya katkı sağlayabilmek amacıyla işe tutulmanın bu etki üzerindeki aracılık rolü incelenmiştir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

I.I. Temel Benlik Değerlendirmesi ve İş Performansı

Temel benlik değerlendirmesi, bireyin kendini ne kadar değerli ve yetenekli gördüğünü gösteren temel bir değerlendirmeyi içermektedir. İnsanların karşılaştıkları farklı durumlar karşısındaki değerlendirmelerinin bilinçaltında sahip oldukları daha genel temel değerlendirmelerden etkilendiği (Packer, 1985; Chang vd., 2012) önermesine dayanmaktadır. Temel benlik değerlendirmesi kavramının bileşenleri, bireyin kendine verdiği değeri gösteren öz saygı, karşılaştığı olayların üstesinden gelebileceğine dair inancı olan öz yeterliliği, sakin ve güvende hissetme eğilimini, duygusal kararlılık düzeyini gösteren nörotiklik ve yaşadığı olayların kontrolünün ne kadar kendisinde olduğuna inandığı iç kontrol odağı düzeyidir. Bu birbiriyle tutarlı biçimde ilişki olan kişisel özelliklerin bir üst yapı altında birleşimi temel benlik değerlendirmesini oluşturmaktadır (Judge vd., 1997; Judge, Erez, Bono ve Thoresen, 2003).

Kendini daha yetkin, değerli bulan ve karşılaştığı durumlar üzerinde kontrolünün yüksek düzeyde bulunduğunu düşünen, duygusal kararlı bireylerin işlerinde daha fazla hedeflerine ulaşma motivasyonuna sahip oldukları, iş bağlamını daha olumlu algıladıkları ve böylece daha yüksek düzeyde performansla ilişkili davranışları gösterdikleri ve işlerinden daha fazla tatmin oldukları temel benlik teorisinin temel önermelerinden biridir. Dolayısıyla yüksek temel benlik değerlendirmesi, yüksek iş tatmini ve iş performansı ile ilişkili görülmektedir (Judge, Heller ve Klinger, 2008; Judge ve Bono, 2001; Erez ve Judge, 2001). Görgül araştırma bulguları temel benlik değerlendirmesinin iş performansı ile ve örgütsel vatandaşlık davranışıyla aynı yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Chang vd., 2012). Temel benlik değerlendirmelerinin bireyin olumlu duygusal durumlar yaşamasına yol açtığı ve bununda iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı,

örgütsel bağlılık gibi işle ilgili olumlu sonuçlara neden olduğu bildirilmektedir (Erol-Korkmaz ve Sümer, 2012).

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak oluşturulan araştırmanın ilk hipotezi aşağıda belirtilmiştir:

Hipotez 1. "Bireylerin temel benlik değerlendirmelerinin iş performansları üzerinde aynı yönde anlamlı etkisi vardır."

Ancak kişisel bir özellik olan temel benlik değerlendirmesinin, iş performansı gibi işle ilgili sonuçları nasıl ve niçin etkilediğinin ayrıntılı biçimde açıklanamaması nedeniyle temel benlik teorisi eleştirilmektedir ve bu konuya yönelik görgül araştırma bulguları bütüncül bir anlayış geliştirilmesini sağlamak için yeterli düzeyde görülmemektedir (Chang vd., 2012; Tims ve Akkermans, 2017).

I.II. Aracı Değişken Olarak İşe Tutulma

Davranışsal bir eylemin sürecini açıklamaya yönelik olan mantıklı eylem teorisi (Fishbein ve Ajzen, 1975) bir davranışın niyet, tutum ve normların bir fonksiyonu olduğu, sürecin başlangıcında ise davranışa yönelik inançların bulunduğunu öne sürmektedir. Bu model kapsamında temel benlik değerlendirme ve iş performansı ilişkisi ele alındığında, temel benlik değerlendirme inançları ve belirli ölçüde davranışsal kontrolü yansıtmaktadır. Ancak modelde iş performansı davranışına götüren tutumları ve niyeti açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bireyin benlik inançları ve iş davranışları arasındaki bağlantıyı Kahn'ın (1990) işe tutulma yaklaşımının kurabileceği düşünülmektedir.

İşe tutulma, kavramsal olarak bireyin tüm benliğiyle fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjisini iş rolü performansına adanmasını, koşmasını ifade etmektedir (Kahn, 1990) ve benlik ile performans arasındaki bağlantıya işaret etmektedir (Rich vd., 2010). İşe tutulma enerjik olma, adanma ve yoğunlaşmayla karakterize edilen işle ilgili aktif ve olumlu bir durumdur (Bakker, 2011). Anlık ve o anki koşullara özgün bir durum olmak yerine bireyin işine yönelik daha kalıcı ve genel duygusal ve bilişsel tutumunu göstermektedir (Schaufeli, Salanova, González-Romá ve Bakker, 2002). Bireyin işinde psikolojik var olması işine tutulmasına dayandırılmaktadır. Birey işinde bilişsel olarak dikkatli, duygusal olarak diğerlerine bağlı ve fiziksel olarak işleriyle yakından ilgili olduğunda tutulma söz konusu olmaktadır (Kahn, 1992). Bu bakımdan tutulma kavramının belirli ölçüde güdüsel yapıları temsil ettiği (Rothbard, 2001) söylenebilir ve işe yönelik olumlu tutumların bir parçası olarak değerlendirilebilir (Turgut, 2010).

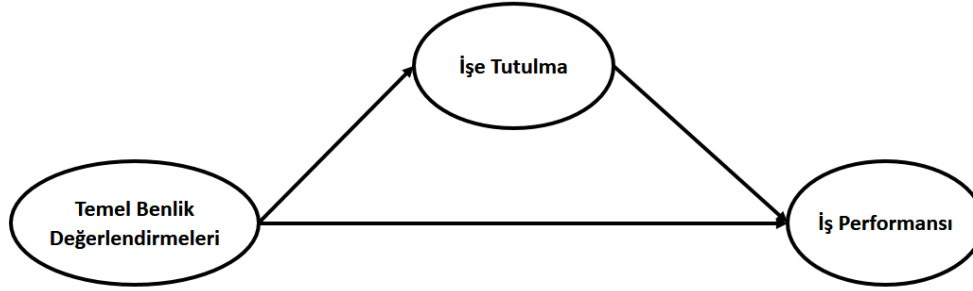
İş talepleri-kaynakları modeli (Demerouti, Bakker, Nachreiner, Schaufeli, 2001) bireyin sahip olduğu kaynakların işin beklentilerini karşıladığı veya aştığı durumda işe tutulmanın gerçekleştiğini bunun tersi durumun ise bireyi tükenmeye götüreceğini öne sürmektedir. Çalışanın işe tutulması işin çalışandan yerine getirilmesini bekledikleri ve bu talepleri karşılayabilmek için sahip olduğu kişisel ve örgütsel kaynakların dengede olması durumuna bağlıdır (Schaufeli ve Bakker 2004; Schaufeli ve Tavis, 2014). Bireyin temel benlik değerlendirmeleri, sahip olduğu kişisel kaynaklarına yönelik algısı ve inancının temel göstergelerinden biri olarak görülmektedir (Mastenbroek vd., 2014). Bu kaynakların yüksekliği aynı zamanda bireyin iyi oluşunda da olumlu etkiye sahiptir (Hobfoll, 1989). Çalışanın kişisel kaynaklarının düzeyi, iş çevresini kontrol etme ve etkilemeye yönelik becerileriyle ve çalışanın kendini işiyle uyumlu hissetmesiyle ilişkilidir (Hobfoll, Johnson, Ennis ve Jackson, 2003). Dolayısıyla bireyin kişisel kaynaklarını gösteren temel benlik değerlendirmesinin işe tutulma gibi işle ilgili tutumlarla ilişkili olduğu değerlendirilmektedir.

İşe tutulma kavramının, bireyin sahip olduğu bireysel kaynaklarını işe adanması ve duygusal yatırımı yoluyla performansını artırması sürecindeki rolüyle benlik ve iş performansı arasındaki ilişkinin açıklanmasına katkı sağlayabileceği düşünülmekte ve işe tutulmanın bireysel faktörlerin iş performansının farklı yönleri üzerindeki etkisine aracılık ettiği öne sürülmektedir (Rich vd, 2010: 631). Görgül araştırma bulguları, temel benlik değerlendirmelerinin işe tutulmayla ilişkili olduğunu

(Tims ve Akkermans, 2017), ayrıca işe tutulmanın yüksek iş performansı ile aynı yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Rich vd., 2010; Salanova, Agut ve Peiro, 2005).

Kavramsal açıklamalar ve görgül araştırma bulgularına dayanılarak belirlenen araştırmanın ikinci hipotezi aşağıda belirtilmiştir. Araştırma modeli ise Şekil 1’de görülmektedir.

Hipotez 2. “Temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın aracılık rolü vardır.”



Şekil 1. Araştırma Modeli

II. YÖNTEM

Mevcut araştırma, anket yöntemiyle kesitsel olarak toplanan verinin nedensel tarama deseninde nicel analizlerinin yapılmasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

II.I. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları yaşları 26 ile 54 arasında değişen (ort= 37.09) farklı iş yerlerinde çalışan bireylerden oluşmaktadır. Toplam 238 katılımcının 118'i (%49,6) kadın, 120'si (%50,4) erkektir. Kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılan katılımcıların çalışmaya katılımı gönüllük esasına göre olmuştur.

II.II. Ölçüm Araçları

a. Temel benlik değerlendirmeleri: Katılımcıların temel benlik değerlendirmelerini ölçmek amacıyla Judge ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen 12 maddelik Likert tipi “Temel Benlik Değerlendirmeleri Ölçeği” (CSES) kullanılmıştır. Türkçe uyarlaması Şeşen (2010) tarafından yapılan ölçek, bireyin öz yeterliliğini, öz saygısını, duygusal kararlılığını ve iç kontrol odağını birleşik bir yapıda ölçmektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin tek boyutlu yapısı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile doğrulanamamıştır. Yapılan keşfedici faktör analizinde ölçeğin olumlu ve olumsuz ifadelerden oluşan maddeleri iki ayrı alt boyutta toplanmıştır. Olumlu benlik ve olumsuz benlik olarak isimlendirilen iki boyutlu ölçek yapısı yapılan DFA ile doğrulanmıştır ve ulaşılan uyum iyilik değerleri Tablo 1’de sunulmuştur. Uyarılma çalışması kapsamında tek boyutlu yapısı için ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .85 olarak bulunduğu bildirilmektedir (Şeşen, 2010). Mevcut

çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı olumlu benlik boyutu için .79, olumsuz benlik boyutu için .74 olarak bulunmuştur.

b. İşe tutulma: Katılımcıların işe tutulma düzeylerini ölçmek üzere Schaufeli, Bakker ve Salanova (2006) tarafından geliştirilen, Eryılmaz ve Doğan (2012) ile Özkalp ve Meydan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan 9 maddelik Likert tipi "Utrecht İşe Bağlanma Ölçeği Kısa Formu" (UWES-9) kullanılmıştır. Ölçeğin enerjik olma, adanma ve yoğunlaşma olmak üzere üçer maddelik üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek tek boyutlu veya üç alt boyutu ile kullanılabilir. Mevcut araştırmada ölçek tek boyutlu olarak kullanılmıştır. Orijinal ölçeğin 9 maddeli tek boyutlu yapısına yönelik olarak on ülkede gerçekleştirilen kültürlerarası geçerlilik çalışmalarında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .85 ile .92 arasında bulunduğu bildirilmektedir (Schaufeli vd., 2006). Mevcut araştırmada işe tutulma ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı .94 olarak bulunmuştur.

c. İş performansı: Katılımcıların bireysel iş performansını ölçmek amacıyla Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Çöl (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan 4 maddelik Likert tipi "İş Performansı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek çalışan performansını öz-değerlendirmeye dayalı olarak tek faktör altında ölçmektedir. Türkçe uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .83 olduğu bildirilmektedir. Mevcut çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .76 olarak bulunmuştur.

Araştırma kapsamında ayrıca kontrol değişkenleri olarak katılımcıların demografik özellikleri hakkında cinsiyetlerine ve yaşlarına ait bilgiler birer madde ile toplanmıştır.

III. BULGULAR

Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının yapısal geçerliliğini incelemek amacıyla her bir ölçek ve tüm değişkenlerin yer aldığı ölçüm modeli için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen uyum iyilik değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Temel benlik değerlendirmeleri ölçeği olumlu benlik ve olumsuz benlik alt boyutlarının esas alındığı iki boyutlu yapıda, diğer ölçekler ise tek boyutlu yapıda incelenmiştir. Elde edilen değerler incelendiğinde verinin araştırmanın ölçüm modeli ve ölçüm araçlarının yapılarıyla uyumlu olduğu (Hu ve Bentler, 1999) ve ölçüm araçlarının yapısal olarak geçerli olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Ölçüm Araçlarının Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçüm Araçları	χ^2/sd	CFI	SRMR	RMSEA
1. Temel Benlik Değerlendirmesi (İki boyutlu yapı)	2,16	0,93	0,06	0,07
2. İşe Tutulma	2,61	0,98	0,05	0,08
3. Performans	3,45	0,98	0,04	0,10
4. Ölçüm Modeli	2,19	0,91	0,07	0,07

χ^2/sd = ki kare serbestlik derecesi oranı, CFI= Doğrulayıcı uyum indeksi, SRMR= Standardize edilmiş ortalama hataların karekökü, RMSEA= Yaklaşık hataların ortalama karekökü

Araştırma değişkenlerinin betimleyici istatistikleri ve birbirleri arasındaki ikili ilişkileri gösteren korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Demografik değişkenler olan cinsiyet ve yaşın araştırma değişkenleri ile aralarında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Olumlu benlik ve olumsuz benlik değerlendirmeleri arasında ($r = -.47$) aksi yönde anlamlı ($p < .01$) ilişki

bulunmuştur. Olumlu benlik değerlendirmesi işe tutulma ile ($r = .63$) ve iş performansı ile ($r = .62$) aynı yönde anlamlı ($p < .01$) biçimde ilişkili bulunmuştur. Diğer yandan olumsuz benlik değerlendirmesi işe tutulma ile ($r = -.53$) ve iş performansı ile ($r = -.31$) aksi yönde anlamlı ($p < .01$) biçimde ilişkili bulunmuştur. İşe tutulma iş performansı ile ($r = .59$) aynı yönde anlamlı ($p < .01$) biçimde ilişkili görülmüştür.

Tablo 2. Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	S.S.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.Cinsiyet	-	-	-					
2.Yaş	37.09	7.44	.10	-				
3.Olumlu Benlik	3.91	0.62	.02	.04	(.79)			
4.Olumsuz Benlik	2.95	0.79	.06	-.09	-.47**	(.74)		
5.İşe Tutulma	4.28	1.04	-.09	.12	.63**	-.53**	(.94)	
6. Performans	3.82	0.72	-.04	.05	.62**	-.31**	.59**	(.76)

* $p < .05$, ** $p < .01$, $n = 238$, ölçeklerin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları parantez içinde verilmiştir.

Araştırma modeli doğrultusunda değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ve aracılık rolünü incelemek amacıyla 3 farklı modelde regresyon analizi yapılmıştır. Birinci regresyon modelinde temel benlik değerlendirmelerinin işe tutulma üzerindeki etkileri incelenmiştir. İkinci modelde temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Üçüncü modelde ise temel benlik değerlendirmesi ve işe tutulmanın birlikte iş performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Olumlu benlik değerlendirmesi ve olumsuz benlik değerlendirmesi için analizler ayrı ayrı tekrarlanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Bağımsız değişkenler</i>	<i>Bağımlı değişken</i>		
	İşe Tutulma	İş Performansı	
	Model 1	Model 2	Model 3
	B	B	B
Sabit	0.04	0.97**	0.96**
Cinsiyet	-0.20	-0.08	-.03
Yaş	0.01	0.00	0.00
Olumlu Benlik	1.03**	0.73**	0.50**
İşe Tutulma	-	-	0.22**
R ²	.404	.398	.457
Sabit	6.02**	4.59**	2.11**
Cinsiyet	-0.11	-0.03	0.01
Yaş	0.01	0.00	0.00
Olumsuz Benlik	-0.67**	-0.28**	-0.01
İşe Tutulma	-	-	0.41**
R ²	.276	.094	.344

** $p < .01$, B = Standardize edilmemiş regresyon katsayısı,

Birinci modeldeki analiz sonuçlarına göre olumlu temel benlik değerlendirmesinin işe tutulmayı aynı yönde ($B= 1.03$), olumsuz temel benlik değerlendirmesinin ise aksi yönde ($B= -0.67$) anlamlı ($p < .01$) biçimde etkilediği tespit edilmiştir. Demografik değişkenler olan ve analizlerde kontrol değişkenleri olarak ele alınan cinsiyet ve yaşın tüm modellerde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. İkinci modelde iş performansı üzerindeki etkilere bakıldığında olumlu temel benlik değerlendirmesinin aynı yönde ($B= 0.73$), olumsuz temel benlik değerlendirmesinin ise aksi yönde ($B= -0.28$) anlamlı ($p < .01$) biçimde etkilerinin olduğu görülmüştür. Buna göre araştırmanın birinci hipotezini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

Bu modele işe tutulmanın eklendiği üçüncü modele göre iş performansı üzerinde olumlu temel benlik değerlendirmesinin ($B= 0.50$) ve işe tutulmanın ($B= 0.22$) birlikte aynı yönde ve anlamlı ($p < .01$) etkisinin olduğu, önceki modele göre olumlu benliğin etkisinin azaldığı görülmüştür. Bu bulgu olumlu temel benlik değerlendirmesinin iş performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın kısmi aracılık rolünü göstermektedir.

Olumsuz temel benlik değerlendirmesiyle birlikte işe tutulmanın iş performansı üzerindeki etkisi incelendiğinde ise olumsuz benlik değerlendirmesinin anlamlı etkisinin kaybolduğu, bu modelde sadece işe tutulmanın aynı yönde ($B= 0.41$) anlamlı etkisinin ($p < .01$) olduğu görülmüştür. Bu bulgu olumsuz temel benlik değerlendirmesinin iş performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın tam aracılık rolünü göstermektedir. Söz konusu aracılık etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını görmek üzere dolaylı etkiler önyüklemeli yanlılığı düzeltilmiş % 95 güven aralığı yöntemiyle (Shrout ve Bolger 2002; Preacher ve Hayes, 2008) incelenmiştir. Bu analiz için IBM SPSS 24 programı üzerinde çalışan PROCESS v3.0 (Hayes, 2018) eklentisi kullanılmıştır. Önyükleme örnekleme 5000 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. İncelenen etki değerlerinin belirlenen güven aralığının alt ve üst sınırları arasında aldıkları değerlerin "0" değerini içermemesi etkinin anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4. Aracılık Analizi Sonuçları

İncelenen Etki	B	S.H.	Önyükleme YD %95 GA	
			Alt Sınır	Üst Sınır
<u>Olumlu Benlik --> İş Performansı</u>				
Doğrudan Etki (c')	0.5041	.0731	0.3600	0.6482
Dolaylı Etki (axb) (Aracı : İşe tutulma)	0.2278	.0657	0.1135	0.3702
<u>Olumsuz Benlik --> İş Performansı</u>				
Doğrudan Etki (c')	-0.0028	.0582	-0.1175	0.1120
Dolaylı Etki (axb) (Aracı : İşe tutulma)	-0.2762	.0462	-0.3757	-0.1948

B = Standardize edilmemiş regresyon katsayısı, S.H.= Standart Hata, YD %95 GA= Yanlılığı Düzeltilmiş % 95 Güven Aralığı (BC 95% CI), $n=238 / 5.000$ Önyükleme (Bootstrap) örnekleme, a = yordayıcının aracı değişken üzerindeki etkisi, b = aracı değişkenin yordanan üzerindeki etkisi, c' = aracı değişken modele dahil edildikten sonra yordayıcının yordanan üzerindeki etkisi.

Bu analiz sonucunda olumlu benliğin işe tutulma üzerinden iş performansındaki dolaylı etkisinin ($B= 0.23$, $0.11 <YD \%95 GA> 0.37$) anlamlı olduğu, ayrıca olumsuz benliğin işe tutulma üzerinden iş performansındaki dolaylı etkisinin ($B= -0.28$, $-0.38 <YD \%95 GA> -0.19$) anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgular her iki aracılık rolünün de anlamlı olduğunu göstermiştir. Olumlu benliğin ve olumsuz benliğin iş performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın anlamlı biçimde aracılık rolünün olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuçlar araştırmanın ikinci hipotezinin de desteklendiğini göstermiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Mevcut araştırmada temel benlik değerlendirmeleri ve iş performansı arasındaki nedensellik ilişkisinin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya katkı sağlamak üzere işe tutulmanın bu ilişki üzerindeki aracılık rolü incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular bireylerin olumlu temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki etkisinin kısmi olarak işe tutulma aracılığıyla gerçekleştiğini, bunun yanında olumsuz temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki etkisinin ise tamamen işe tutulma aracılığıyla gerçekleştiğini göstermiştir.

Olumlu ve olumsuz temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerinde anlamlı biçimde etkilerinin olduğu bulunmuştur. Temel benlik değerlendirmeleri teorisi bireylerin kendini değerli ve yetenekli olarak değerlendirmelerinin daha yüksek hedeflerine ulaşma motivasyonuna, iş tatminine ve daha yüksek performansa ulaşmalarını sağlayacağını öne sürmektedir (Judge vd., 1997; Erez ve Judge, 2001). Görgül araştırma bulguları da bu yaklaşımı desteklemektedir (Judge ve Bono, 2001; Chang vd., 2012). Mevcut araştırmada elde edilen olumlu temel benlik değerlendirmesinin iş performansı ile aynı yönde, olumsuz benlik değerlendirmesinin aksi yönde ilişkili bulunmasına yönelik bulguların yazında belirtilen önerme ve bulgularla tutarlı olduğu söylenebilir.

Yazında temel benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki doğrudan etkisinin neden ve nasıl gerçekleştiğini açıklamakta kuramsal ve görgül çalışmaların yetersizliğine yönelik eleştiriler (Chang vd., 2012, Tims ve Akkermans, 2017) göz önünde bulundurularak söz konusu etki üzerinde işe tutulmanın aracılık rolü incelenmiştir. Bireyin olumlu benlik değerlendirmesinin işle ilgili olumlu bir bilişsel ve duygusal tutum olan işe tutulmayı aynı yönde etkilediğine yönelik kuramsal önermeler ve görgül bulgular (Demerouti vd., 2001; Schaufeli vd., 2002; Tims ve Akkermans, 2017; Turgut, 2010) mevcut araştırmada da desteklenmiştir. Olumlu temel benlik değerlendirmesi ile iş performansı arasındaki ilişkide işe tutulmanın kısmi aracılığının olduğu olumsuz benlik değerlendirmesinin ise tam aracılık rolünün olduğu bulunmuştur. Mevcut bulgular, yazında karşılaşılan tek çalışma olan temel benlik değerlendirmesi ve performans arasındaki ilişkide işe tutulmanın aracılık rolünün bulunduğu Rich, Lepine ve Crawford'un (2010) bulgularıyla tutarlıdır. Bireyin kendini değerli ve yetkin olarak görme düzeyinin artması bireyin kendi fiziksel, duygusal ve bilişsel enerjisini işine adanmasını artırarak performansını artırıyor görünmektedir. Ancak bu ilişkide belirli düzeyde benlik değerlendirmesinin doğrudan performans üzerinde etkisi de söz konusudur. Bu etkinin burada incelenmemiş başka bir aracı değişken aracılığıyla gerçekleşip gerçekleşmediğinin sonraki araştırmalarda incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Diğer yandan olumsuz temel benlik değerlendirmesinin iş performansı üzerindeki etkisinin tamamen işe tutulma aracılığıyla gerçekleştiği görülmüştür. Bu durumun birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan iki nedeni olabileceği düşünülmektedir. Birincisi istatistiksel bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Olumsuz benlik değerlendirmesinin olumlu benlik değerlendirmesine göre iş performansı üzerindeki etkisi nispi olarak daha düşük bulunmuştur ve iş performansı ile belirli bir düzeyde ilişki olan işe tutulmayla beraber incelendiğinde kendi etkisinin anlamını yitirmiş olabileceği, performans üzerinde aynı varyansı açıklıyor oldukları söylenebilir. Diğer açıklama ise olumsuz benlik değerlendirmesinin duygusal içeriğinin daha yüksek olabileceği ve bu nedenle performans gibi bilişsel değerlendirmeye dayalı bir kavramdan ziyade duygusal bileşeni daha yüksek olan işe tutulma ile daha fazla ilişkili olabileceğinin değerlendirilmesidir. Bu nedenle olumsuz benlik değerlendirmesinin işe bağlanma düzeyini düşürücü etkisinin gerçekleşmiş olabileceği ve işe tutulma düzeyinin düşmesinin performans göstermek için daha az fiziksel, duygusal ve bilişsel enerji harcanmasına yol açtığı ve performans üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu ileri sürülebilir.

Benlik değerlendirmelerinin iş performansı üzerindeki etkisinde işe tutulmanın aracılık rolünün tespit edilmesinin yanında mevcut araştırmanın dikkat çekici önemli bir katkısı olumlu ve olumsuz benlik değerlendirmelerinin etkilerinde farklılık olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Ulaşılan bulgular kişisel kaynakların yüksek olduğunun ve düşük olduğunun değerlendirilmesinin işe tutulma ve performansla olan ilişkisi aynı düzlemin iki ucu olmayabileceğine işaret etmektedir. Olumsuz

temel benlik değerlendirmesine ve düşük düzeyde kişisel kaynaklara sahip olanların, düşük performans göstermelerinin, işin yerine getirilmesi için gerekli bilişsel, fiziksel ve duygusal yatırımı yapmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla beraber olumlu temel benlik değerlendirmesine ve yüksek düzeyde kişisel kaynaklara sahip olanların yüksek performans göstermeleri, belirli düzeyde işlerini yapmak için daha fazla bilişsel, fiziksel ve duygusal enerjilerini işlerine adanmalarına dayanmaktadır. Bunun yanında performans üzerinde olumlu benlik değerlendirmesinin kendisinden veya başka açıklanmayan aracı değişkenlerin etkilerinin varlığı söz konusudur. Nihai olarak, mevcut araştırmanın yazına, temel benlik değerlendirmeleri ve iş performansı ilişkisinin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasında işe tutulmanın rolünün farklılaşan aracılık rolüne dikkat çekmesi bakımından katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Mevcut araştırmanın sonuçlarının değerlendirilmesinde bazı sınırlılıklarının bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın kesitsel veriye dayanması nedensellik ilişkilerinin incelenmesini sınırlandırmaktadır. Ayrıca, özellikle performans ölçümünün öz değerlendirmeye dayalı olarak anket yöntemiyle yapılmış olması ve diğer değişkenlerin de anket yöntemiyle ölçülmüş olmasının tek veri kaynağına dayalı olarak belirli ölçüde ortak yöntem varyansına yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Sonraki araştırmalarda benzer değişkenlerle çalışıldığında, farklı kaynaklardan veri toplanmasının ve boylamsal veri toplama yönteminin uygulanması önerilmektedir. Ayrıca olumlu temel benlik değerlendirmeleri ve iş performansı arasındaki ilişkide kuramsal bakımdan tutarlı farklı aracı değişkenlerin rollerinin araştırılmasının söz konusu etkinin nasıl gerçekleştiğine yönelik anlayışımıza katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bakker, A. B. (2011). An Evidence-Based Model of Work Engagement. *Current Directions in Psychological Science*, 20(4), 265–269.
- Bono, J. E., & Judge, T. A. (2003). Core self-evaluations: A review of the trait and its role in job satisfaction and job performance. *European Journal of Personality*, 17, S5-S18
- Chang, C., Ferris, D. L., Johnson, R. E., Rosen, C. C., & Tan, J. A. (2012). Core self-evaluations a review and evaluation of the literature. *Journal of Management*, 38(1), 81-128.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Demerouti E., Bakker, A.B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W.B. (2001). The Job Demands - Resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86, 499-512.
- Erez, A., & Judge, T. A. (2001). Relationship of core self-evaluations to goal setting, motivation, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 86, 1270-1279.
- Erol- Korkmaz, H. T. & Sümer, H. C. (2012). Relations of work events, core self and external evaluations, and affective state with employee attitude and behavior, *International Journal of Business and Social Science*, 3, 22, 137-150
- Eryılmaz, E. & Doğan, T. (2012). İş Yaşamında Özel İyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi, *Klinik Psikiyatri*, 15, 49-55.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, Massachusetts, Addison-Wesley.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based perspective* (2nd Ed.). New York, NY: The Guilford Press.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *The American Psychologist*, 44, 513-524.

- Hobfoll, S. E., Johnson, R. J., Ennis, N. E, Jackson, A. P. (2003). Resource loss, resource gain, and emotional outcomes among inner-city women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 632-643.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits-self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability-with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *The Journal of Applied Psychology*, 86, 80-92.
- Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., & Thoresen, C. J. (2003). The core self evaluations scale: Development of a measure. *Personnel Psychology*, 56 (2), 303-331.
- Judge, T. A., Heller, D.,& Klinger, R. (2008). The dispositional sources of job satisfaction: A comparative test. *Applied Psychology: An International Review*, 57, 361-372.
- Judge, T. A., Locke, E. A., & Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151-188.
- Kahn, W.A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Kahn, W.A. (1992). To be full there: psychological presence at work. *Human Relations*, 45, 321-49.
- Kirkman, B. L. & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*. 42(1), 58-74.
- Mastenbroek, N. J. J. M., Jaarsma, A. D. C., Scherpbier, A. J. J. A. , Van Beukelen, P. & Demerouti, E. (2014). The role of personal resources in explaining well-being and performance: A study among young veterinary professionals, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23, 190-202.
- Özkalp, E. & Meydan, B. (2015). Schaufeli ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(3), 04-19.
- Packer, E. (1985). *Understanding the subconscious*. Jefferson School of Philosophy, Economics, and Psychology.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-91.
- Rich, B. L., LePine, J., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617-635.
- Rothbard, N. P. (2001). Enriching or depleting? The dynamics of engagement in work and family roles. *Administrative Science Quarterly*, 46, 655-84.
- Salanova, M., Agut, S., & Peiro, J. M. (2005). Linking organizational resources and work engagement to employee performance and customer loyalty: the mediation of service climate. *Journal of Applied Psychology*, 90, 1217-1227.
- Schaufeli, W.B., & Bakker, A.B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. & Salanova, M. (2006). The Measurement of work engagement with a short questionnaire A Cross-National Study. *Educational and Psychological Measurement*. 66(4), 701-716.

- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: a two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schaufeli, W. B., & Taris, T. W. (2014). A critical review of the Job Demands-Resources Model: Implications for improving work and health. In *Bridging occupational, organizational and public health* (pp. 43-68). Springer Netherlands.
- Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological Methods*, 7, 422-45.
- Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: Türk Savunma Sanayinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Tims M., Akkermans, J. (2017). Core self-evaluations and work engagement: Testing a perception, action, and development path. *PLoS ONE*, 12(8), 1-19.
- Turgut, T. (2010) Çalışmaya tutkunluk. İçinde G., İslamoğlu (Ed.) *Kurumlarda iyilik de var*. (s.55-89), Ankara: Nobel.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 72-82

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 72-82

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.444864

Geliş Tarihi / Received: 17.07.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 20.01.2019

VERASET VE İNTİKAL VERGİSİNDE MALİ VE SOSYAL FONKSİYONLARA AYKIRI OLAN VERGİ HARCAMALARI

Filiz GİRAY¹
Özgür Mustafa ÖMÜR²

Özet

Ekonomik büyüme, bölgesel kalkınma ve gelir dağılımında adaleti sağlamak gibi ekonomik veya sosyal amaçları gerçekleştirmek için bir maliye politikası aracı olarak vergi muafiyet, istisna, indirim gibi uygulamalarla devletin vergi gelirinden vazgeçmesine mali literatürde vergi harcaması denilmektedir. Vergi harcamaları, amaçları dışında kullanıldığında veya belirlenen sınırı aştığında hem vergi gelirlerinde bir kayba hem de vergilemede adalet ilkesinden sapmalara neden olmaktadır. Vergi harcamaları teorik ve uygulamalar açısından irdelendiğinde tüm vergi türlerinde yer almaktadırlar. Bu çalışmanın konusunu, vergi ödeme gücünün bir göstergesi olan servetin, karşılıksız el değiştirmesi üzerinden alınan veraset ve intikal vergisi oluşturmaktadır. Hem vergilemede ödeme gücü ilkesi gereği hem de verginin mali ve sosyal fonksiyonları açısından veraset ve intikal vergisi vergi sistemi içinde yer alması gerekmektedir. Buna rağmen bu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payı sıfıra yakın seviyelerdedir. Bu vergiden toplanan gelirin bu kadar düşük olmasında vergi harcamalarının da payı bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türk veraset ve intikal vergisi kapsamında yer alan ve vergilemede adalet ilkesine aykırılık gösteren vergi harcamaları incelenerek, vergi harcamaları nedeniyle veraset ve intikal vergi gelirlerindeki erozyonu araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler : Vergilemede Adalet, Veraset ve İntikal Vergisi, Vergi Harcaması..

Jel Sınıflandırılması : H21, H27, K34.

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, giray@uludag.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8765-8248>

² Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Alucra Turan Bulutcu MYO, ozgur.omur@giresun.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5624-1020>

TAX EXPENDITURES INCONSISTENTLY WITH FINANCIAL AND SOCIAL FUNCTIONS IN INHERITANCE AND TRANSFER TAX

Abstract

Tax immunity, exemption, discount, etc., as a fiscal policy means for achieve economic and social goals such as economic growth, regional development and justice in income distribution is called as tax expenditure in the financial literature. When tax expenditures are used outside of their purposes or exceed the specified limit, they cause both a decrease in tax revenues and deviations from the justice of taxation. Tax expenditures are included in all tax types when they are examined in terms of theoretical and practical aspects. The tax that constitutes the subject of this work is the inheritance and transfer tax as the tax type on the wealth. Tax expenditures are one of the main determinants of inheritance and transfer tax income, which must be included in the tax system in terms of financial and social functions and an indicator of the tax payment power. The aim of this study is to search , tax expenditures which are included in Turkish inheritance and transfer tax and in contradiction to the principle of justice in taxation and tax erosion in inheritance and transfer tax revenues due to reasons of tax expenditures.

Key Words : Justice of Taxation, Inheritance and Transfer Tax, Tax Expenditures,
Jel Classification : H21, H27, K34.

GİRİŞ

Vergi, maliye biliminin ilmi esaslara dayalı olarak incelenmeye başlandığı 16. yy’dan itibaren devletin en önemli gelir kaynağı olmuştur. Kamu hizmetlerinin aksatılmaması için vergi gelirlerinin her zaman en az kayıpla toplanması önem arz etmektedir. Ancak, verginin kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamanın yanı sıra müdahaleci devlet anlayışının da bir gereği olarak iktisadi, sosyal ve siyasal fonksiyonları da bulunmaktadır. Mali literatürde yer alan vergi harcamaları, vergilerin bu fonksiyonlarını gerçekleştirme için kullanılan bir araçtır.

Vergi harcamaları, belirli amaçlarla devletin vergi gelirlerinin bir kısmından vazgeçmesi şeklinde tanımlanabilir ve günümüzde hemen hemen tüm vergi türleri içerisinde yer almaktadır. Anayasamızın 73/1. Maddesinde “herkes kamu giderlerini karşılamak için mali gücü ile orantılı olarak vergi ödemekle yükümlüdür” hükmü yer almaktadır. Bu hükme karşılık, devletin bazı durumlarda alması gereken vergiden vazgeçmesinin ülkenin temel ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşma gibi önemli gerekçelerinin bulunması gerekir. Ekonomik ve sosyal hedeflere dayandırılmayan vergi harcamaları vergilemede genellik ilkesine aykırı olduğu gibi adalet ilkesinden de sapmalara neden olur. Bu durum verginin mali ve sosyal fonksiyonlarının zedelenmesine de neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Türk vergi sistemi içinde veraset ve intikal vergisi kapsamında yer alan, vergilemede adalet ilkesine aykırı olan ve bu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payını olumsuz etkileyen vergi harcamalarını açıklayıp devlete olan maliyetini hesaplamaktır. Böylece elde edilen bulgular doğrultusunda, veraset ve intikal vergilerinde adalet ilkesinin uygulanabilirliğini ve bu vergilerin nispi payını artırmaya yönelik değerlendirmeler ile verginin mali ve sosyal fonksiyonlarına ulaşma yönünde katkı sağlanacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde vergi harcamaları kavramı, amaçları ve vergi harcamalarının vergilemede adaleti sağlama işlevi açıklanacaktır. İkinci bölümde, servet vergileri içinde yer alan veraset ve intikal vergisinin yeri ve önemi teorik çerçevede anlatılacaktır. Üçüncü bölümde Türkiye’de veraset ve intikal vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Dördüncü bölümde ise, Türkiye’de veraset ve intikal vergisi kapsamı içinde yer alan vergi harcamaları açıklanıp, yarattıkları gelir kayıpları, verilere dayalı olarak hesaplanacaktır. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular değerlendirilip öneriler yer alacaktır.

I. VERGİ HARCAMASI KAVRAMI VE AMAÇLARI

Devletin çeşitli mali, ekonomik ve sosyal amaçları vardır. Bu amaçlara ulaşmada kullanılan en önemli araçlar içinde vergiler ve kamu harcamaları yer almaktadır. 1960'lı yılların sonundan bu yana özellikle iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşmada doğrudan kamu harcamaları yapmak yerine vergi ayrıcalıklarının kullanılabilmesi sıkça tartışma konusu olmuştur (Ferhatoğlu, 2005: 77).

Vergi harcaması kavramı ilk kez Stanley S. Surrey tarafından incelenmiştir. Daha sonra Stanley S. Surrey ve Raul R. McDaniel (1985) tarafından geniş boyutlu olarak araştırılmıştır. Vergi harcamasının çeşitli yazar ve örgütler tarafından tanımları bulunmaktadır. Vergi harcaması genel olarak, belirli bir sanayi, ekonomik faaliyet veya grup lehine normal vergi yapısından ayrılmalar olarak ifade edilebilir (Burman, 2003: 614). Bir başka tanıma göre vergi harcaması; belirli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için oluşturulan ve devletin gelir kayıplarını içeren, genel kabul görmüş bir vergi yapısından ayrılma olarak ifade edilir (Giray, 2002: 27). Uygulamada; vergi indirim, muafiyeti, istisnaları, vergi kredisi, düşük vergi oranı ve vergi ertelemesinden oluşan vergi ayrıcalıklarına vergi harcamaları adı verilmektedir. Vergi harcaması kavramı konusunda hem teorik düzeyde (Stiglitz - Boskin, 1977; Kraan, 2004) hem uygulamada (OECD, 2010) tartışmalar bulunmaktadır. Tartışmalar çoğunlukla genel standart vergi yapısının tanımlaması konusunda olmaktadır. Genel kabul gören görüş, tüm vergi ayrıcalıklarının vergi harcaması olarak nitelendirilmesi doğru olmayacağı şeklindedir. Bazı vergi ayrıcalıkları, vergi sisteminin yapısal özelliği olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, artan oranlı tarife yapısı ile düşük gelirli kişilerin, yüksek gelirli kişilere nazaran daha düşük vergi oranına tabi olması vergi harcaması olarak kabul edilmemektedir (Kayalidere - Özcan, 2012: 344).

Devlet açısından vergi harcamaları, vergi gelirlerinde en azından kısa dönemde bir kayıp olarak görülürken, mükellefler açısından ise, vergi yükünde bir azalma olarak görülmektedir. Tahsilinden vazgeçilen vergilerin vergi harcaması olarak tanımlanmasının en önemli nedeni, bu harcamalar sayesinde kamu ekonomisinden özel ekonomiye doğru bir fon transferinin gerçekleşiyor olmasıdır (Tekin - Gürçam, 2015: 140). Bu fon transferinin belirli ekonomik ve sosyal amaçları gerçekleştirmek için yapılması, vergi harcamalarının maliye politikasının bir aracı olma özelliğini göstermektedir (Saraç, 2010: 263-264).

Vergi harcamalarının; döviz girdisini artırmak, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, yatırımları hızlandırmak, sermaye piyasasını geliştirmek gibi ekonomik gerekçeleri ve bazı gelir gruplarını korumak, vergilemede adaleti sağlamak gibi sosyal gerekçeleri olabilir (McDonald, 2010: 1). Bu kapsamda vergi harcamaları, ulaşılmak istenen amaca göre, "sosyal amaçlı vergi avantajlarına konu olan vergi harcamaları" ile "ekonomik amaçlı vergi avantajlarına konu olan vergi harcamaları" şeklinde ikiye ayrılır (Saraç, 2010: 265-271). Vergi harcamaları beklenen amaçları gerçekleştirdiklerinde normatif vergi teorisinde vergilemede adaletin sağlanmasında kullanılan teknikler içinde verginin ödeme gücüne göre alınmasını sağlayabilmektedir (Birch, 1988: 1005).

Kamu harcamalarının en önemli finansman kalemi olan vergi gelirlerinden yukarıda belirtildiği gibi belirli durumlarda vazgeçilmesinin amacı belirlenen mükellef grupları veya faaliyetlerin desteklenmesiyle temel ekonomik, mali ve sosyal hedeflere ulaşabilmektir (Kayalidere - Özcan, 2012: 361). Vergi harcamalarının ekonomi üzerine etkilerini incelediğimizde ise, gelir transferi amacıyla yapılan vergi harcamaları toplumda tüketim eğilimi yüksek (dar gelirli) bireyleri hedef aldığı anda, ilave gelirin kullanım yeri muhtemelen tüketim olacak ve bu durum toplam talebin artmasına neden olacaktır. Buna karşın, vergi harcamalarının teşvik tedbiri olarak kullanımı sonucunda, ilave gelirin kullanım yeri üretim ve yatırım yani arz cephesi olur ve vergi harcamaları, tasarruf eğilimi yüksek bireyler için sermaye birikimi anlamına gelir. Bu etkiler kapsamında doğrudan kullanılabilir geliri etkileyen vergi harcamaları, ulusal gelir üzerinde artış sağlayabilir. Ulusal gelir artışı yanı sıra gelirin bölüşümü ilişkilerini de etkileyen bu harcamalar, adil vergi sistemlerinin oluşmasında önemli bir araç olarak kullanılabilir (Saraç, 2010: 273-277).

II. SERVET VERGİSİ OLARAK VERASET VE İNTİKAL VERGİSİNİN VERGİLEMEDE YERİ VE ÖNEMİ

Tarihsel açıdan servet üzerinden alınan vergiler, gelir ve harcama üzerinden alınan vergiler kadar yaygın ve popüler olmamıştır. Gelişmiş veya gelişmekte olan her ülkede vergi gelirlerinin önemli bir oranını gelir ve harcama üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Servet üzerinden alınan vergi gelirleri ise, bu iki vergi türünün oldukça gerisinde kalmaktadır (Chatalova - Evans, 2013: 434-435). Oysa servet, bir güç veya sosyal statü kaynağı olduğu için bireylerin fayda fonksiyonuna dâhildir (Aaron - Munnell, 1992: 121). Yine bazı yazarlar ne harcama ne de geliri refahın göstergesi olarak kullanılmayabileceğini, sahip olunan servetin bireylerin refahını ölçmeye yönelik farklı rolü olduğunu belirtmektedir (Mintz, 1991: 248).

Servet vergileri, kişiler arasında gelir ve servet dağılımındaki dengesizliklerin büyük boyutlara ulaşmasını engelleyebileceği için vergi sistemi içinde sürekli bulunması gerekmektedir. Maddi servet, zenginliğin en önemli göstergesi olarak kabul edildiğinden, bu vergiler vergi psikolojisine de uygun düşmektedir (Erdem - Şenyüz vd. 2017: 195). Dolayısıyla vergi adaletini sağlamak için gelir ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin yanında serveti de vergilendirmek gerekmektedir. Bir vergi sistemi, servet unsurlarının da vergilendirilmesiyle tamamlanabilir. Servet vergileri devletin mali ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmekten öte toplum içinde yaşayan bireylerin servet farklılıklarını ortadan kaldırmak üzere öncelikle sosyal amaç güden vergiler olması bakımından önemlidir (Öz - Kutbay vd. 2014: 2). Sonuç olarak servet vergileri, devlete gelir sağlamanın ötesinde toplum içindeki mali dengesizlikleri düzeltme, vergilemede adalet ve eşitliği sağlama, gelir ve harcama vergilerini tamamlama ve servet verimliliğini artırarak ekonomik etkinliği sağlama gibi birçok fonksiyonu da bulunmaktadır (Ömür - Gerçek, 2017: 197).

Servetin ödeme gücünün önemli bir göstergesi olduğu düşünülürse servet sahiplerinden alınan vergilerin payının daha fazla olması gerekmektedir. Özellikle bir emek sarf etmeden elde edilen servetin vergisini ödememek, buna rağmen fazla emek sarf ederek kazanılan gelirden yüksek oranlarda vergi ödemek, vergilemede ödeme gücü ilkesi ve bu ilkenin uygulama nedeni olan adalet ilkesine ters düşmektedir.

Servet vergileri belirli bir servet unsuruna sahip olma nedeniyle ödenen servet vergileri (Emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi gibi) ve servet unsurunun bağış, hediye ve miras vb şekilde bedelsiz transferi dolayısıyla ödenen vergilerden oluşmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan servet unsurlarının bedelsiz transferinin vergilemesi, ülkemizde veraset ve intikal vergisi adı altında yapılmaktadır.

Vergilendirilebilir servet olarak, yükümlülerin hem sahip oldukları servet hem de karşılıksız olarak kendilerine intikal eden servet unsurları değerlendirilmektedir. Servetin karşılıksız intikalinden alınan vergilerde vergiyi doğuran olay belli bir servete bir bedel ödmeden sahip olmaktır. Bu, intikal bağış, ikramiye, ölüm vb. yollarla olabilir (Aktan - Dileyci vd. 2017: 61-62).

Veraset veya intikal vergisi geçmişten günümüze farklı isimlerle vergi sistemleri içinde yer almış vergilerden bir tanesidir. İslam hukukunda, miras olarak bırakılan değerlerin üç de birinin veraset vergisi olarak devlete bırakılması gerektiği yer almaktadır (Giray, 2015: 41). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise "Tereke vergisi" şeklinde her türlü gayrimenkul intikallerinde uygulanan (Aksoy, 2010: 356) bu vergi ülkemizde ilk defa 1926 yılında veraset ve intikal vergisi olarak uygulanmıştır.

Mali güç ilkesi gereğince veraset ve intikal vergisi, vergi sistemlerinde yer alması gereken bir vergidir. Çünkü mali gücün göstergeleri arasında gelir ve harcamanın yanında servet de yer almaktadır. Bu bakımdan toplumlardaki gelir dağılımında adaletin sağlanması, vergi yükünün adil bir şekilde dağılımı gibi amaçları sağlama gibi işlevlere sahip bir vergidir (Şafak - Yurtsever, 2015: 27). Bunların yanı sıra, kayıt dışılığın azaltılması veya telafi edilmesiyle ilgili olarak veraset ve

intikal vergisi, doğru şekilde uygulandığı zaman önemli bir potansiyele sahiptir (Kılıçaslan, 2011: 341).

Ayrıca, bu vergi gizli vergi niteliği taşımaz. Şöyle ki, bu vergi dolaysız vergi niteliğine sahip olduğundan, yansıtılamaz ve bireyler ödedikleri vergiyi açık bir şekilde görebilmektedir. Yükümlülerin veraset ve intikal vergisine fazla direnç göstermemeleri de bu verginin vergi sistemi içinde yer almasının bir başka nedenidir (Aktan - Dileyci vd. 2017: 64). Bu verginin varlığını savunan yazarlardan bazıları ileri sürdükleri gerekçelere göre; kişilerin sahip oldukları servetleri üzerinde içinde yaşadıkları toplum üyelerinin de hakkı bulunmaktadır. Ölüm halinde toplum adına devlet, ölen kişinin mal varlığından belli oranlarda hakkı olan payı vergi adı altında almalıdır (Aktan – Dileyci vd. 2017: 63).

III. TÜRKİYE’DE SERVET VERGİSİ OLARAK VERASET VE İNTİKAL VERGİSİ UYGULAMASI

Bu bölümde Türkiye’de vergi sistemi içinde veraset ve intikal vergisinin yerini belirlemek üzere, servet vergilerinin ve veraset ve intikal vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı verilerle açıklanacaktır. Daha sonra bu vergilerin Türkiye’deki gelişimini değerlendirmek üzere AB üyesi ülkelerle karşılaştırma yapılacaktır.

III.1. Türkiye’de Veraset ve İntikal Vergisi Gelirlerinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Yeri

Toplumlarda vergilerin bireylerin ödeme gücüne göre alınmasını sağlayarak, vergilemede adalet ve bunun sonucunda gelir dağılımında adaletin sağlanmasına katkı sağlayan bir vergi olan veraset ve intikal vergisinin yerini Türkiye açısından değerlendirmek için bu verginin toplam vergiler içindeki payına bakmak gerekmektedir.

Türkiye’de servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payını görebilmek için 2010 – 2017 yılları arasında merkezi yönetim bütçe vergi gelirlerinin genel dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’de de görüldüğü gibi ülkemizde toplam vergi gelirlerinin önemli bir kısmını harcama ve gelir üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle servet üzerinden alınan vergiler artış göstermekle birlikte, diğer iki vergi türüne göre oldukça geride kalmaktadır. Oransal olarak incelendiğinde servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 4 seviyelerindedir.

Tablo 1. Türkiye’de Toplam Vergi Gelirlerinin Dağılımı (2010-2017, Milyon TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	61.317	75.800	85.511	92.749	106.207	119.144	139.575	165.304
Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler	91.736	103.381	113.837	134.855	142.111	167.092	191.329	211.989
Servet Üzerinden Alınan Vergiler	7.919	9.721	10.537	11.567	13.208	15.266	17.336	16.171
Toplam Vergi Gelirleri	210.560	253.809	278.781	326.169	352.515	407.819	459.002	536.048

Kaynak: bumko.gov.tr ve muhasebat.gov.tr adreslerindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Servet vergileri içinde yer alan veraset ve intikal vergisi gelirleri ve bu gelirlerin merkezi yönetim toplam vergi gelirleri içindeki payı Tablo 2’de gösterilmektedir. Buna göre ülkemizde veraset ve intikal vergisinden elde edilen gelirler, toplam vergi gelirlerinin ortalama % 0,1’ini oluşturmaktadır. Servet üzerinden alınan vergiler içinde veraset ve intikal vergilerinin payı da 2017 yılında % 4,0 oranıyla oldukça düşüktür.

Tablo 2. Veraset ve İntikal Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (2010-2017, Milyon TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Veraset ve İntikal Vergi Gelirleri	215	253	293	340	428	435	620	651
VİV / TVG	% 0,10	% 0,10	% 0,10	% 0,10	% 0,12	% 0,11	% 0,13	% 0,13
VİV / SVG.	% 2,7	% 2,6	% 2,8	% 2,9	% 3,2	% 2,8	% 3,6	% 4,0

Kaynak: bumko.gov.tr adresindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

VİV; Veraset ve İntikal Vergisi, TVG; Toplam Gelir Vergisi, SV; Servet Vergisi.

III.II. Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Veraset ve İntikal Vergisi Karşılaştırması

AB’ye üye ülkelerde de, servet unsuru olan iktisadi kıymetin bedelsiz olarak bir kişiden başka kişiye transfer edilmesi karşılığında veraset ve intikal vergisi uygulanmaktadır (European Commission, 2014: 1). Ölen bir kişinin servetinin başka kişi veya kişilere devredilmesi ile alakalı olarak *veraset vergisi (the inheritance tax)*, bir kişiye herhangi bir karşılık almaksızın bağışlanan varlıklar üzerinden *intikal vergisi (the gift tax)* ve gayrimenkullerin bedelsiz devri için *emlak devri vergisi (the real estate transfer tax)* olmak üzere üç farklı türde vergi alınmaktadır (Boháč, 2010: 93).

Bu vergilerden, veraset vergisi AB’ye üye 20 ülkede, intikal vergisi ise 21 ülkede kullanılmaktadır. AB ülkelerinde veraset ve intikal vergisinde muafiyet ve istisnalar geniş çapta olduğu için, verginin tabanının geniş olması ve tarifesinin de genelde yüksek olmasına rağmen, bu vergiden elde edilen gelirler diğer vergi gelirlerine oranla nispeten daha düşük seviyede kalmaktadır (European Commission, 2014: 1).

Miras, hediye ve gayrimenkullerin bedelsiz devri üzerinden hesaplanan bu vergi için AB yasalarında tüm ülkeleri kapsayan ortak bir hüküm yer almamaktadır. Bu nedenle, üye ülkelerin her biri bu verginin kapsamını serbestçe belirleme sorumluluğuna sahiptir (Boháč, 2010: 94).

Aşağıdaki tablo 3’de Türkiye’de ve AB’ye üye ülkelerde veraset ve intikal vergisinden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki paylarına yer verilmektedir. Tablo 3’de üye ülkeler arasında bu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 0,1 ile % 1,5 arasında değişmektedir. Üye ülkeler arasında toplam vergi gelirleri içinde veraset ve intikal vergisinin payı en fazla olan ülkeler % 1,6 ile Belçika ve % 1,2 ile Fransa’dır. Türkiye % 0.1 seviyesi ile bu ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır.

Belçika’da; veraset vergisi, intikal vergisi ve gayrimenkul transfer vergisi (miras ve bağış şeklinde transfer olması şartıyla) şeklinde ayrılan bu vergi, artan oranlı tarifeye göre hesaplanır ve hem miras hem de intikallerde yakınlık derecesine göre % 3 ile % 80 arasında oranlar uygulanır. Veraset vergisi bazı bölgelerde ölen kişinin yakınlık derecesine göre; eş, çocuk ve torunlarında %3 - %30, kız ve erkek kardeşlerinde %20 - %65, amca, teyze ve yiğenlerinde %35 - %70 ve diğer kişilerde %40 - %80 arasında değişmektedir. İntikal vergisi de bağışı yapanın yakınlık derecesine göre; eş, çocuk ve torunlarda %3 - %30, erkek ve kız kardeşlerinde %10 - 65, amca, teyze ve yiğenlerinde %10 - %70 ve diğer kişilerde %10 - %80 arasında değişmektedir. Transferin miras veya

bağış şeklinde yapılması vergi oranlarını çok fazla etkilemez. Önemli olan her iki durumda da bağışlanan yada miras bırakılan servet unsurunun değeri ve yakınlık derecesidir (EY, 2017: 14).

Fransa'da ise yapılan transferin miras yolu ile ya da bağış şeklinde olup olmadığına bakılmaksızın, tüm karşılıksız transferler vergilendirir. Ülkede veraset vergisi, intikal vergisi, gayrimenkul transfer vergisi, transfer vergisi (gayrimenkul dışında kalan kıymetli varlıkların transferi) şeklinde ayrılan ve artan oranlı tarifelere göre uygulanan veraset ve intikal vergisi oranları % 5 ile % 60 arasında değişmektedir. Ülkede transferin miras ve bağış şeklinde yapılması bakımından vergi oranları arasında fark yoktur. Vergi oranları, eş, çocuk ve torunlara yapılan intikallerde %5 - 45, kardeşler arasında yapılan intikallerde %35 - %45, diğer kişilere yapılan intikallerde %55 - %60 arasında intikal eden varlığın değerine göre değişmektedir (EY, 2017: 100).

Tablo 3. Türkiye ve Bazı Avrupa Birliğine Üye Ülkelerde Veraset ve İntikal Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (2010-2017, %)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	1.5	1.5	1.6	1.8	1.6	1.6	1.6
Danimarka	0.4	0.6	0.5	0.4	0.4	0.5	0.4
Finlandiya	0.5	0.5	0.6	0.7	0.6	0.7	0.5
Fransa	0.9	1.0	1.0	1.1	1.1	1.2	1.2
Almanya	0.5	0.4	0.4	0.4	0.5	0.6	0.6
Yunanistan	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	-
Macaristan	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
İrlanda	0.5	0.5	0.6	0.5	0.6	0.7	0.6
İtalya	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Lüksemburg	0.3	0.3	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Hollanda	0.8	0.7	0.6	0.7	0.6	0.6	0.7
Slovenya	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
İspanya	0.7	0.6	0.7	0.7	0.8	0.8	0.7
B. Krallık	0.5	0.5	0.6	0.6	0.7	0.7	0.7
Türkiye	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1

Kaynak: stats.oecd.org adresindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

AB üyesi ülkeler ile Türkiye'yi veraset ve intikal vergisi gelirleri bakımından karşılaştırılacak olursa; AB üyesi ülkelerde de bu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payı oldukça düşüktür. Fakat Türkiye'de bu oran daha da düşüktür. Türkiye, ortalama % 0,1'lik oranla bu vergiyi uygulayan AB üyesi ülkeler arasında Macaristan, İtalya ve Slovenya ile birlikte son sırada yer almaktadır.

IV. TÜRK VERASET VE İNTİKAL VERGİSİNDE YER ALAN VERGİLEMEDE ADALET İLKESİNE AYKIRI VERGİ HARCAMALARI VE BUNLARIN VERGİ GELİRLERİNE ETKİSİ

Genellikle ülkelerin vergi sistemlerinde veraset ve intikal vergisi ile alakalı birçok vergi ayrıcalıkları yer almaktadır. Bu vergi ayrıcalıkları ile bu vergiler artan oranlı bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Fakat vergi ayrıcalıklarının kapsamı genişledikçe, bu vergilerin mükellef sayıları azalmakta ve buna bağlı olarak vergilerden elde edilen gelirler düşmektedir (Cole, 2015: 3-4). Türk vergi sisteminde de bu vergi yapısı içinde buna benzer özellikle istisna niteliğinde vergi ayrıcalığı uygulaması yer almaktadır.

Bu bölümde Türkiye'de uygulanan veraset ve intikal vergisi kapsamında yer alan, temel ekonomik ve sosyal hedeflere hizmet etmediği düşünülen ve bu nedenle vergilemede adalet ilkesine ters düşen vergi harcamaları incelenecektir. Ayrıca bu vergi harcamalarından bazılarının veraset ve intikal vergisi gelirleri içindeki payı araştırılacaktır.

Ülkemizde veraset ve intikal vergisinde vergilemede adalet ilkesine ters düştüğü düşünülen istisnalar şunlardır:

- Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarında kazanılan ikramiyenin tamamı vergiden istisnadır (3670 Sayılı Kanun md. 9).

- Gerçek ve tüzel kişiler tarafından düzenlenen yarışma ve çekilişlerde kazanılan ikramiyenin 4.656 TL'sinin vergiden istisna tutulması yer almaktadır (7338 Sayılı Kanun md. 4).

- Miras hisselerinde de evlatlıklar da dahil olmak üzere her bir fûruğ³ da 202.154 TL ve fûruğun bulunmaması halinde eşlerde 404.556 TL tutarında istisna uygulanmaktadır (7338 Sayılı Kanun md. 4).

- Sağ kişiler arasında ivazsız olarak gerçekleşen intikallerin bir kısmı da vergiden istisna tutulmuştur. Burada istisna, intikal eden mallar için kanunda belirlenen parasal tutar itibariyle uygulanır. İstisna 2018 yılı için 4.656 TL'ye kadar olan her bir ivazsız intikal için geçerlidir (7338 Sayılı Kanun md. 4). Burada aynı kişi tarafından ve aynı tarihte gerçekleşen intikallerde istisna toplam değer üzerinden bir defa uygulanır. Fakat aynı kişi tarafından aynı kişi lehine farklı tarihlerde ivazsız intikal yapılması halinde, istisna her bir intikal için ayrı ayrı uygulanır (Şenyüz - Yüce vd. 2016: 370). Bu durum bir kişi lehine ivazsız intikal eden tutarın, bir günde değil de farklı günlerde intikal ettirilmesi durumunda daha fazla tutarın istisnadan yararlandırılmasına yol açabilir.

Yukarıda belirtilen istisnalar içinde en önemli ve en geniş kapsamlı olan Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunları istisnasıdır. Tam istisna ile bu gelirler üzerinden hiç vergi alınmamaktadır. Bu durum vergi harcamaları nedeniyle vazgeçilen veraset ve intikal vergisi tutarı bulunmasının önemini arz ettirmektedir. Metodolojik olarak tamamı istisna tutulan Milli Piyango İdaresine bağlı şans oyunlarından 2016 ve 2017 yıllarında dağıtılan ikramiyeler hesaplanacaktır. Daha sonra devletin istisna uygulayarak bu yılda toplamaktan vazgeçtiği veraset ve intikal vergisi tutarı hesaplanacaktır.

Milli Piyango İdaresine bağlı şans oyunlarının (milli piyango, sayısal loto, süper loto, on numara, şans topu) 2016-2017 yıllarında dağıttığı ikramiyeler, milli piyango resmi internet sitesinden haftalık dağıtılan ikramiyeler bölümünden toplanarak elde edilmiştir.

Tablo 4'de milli piyango idaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarının 2016-2017 yıllarında dağıttığı toplam ikramiye tutarına yer verilmiştir. Burada toplam ikramiye tutarı hesaplanırken tahsil imkânsızlığı nedeniyle terkin sınırı dikkate alınarak 20 TL'nin altındaki amorti ikramiyeler hesaba alınmamıştır.

Tablo 4. Milli Piyango İdaresinin Düzenlediği Şans Oyunlarında Dağıtılan Toplam İkramiye Tutarı* (2016-2017, Bin TL)

Milli Piyango İdaresinin Düzenlediği Şans Oyunları	Sayısal Loto	Şans Topu	On Numara	Süper Loto	Milli Piyango	Toplam
2016 Yılında Dağıtılan Toplam İkramiye	151.495	51.267	53.785	179.542	405.361	841.450
2017 Yılında Dağıtılan Toplam İkramiye	169.063	57.395	53.971	211.377	509.414	1.001.220

*Amortiler Hariç

Kaynak: millipiyango.gov.tr adresindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Tablo 4'te de görüldüğü üzere Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarında 20 TL'nin altındaki amorti ikramiyeler hariç olmak üzere 2016 yılında 841.450 ve 2017 yılında 1.001

³ Fûruğ, altsoy anlamına gelir, yani bir kimsenin çocuklarını ve torunlarını kapsar.

milyon TL değerinde ikramiye dağıtılmış ve bu tutarın tamamı veraset ve intikal vergisinden istisna tutulduğu için karşılığında hiç vergi alınmamıştır. Diğer şans oyunlarına uygulanan % 20 veraset ve intikal vergisi oranı bu tutara da uygulanırsa, devletin toplam veraset ve intikal vergi gelirleri % 31⁴ oranında artacaktır.

Ayrıca Milli Piyango İdaresinin düzenlediği şans oyunları dışında ülkemizde oldukça yaygın olan iddaa, spor toto ve at yarışları gibi şans oyunlarında da oldukça yüksek ikramiyeler dağıtılmaktadır. 2016 yılında iddaa ve spor toto şans oyunlarından 4.800 milyon TL ve at yarışlarından 2.000 milyon TL ikramiye dağıtılmıştır (Uras, 2017). Toplamda 6.800 milyon TL ikramiye dağıtan ve oldukça yaygın olan iddaa, spor toto ve at yarışları gibi şans oyunlarındaki oldukça yüksek olan 4.656 TL’lik istisnayı da hesaba katacak olursak yukarıda belirtilen % 31 oranın çok daha yükseleceği söylenebilir.

Bunlar gibi amacını aşan ya da herhangi bir ekonomik veya sosyal amaca dayanmayan muafiyet, istisna ve indirim uygulamaları vergi potansiyelinin tam olarak fark edilmemesine neden olmaktadır. Vergi sistemini yıpratıcı ve vergi gelirlerini olumsuz şekilde etkileyen bu gibi aşırı muafiyet, istisna ve indirim uygulamaları vergi erozyonuna neden olmaktadır. Vergi istisna ve muafiyetleri amaçları dışında kullanıldığında, bunlardan asıl yararlanması gerekenlerin yanında kapsama alınmamış olanların yararlanması, indirimlerde de belli tutarların ve amaçların aşılması durumunda vergi erozyonuna neden olur (Saraçoğlu, 2000: 80-85).

SONUÇ

Vergi harcamaları genellikle temel iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşmak için devletin yapmış olduğu harcamalardır. Fakat ülkemizde özellikle veraset ve intikal vergisinde iktisadi ve sosyal amaçlara hizmet etmeyen ve vergilemede adalet ilkesine aykırı bir takım istisnalar yer almaktadır. Ayrıca bu istisnaların, veraset ve intikal vergisi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının çok düşük olmasında da payı vardır. Bu istisnalar arasında; Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarında kazanılan ikramiyenin tamamı, gerçek ve tüzel kişiler tarafından düzenlenen yarışma ve çekilişlerde kazanılan ikramiyenin 4.656 TL’si ve sağlar arası ivazsız intikallerin 4.656 TL’si yer almaktadır. Bunlara ek olarak miras hisselerinin de evlatlıklar da dahil olmak üzere her bir furuğ da 202.154 TL ve furuğun bulunmaması halinde eşlerde 404.556 TL tutarında istisna uygulanması da mevcuttur.

Yukarıda belirtilen istisnalar Anayasamızın 73/1’üncü maddesinde yer alan “*herkes kamu giderlerini karşılamak için mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür*” hükmünü zayıflatmaktadır. Mali gücü temsil eden, kişilerin gelir, servet ve harcamalarıdır. Kişilerin hiçbir emek sarf etmeden elde ettikleri servetin tamamının ya da büyük bir kısmının vergiden istisna tutulması vergilemede adalet ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Nasıl ki bir ay boyunca emek harcaıp çalışan işçiler, emekleri karşılığında aldıkları ücretler için vergi ödüyorsa, hiçbir emek sarf etmeden kazanılan ikramiyeden de aynı şekilde vergi almak vergilemede adalet ilkesini sağlamak açısından gerekmektedir.

Bu istisnalardan özellikle Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarından büyük miktarda ikramiyeler dağıtılmaktadır. Milli Piyango İdaresi tarafından 2017 yılında düzenlenen; milli piyango, sayısal loto, şans topu, süper loto, on numara gibi yarışmalarda amorti ikramiyeleri hariç 1.001 milyon TL değerinde ikramiye dağıtılmış ve karşılığında hiç vergi alınmamıştır. Diğer şans oyunlarına uygulanan % 20 veraset ve intikal vergisi oranı bu tutara da uygulanırsa, devletin toplam veraset ve intikal vergi gelirleri 2017 yılında % 31 oranında artacaktır. Ayrıca ülkemizde 2016 yılında toplam 6.800 milyon TL ikramiye dağıtan ve oldukça yaygın olan iddaa, spor toto ve at yarışları gibi şans oyunlarındaki oldukça yüksek olan 4.656 TL’lik istisnayı da

⁴ 2017 yılında toplam veraset ve intikal vergisi geliri 651 milyon TL’dir. Devlet Milli Piyango İdaresinin düzenlediği şans oyunlarından diğer şans oyunlarında olduğu gibi % 20 oranında vergi alsa (1.001 milyon TL * %20) 200,2 milyon TL ek vergi geliri elde edecektir.

hesaba katacak olursak bu oranın çok daha yükseleceği söylenebilir. Veraset ve intikal vergisinde sağlar arası ivazsız olarak gerçekleşen intikallerin bir kısmı vergiden istisna tutulmuştur. İstisna tutarı da oldukça yüksektir.

Sonuç olarak, ülkemizde veraset ve intikal vergisi gelirlerini artırmak ve vergilemede adalet ilkesini sağlamak açısından; Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlenen şans oyunlarında dağıtılan ikramiyelerden de diğer şans oyunlarında olduğu gibi % 20 oranında veraset ve intikal vergisi uygulanmalıdır. Gerçek ve tüzel kişiler tarafından düzenlenen yarışma ve şans oyunlarından kazanılan ikramiyeler ve sağlar arası ivazsız intikallerde uygulanan istisna tutarı düşürülmelidir. Son olarak miras hisselerinde de uygulanan istisna tutarı daha aşağıya çekilmelidir. Bu uygulamalar bu verginin toplam vergi gelirleri içindeki payını artıracak ve vergilemede daha adil bir yapının oluşmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aaron, H.J., & Munnell, A. H. (1992). Reassessing the Role for Wealth Transfer Taxes. *National Tax Journal*, 45(2), 119-143.
- Aksoy, Ş. (2010). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aktan, C.C., Dileyci, D. & Vural, T. (Eds.). (2017). Vergi Ne Üzerinden Alınmalı?: Vergi Konusunun Seçiminde Optimalite ve Meşrutiyet. *Kamusal Finansman: Vergileme*. (Ed.) Aktan, C.C., Ankara: Seçkin Yayın, 53-79.
- Birch, T. D. (1988). Justice in Taxation: An Appraisal of Normative Tax Theory. *Social Science Quarterly*, 69(4), 1005-1013.
- Boháč, R. (2010). Inheritance Tax, Gift Tax and Real Estate Transfer Tax in the Czech Republic. *Socialinių Mokslų Studijos Social Sciences Studies*, 2(6), 93-105.
- Bumko. www.bumko.gov.tr, (Erişim tarihi: 15.01.2018).
- Burman, L. E. (2003). Is the Tax Expenditure Concept Still Relevant? *National Tax Journal*, 56(3), 613-627.
- Chatalova, N. & Evans, C. (2013). Too Rich to Rein in? The Under-utilised Wealth Tax Base. *eJournal of Tax Research*, 11 (3), 434-452.
- Cole, A. (2015). Estate and Inheritance Taxes around the World, No: 458. <https://taxfoundation.org/estate-and-inheritance-taxes-around-world/> (Erişim tarihi: 01.04.2018).
- Erdem, M., Şenyüz, D. & Tatlıoğlu, İ. (2017). *Kamu Maliyesi*. (14. baskı), Bursa: Ekin Yayın.
- European Commission (2014), Cross-country Review of Taxes on Wealth and Transfers of Wealth. Specific Contract No:8.
- EY. (2017), Worldwide Estate and Inheritance Tax Guide. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-worldwide-estate-and-inheritance-tax-guide-2017/\\$File/ey-worldwide-estate-and-inheritance-tax-guide-2017.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-worldwide-estate-and-inheritance-tax-guide-2017/$File/ey-worldwide-estate-and-inheritance-tax-guide-2017.pdf), (Erişim tarihi: 20.03.2018).
- Ferhatoglu, E. (2005). Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması Ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 77-93.
- Giray, F. (2002). Vergi Harcamaları: Harcama Vergileri Açısından Analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 27-52.

- Giray, F. (2015). *Maliye Tarihi*. (6. baskı), Bursa: Ekin Yayın.
- Kayalıdere, G. & Özcan, P. M. (2012). Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Analizi: Türkiye Ve Bazı Oecd Ülke Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 341-366.
- Kılıçaslan, H. (2011). Veraset Vergisini Kaldırmak: Kayıt Dışı Ekonomi Bağlamında Bir Değerlendirme ve Yeni Bir Düzenleme Önerisi. *Maliye Dergisi*, 161, 337-346.
- Kraan, D. J. (2004). Off-budget and Tax Expenditures. *OECD Journal on Budgeting*, 4(1), 121-42.
- Mcdonald, H. (2010). *Türk Vergi Sistemindeki Vergi Harcamalarının Etkinlik Ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Turkey.
- Millipiyango. www.millipiyango.gov.tr, (Erişim tarihi: 10.01.2018).
- Mintz, J. M. (1991). The Role of Wealth Taxation in the Overall Tax System. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, 17(3), 248-263.
- Muhasebat. <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistik-detayi?tabId=1&pageId=4>, (Erişim tarihi: 15.02.2018).
- OECD, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV#>, (Erişim tarihi: 15.03.2018).
- OECD, (2010). *Tax Expenditures in OECD Countries*.
- Ömür, Ö.M. & Gerçek, A. (2017). Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Servet Vergilerinin Karşılaştırılması. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 197-216.
- Öz, E., Kutbay, H. & Buzkıran, D. (2014). Türk Servet Vergisine Modern Bir Yaklaşım. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 2 (4), 1-19.
- Saraç, Ö. (2010). Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri. *Maliye Dergisi*, 159, 262-277.
- Saraçoğlu, F. (2000). Vergi Erozyonu Açısından Gelir Vergisinde Yer Alan Müesseselerin Analizi. *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 2, 79-96.
- Stiglitz, J. E. & Boskin, M. J. (1977). Some Lessons From the New Public Finance. *American Economic Review*, 67(1), 295-301.
- Surrey, S. S. & McDaniel, R. R. (1985). *Tax Expenditures*, Harvard University Press.
- Şafak, H. & Yurtsever, H. (2015). Servet Vergilerinden Veraset ve İntikal Vergisi Üzerine Değerlendirmeler. *Ege Akademik Bakış*, 15 (1), 27-37.
- Şenyüz, D., Yüce, M. & Gerçek A. (2016). *Türk Vergi Sistemi*. (13. baskı), Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tekin, A. & Gürçam, Ö. S. (2015). Vergi Harcamaları: Seçilmiş Bazı Oecd Ülke Uygulamaları. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17 (2), 138-158.
- Uras, G. (2017). Şans Oyunlarına Bir Yılda 15.4 Milyar TL Harcadık. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/sans-oyunlarina-bir-yilda-15-4-2575214/>, (Erişim tarihi: 15.02.2018).



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 83-92

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 83-92

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.462961

Geliş Tarihi / Received: 23.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 20.01.2019

EXPLANATORY POWER OF PRICE SHOCKS IN FOOD SECURITY EQUATION OF NET FOOD BUYERS IN NIGERIA

Felix O. ACHOJA¹
Daniel C. OKEKE²

Abstract

In a developing country such as Nigeria, fluctuation in macroeconomic factors can bring about food price shocks and food insecurity. It is important to investigate whether food price shocks have impacted the food security status of net food buying households. This study specifically examines the effect of food price shocks on the food security status of net food buying households in Nigeria. Secondary data were elicited from Central Bank of Nigeria and National Bureau of Statistics for the 1995-2016 years period. In analyzing the collected data, descriptive statistics (mean and percentage), coefficient of variation and regression model were used. The result revealed that all macroeconomic factors except exchange rate have a positive and significant relationship with food price shock. The result also indicated a 64.35% variation in food price shock with a variation of 38.07% in consumption expenditure (food security status) over the time period. On account of this, minimum consumption expenditure was over N1,304 compared to the World Bank consumption expenditure per person. Hence revealing that net buying households have extremely high cost of living and low welfare status (food security status). On the basis of this findings. It is recommended that the government should implement policies and regulations that will control and stabilize those macroeconomic factors that can agitate increases in food prices and cause food price shocks. This study had filled the knowledge gap by providing information on the degree to which food price shocks can affect the food security status of net food buying households in Nigeria.

Key Words : Food security, Price shocks, Consumption expenditure, Net food buyers.

Jel Classification : Q11.

¹ Dr., Department of Agricultural Economics and Extension, Delta State University, Asaba Campus, Nigeria, lixmero40@yahoo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9705-4923>

² Dr., Nwafor Orizu College of Education, Nsugbe, Nigeria, olison@yahoo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9402-0656>

INTRODUCTION

Food and Agriculture Organization (FAO) world estimates shows that high food prices have increased world hunger (FAO, 2009a, FAO 2009b). Information abound in the media and public debate fora about affected individuals, families and communities.

Food crisis is a necessity of life that has been identified as one of the most disturbing issues in world economy. It suffices therefore to say that all that governance requires is the formulation of policies and programs that would articulate a road map towards primarily achieving food security for the citizen of any country (Andohol, 2012) including Nigeria.

The combined effect of food price and income shocks arising from the global food and financial crises have been claimed to be the likely causes of the sharp increase in hunger and poverty in low income countries (FAO, 2009a, 2009b) including Nigeria.

The validity of the above claims and their core points of argument have not been sufficiently analyzed by empirical investigation in Nigeria. Even where there are similar studies they are deficient on the bases of wrong methodology without emphasis on the links between food price shocks and household welfare of net buying households. Emphasis in this study is placed on the net buying households as not all households are buyers. Some are producers and the effect of food price shock varies depending on the household pinpoint.

It is therefore pertinent to conduct this study to test the link or otherwise between food price shocks and net buying household welfare (food security) especially in Nigeria. Furthermore, a research on the nexus between food price, shocks and food insecurity is warranted (Swinnew and Squicciarine, 2012).

Arising from national food market survey data in Nigeria, it has been observed that food price shocks has undergone unsteady pattern, it has also been observed that there is linkage between unsteady food price and food insecurity in countries such as Afghan and Bangladesh. Special mapping of food data revealed high variation in the level of food insecurity over space and time.

Investigating the trends of food price shocks and the corresponding food insecurity of net buying households in Nigeria deserves thorough investigation. The essence is to accentuate the pattern of food price instability in the long run and in the short run. It study be noted that unsteady food price is capable of disorganizing household budget and national economic plan in Nigeria.

The degree of food price shocks ought to be estimated quantitatively for the purpose of prediction. FAO, report shows that 3/4 of rural household heads and 97% of households in urban areas are net buyers of food (FAO, 2014). Net food buyers require information on food price shocks because they are the worst-hit as it tends to negatively affect their welfare.

Furthermore, net food buyers tend to shift consumption pattern and adopt other economic adjustment mechanisms in the advent of food price shocks and food insecurity, these adjustment mechanisms by households in Nigeria deserves critical investigation.

Food crisis is one of the most disturbing social and economic problems confronting both developed and developing nations such as Nigeria. While the developed nations presses the relevant resources to deal with food crisis, developing nations including Nigeria, are still battling with food crisis in the face of climate change, social and economic realities.

D'souza and Jolliffe (2012) reported the relationship between levels of conflict and declining food security status of households in Afghan. Furthermore, studies on the impact of food price shocks on household food security are rare in literature.

The study conducted by Dimova and Gbakou (2013) on the impact of food price shocks on household welfare in Cote d'Ivoire was unable to capture the long run welfare impacts of food price shocks because the study was done at the time when the food price shock was still ongoing.

In Nigeria an analysis of the degree of influence of food price shocks, on household food security dynamics remained unclear. Thus knowledge gaps obviously exist with respect to;

- i. Long term and short run distortion impact of food price shocks on net buying household's food security status and*
- ii. The extent to which further food price shock may aggravate the already worse food security of net food buyers in Nigeria.*

On the basis of the identified knowledge gaps, the present study was conducted. It is important to investigate the degree of food price shocks (food price variation) so as to ascertain the corresponding variation in food security states of net buying household in the Nigeria. Furthermore, it is important to examine this issue so as to understand who ultimately gains and who loses from high food prices, especially among the poor, and why. This knowledge will enable appropriate policies and programs to target those most in need.

The finding of this study is of immense benefit to welfare policy makers government, donor agencies and net buying household in Nigeria.

Some pertinent questions that this research was structured to answer were;

What is the trend of food price shocks in Nigeria (1995-2016)? Is there a significant food price shocks in Nigeria (1995-2016)? Is there significant relationship between food price shocks and household food security status? What are the determinants of food price shocks?

The broad objective of this study is to examine the impact of food price shocks on food security status among households in Nigeria.

The specific objectives of the study were to:

- i. examine the trends of food price shocks and food security status in Nigeria (1985-2016).*
- ii. ascertain the degree of food price shocks in Nigeria (1995-2016).*
- iii. determine food security status of net food buying households in Nigeria (1995-2016).*
- iv. evaluate the relationship between food price shocks and food security status of households.*
- v. Examine the macroeconomic determinants of food prices shocks.*

I. RESEARCH METHODOLOGY

I.I. The Study Area

The empirical investigation was done in Nigeria. This location was chosen for the study due to the presence of price shocks on food security status among household in Nigeria.

Nigeria occupies between longitudes 20 and 150 East and Latitudes 40 to 140 North. It occupies 924,000 sq. kilometers. It is demarcated into 7 ecological zones which are characterized by swamp vegetation in the South and Sahel savanna in the North. The distinct ecological conditions determine the different agricultural practices throughout the country. The type of agriculture practiced ranges from arable crops, permanent crops to pastoralism.

I.II. Data Collection Techniques

The study utilized time series data obtained from Central Bank of Nigeria (CBN) statistical bulletin. The secondary data covered food price in Nigeria for the past 22years. It included data on consumption expenditure per person (capital) for the period.

I.III. Techniques for Data Analysis

a. Trend analysis of food price shock: This objective was achieved using descriptive statistical tools such as mean and percentages as well as tables.

b. Macroeconomics determinants of food shocks: This objective was achieved using multiple regression model

Model specification on macroeconomic determinants of food price shocks.

$$FPS = \beta_0 + \beta_1EXR + \beta_2IR + \beta_3GDP + \beta_4MS + ei \dots\dots\dots \text{equation 1}$$

Where

FPS = food price shock, EXR = Exchange rate, IR = Inflation rate, GDP = Gross Domestic Product, MS = Money Supply

$\beta_0 - \beta_4$ = coefficient or estimate ei = stochastic error term

c. Degree of food price shocks in Nigeria 1995-2016: This objective was achieved using a linear regression model.

Model specification for the degree of food price shock in Nigeria 1995-2016.

$$FPS = \beta_0 + \beta_1YR + ei \dots\dots\dots \text{equation 2}$$

Where

FPS = Food price shock, YR = years, $\beta_0 - \beta_1$ =coefficient or estimates, ei = stochastic error term

d. Food security status of net food buying household in Nigeria: This objective was analyzed using coefficient of variation of historical food price.

The model of specification for this objective is given as;

$$CV (FP) = \frac{SDFPS}{XFPS} \times 100 \dots\dots\dots \text{equation 3}$$

$$CV (CEX) = \frac{SDCEX_x}{XCEX} \times 100 \dots\dots\dots \text{Equation 4}$$

Where

SD = Standard deviation, X = mean

FPS = food price shock and CEX = consumption expenditure (food security status)

e. Explanatory power of food price shocks on food security status of households: This objective was achieved using linear regression model. Model specification showing the causal relationship between food price shocks and food security status

$$CEX = \beta_0 + \beta_1 FPS + ei \dots\dots\dots \text{equation 5}$$

Where;

CEX = food price shocks, $\beta_0 - \beta_1$ = coefficient or estimate, ei = stochastic error term.

II. RESULT AND DISCUSSION

II.I. The Trend of Food Price Shocks in Nigeria 1995-2016

Table 1. Food price index statistics

Years	Food price index	Exchange Rate (Naira)	Inflation Rate	GDP (Billion Naira)	M1 (Money supply Billion Naira)
1995	29.5	21.88	7.5	2316730	23370
1996	31.8	21.88	13	2316730	26277.6
1997	33.6	21.88	4.5	2617550	27380.8
1998	37.1	21.89	7.2	2765379	33667.4
1999	29.1	92.69	57	3371366	45446.9
2000	31.4	102.1	2.8	4727522	47055
2001	40.4	111.94	29.3	5374339	68662.5
2002	45.4	121.97	8.5	6232244	87499.8
2003	46.4	129.35	10	6061700	129085.5
2004	56.7	133.5	6.6	11411067	198479.2
2005	65.3	132.14	6.9	15610882	266944.9
2006	68.8	128.65	18.9	18564595	318763.5
2007	73.9	131.43	12.9	23280715	370333.5
2008	88.5	130.74	14	63425154	429731.3
2009	99.6	130.27	15	67220242	525637.8
2010	105.5	98.113	17.9	71897722	699733.7
2011	118.1	119.71	8.2	77552539	1036080
2012	134.9	116.03	13.7	82053605	1315869
2013	150.4	98.94	11.7	90895429	1599495
2014	165.8	152.21	23.2	116781237	2815846
2015	180.6	169.32	24.5	121450845	4027902
2016	197.4	373.01	32.3	138340980	5349253

Sources: CBN Statistical Bulletin 2016 and NBS 2016.

The Table 1 shows the food price index statistics from the year 1995 to 2016. The food price index maintained a steady rise over the years with a moderate change in the food price index from 29.5 in 1995 to 65.3 in 2005 which is about 54.8% change in the span of 10 years. In 2006, it increased from 68.8 to 118.1 in 2011 which is a growth rate of about 41.7%. This increase was so alarming compared to the earlier moderate increase between 1995-2005. The increase in food price index continued rapidly that as at 2016 it was at 197.4. Within this period, an increase in other economic factors such as inflation rate, money supply, exchange rate and money supply was also recorded.

II.II. Macroeconomics Determinants of Food Price Shocks

Table 2. Determinants of food price shocks

<i>Model Summary</i>					
	R	R ²	AdjR ²	SEE	
Linear	.880	.806	.760	8.303	
	Sum of squares	Df.	Mean square	F	Sig.
Regression	59078.432	4	14769.608	214.257	.000
Residual	1171.879	17	68.934		
Total	60250.311	21			
variables	Std. Error	coefficient	t	Sig.	
Constant	5.658		7.255	.000	
Exchange	.041	0.16	.284	.780	
Inflation	.106	-.078	-2.108	.050	
GDP	.000	.809	10.398	.000	
Ads	.000	.172	1.845	.003	

Dependent variable: Food price

Independent Variables: Exchange rate, inflation rate, GDP and Money supply

*1% level of significance

**5% level of significance

Table 2 presents the results showing the determinants of food price shocks. The R² value of 0.806 (80.6%) indicates that macroeconomic factors is responsible for food price shocks by 80.6%. T-statistics was then used to test the significance of the parameter coefficients. The test indicated that three out of the four macroeconomic factors was significant (p<0.05).

Inflation Rate: The result in Table 2 showed that inflation rate has a negative but significant relationship with food price (0.880) (F(4,17) = 214.257;p<0.05). The beta weight (B=-0.078;p<0.05) implies that inflation rate is a negative predictor of food price and that a 1% increase in inflation rate will decrease food price shock by 0.078%.

The equation of this model is therefore given as

$$FPS = 41.047 + 0.016 EXR - 0.078 INR + 0.809GDP + 0.172MS + ei$$

(7.255) (0.284) (-2.108)** (10.398)* (1.845)**

GDP: The result of this study indicated that Gross Domestic Product has a positive and significant relationship with food price (0.880) (F(4,17) = 214.25;p<0.05). based on the beta weight (B=0.809;p<0.00) it was deduced that a 1% increase in the GDP translates to a 0.81% increase in food price shock.

Money Supply: The result in table 4.2 indicated that money supply has a positive and significant relationship with food price (0.880) (F(4,17) = 214.25;p<0.05). based on the beta weight (B0.172;p<0.003) it is deduced that 1% increase in money supply will increase food price shock by 0.17%.

Exchange Rate: Although exchange rate shows no significance, a positive relationship is observed. The beta weight sign (B = 0.016: p>0.05) indicates that with 1% increase in exchange rate, a proportionate increase of 0.02% in food price shock is observed.

II.III. Degrees of Food Price Shocks and Variation in Food Security (Consumption Expenditure) of Net Food Buying Households in Nigeria 1995-2016

Table 3. The degree of food price shocks between 1995-2016.

Model Summary					
	R	R ²	Adj.R ²	SEE	
Linear	.949	.901	.896	17.24104	
	Sum of squares	Df.	Mean square	F	Sig.
Regression	54305.240	1	54305.240	182.690	.000
Residual	5945.071	20	297.254		
Total	60250.311	21			
variables	Std. Error	coefficient	t	Sig.	
Constant	7.610	-6.822	-.897	.381	
Time	.579	.949	13.516	.000	

Dependent variable: Food price

Independent Variables: Time (Yrs)

*1% level of significance

From the above Table 3, the degree of food price shocks is increased as food prices levies over the years. The R2 (coefficient) implies that there has been a 90.1% variation in food prices over the years (1995-2016). T-statistics showed that there is a very significant and positive relationship (0.949) $F(1,20) = 182.690; p < 0.05$ between food price and time period (year). The beta weight as seen in the table above ($B = 0.949; p < 0.00$) indicates that a unit change in year leads to a 0.95% increase in food price. This finding is supported by the CBN statistical bulletin (2016) in which food price index increased geometrically as the years progressed.

$$FPS = \frac{-6.822}{(-0.897)} + \frac{0.9494}{(13.516)} + ei$$

II.IV. Food Security Status of Net Food Buying Household in Nigeria

Table 4. Descriptive statistics of operational variables

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. deviation
Food price	22	29.10	197.40	83.23	53.56
Exchange	22	21.88	373.01	116.34	71.91
Inflation	22	6.60	72.80	22.78	18.73
GDP	22	2316729.60	13834098.00	42466753.21	.45
Di	22	23370.00	5349253.30	883705.16	1418937.99
Consumption by household	22	2104.00	6121.00	3883.86	1478.48
Valid no (list wise)	22				

This result shows that the mean food price is N83.24 while the mean consumption expenditure is N3883.8636. Using coefficient of variation, the following results were derived.

$$C.V \text{ of food price} = \frac{53.5636297}{83.236364} \times \frac{100}{1} = 64.35\%$$

$$CV \text{ of consumer expenditure} = \frac{1,478.48}{3,883.86} \times \frac{100}{1} = 38.07\%$$

This result implies that the variation in food price was 64.35% while variation in consumer expenditure was 38.07%. This indicates that food price change is higher than the consumer expenditure. As a result of this food security can be said to be low.

From Table 4, it is shown that the minimum consumption expenditure if net food buying households was N2,104 while the maximum consumption expenditure of net food buying households was N6,121. In accordance to the world bank regulation, the poverty line is currently 2 per day person which equates to about N800 at the current exchange rate of dollar to naira. This implies that an average Nigerian food buying household is spending about N1,304 extra on an average on feeding and consumption and as a result of spending more on feeding, high cost of living is incurred which translates to low households' welfare.

II.V. Explanatory Power of Food Price on Consumption Expenditure (Food Security Status) of Net Food Buying Households

Table 5. Multiple regression result showing the causal relationship between food price shocks and food security status of Net food Buyers

Model Summary					
	R	R ²	AdjR ²	SEE	
Linear	.963	.928	.924	.407.52577	
	Sum of squares	Df.	Mean square	F	Sig.
Regression	42582627.507	1	42582627.502	256.403	.000
Residual	3321545.089	20	166077.254		
Total	45904172.591	21			
variable	Std. Error	coefficient	t	Sig.	
Constant	163.238	1671.025	10.237	.000	
Food price	1.660	.963	16.013	.000	

Dependent variable: Consumption expenditure

Independent Variables: Food price

1% level of significance.

H0₁: There is no significant relationship between food price shock and consumption expenditure of net food buying households in Nigeria.

From the result in Table 5, it is seen that there is a significant and positive relationship between consumption expenditure (food security status) and food price shock (0.063) $F(1,20) = 256.403; p < 0.05$. The R² value of 0.923 implies that 92.8% of changes in household consumption expenditure is accounted for by change in food price.

T-statistics shows that consumption has a positive and significant relationship with food price shock and based on this result the null hypothesis is rejected and the alternative is accepted. The beta weigh (B = 0.963; $p < 0.00$) as seen in food price will lead to a 0.96% increase in consumption expenditure.

The model for this relationship is hence given as

$$CS = 1671.025 + 0.963FP + e_i$$

$$t = (10.239) * (16.013) *$$

This result implies that price shocks has strong explanatory power on the food security status of net food buying households both in the short run and long run in Nigeria. This finding supports earlier assertion of Arndt et al.(2012), that real food consumption expenditure seems to have largely

followed the price dynamics with the potential for affecting the nutritional status of under-five children.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study investigated food price shock and effect on food security status of net buying households in Nigeria. The continued and rapid increase in food prices over the years has led to a shock that affected the nation's food security status especially the net food buying households. The elimination of food price shocks in the nation will be achievable by its ability to control macroeconomic factors through policies and regulations. Following the fluctuating trends in food price shock, it was revealed in this study, that food price shock accounted for 92.8% of the variation in the consumption expenditure of net buying households' in the nation and that based on the world bank poverty line net buying households incur N1,304 more in consumption. This in turn reduces their welfare status and makes cost of living extremely high.

The food security status of net food buying households in Nigeria can be modified and made stable through implementation of policies and regulations to control the macroeconomic factors that influence food price shocks.

On the basis of the research findings it was recommended that:

i) Food security programmes by the government should be directed at net food buying households in Nigeria.

ii) Policies and regulations should be made to control and stabilize those macroeconomic factors that can agitate indiscriminate increases in food prices.

iii) Adjustment mechanisms such as taxation and subsidies should be employed by the government to respond to food price shocks.

iv) Nigeria food security reserves may be considered one of the major components of national strategies for preventing and managing for crisis. The low level of food stocks is often a cause of price hikes.

v) Supporting national programs and initiatives for food security, and harmonizing national food and agricultural policies where necessary.

REFERENCES

- Arndt, C., R. Benfica, N. Maximiano, A.M.D. Nucifora and J.T. Thurlow. (2012). "Higher Fuel and Food Prices: Impacts and Responses for Mozambique." *Agricultural Economics* 39(1): 497-511.
- Arndt Channing, M. Azhar Hussain, Vincenzo Salvucci, Lars Peter Østerdal (2016). "Effects of food price shocks on child malnutrition: The Mozambican experience 2008/2009", *Economics & Human Biology*,
- CBN (2011). Monetary Policy, CBN, Abuja, Nigeria. Available at: <http://www.cenbank.org/MonetaryPolicy/policy.asp>.
- CBN (2012). 2012 Statistical Bulletin: Domestic Production, Consumption and Prices, CBN, Abuja, Nigeria. Available at: <http://cenbank.org/documents/Statbulletin.asp>.
- CBN (2013). Quarterly Statistical Bulletin, 2 (1) March 2013– Tables. CBN, Abuja, Nigeria. Available at: <http://cenbank.org/documents/Statbulletin.asp>.
- CBN (Central Bank of Nigeria). (2006). Statistical Bulletin 16(2), CBN, Abuja, Nigeria.

- D'Souza, Anna, Dean Jolliffe. (2013) "Conflict, food price shocks, and food insecurity: The experience of Afghan households", Food Policy,
- FAO. (2009a). Food and Agricultural Organization of United Nations (FAO), Rome). Available at: <http://faostat.fao.org/site/368/DesktopDefault.aspx?PageID=368#ancor>.
- FAO. (2009b). Food Balance Sheet – Nigeria, FAOSTAT (Online Statistical database of the Food and Agricultural Organization of United Nations (FAO), Rome). Available at: <http://faostat.fao.org/site/368/DesktopDefault.aspx?PageID=368#ancor>.
- FAO. (2014). Food Balance Sheet – Nigeria, FAOSTAT (Online Statistical database of the Food and Agricultural Organization of United Nations (FAO), Rome). Available at: <http://faostat.fao.org/site/368/DesktopDefault.aspx?PageID=368#ancor>.
- NBS (2012). The Nigeria Poverty Profile (2010) Report. Press Briefing by the Statistician General of the Federation / Chief Executive Officer, National Bureau of Statistics (NBS), held at NBS Headquarter on 13/02/2012, Abuja, Nigeria. Available at: <http://www.proshareng.com/reports/4632>.
- NBS. (2005). The Nigeria Poverty Profile 2004 Report. National Bureau of Statistics (NBS), Abuja, Nigeria.
- Swamy, G. and H. Biswanger. (1983): "Flexible consumer demand systems and linear estimation: food in India." America Journal of Agricultural Economics 65(4).



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 93-106

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 93-106

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.440003

Geliş Tarihi / Received: 03.07.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 20.12.2018

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜR VE SİYASAL LİDERLİK ANLAYIŞININ TEMELLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME*

Tuğba YOLCU¹

Özet

Siyasi lider toplumu temsil etme noktasında önemli bir yere sahiptir. Kendilerine verilen yetkileri nasıl kullandığı ise toplumun yönetsel ve siyasi yapısı ile alakalı bir durum teşkil etmektedir. Bu noktada ülkedeki siyasi kültür ortamı liderlik anlayışını da etkilemektedir. Türkiye'de liderlik anlayışı, daha çok sınırlı bir rekabet ortamında tepeden inme bir yaklaşım içinde söz konusu olmuştur. Ayrıca siyasi kültürümüz içindeki yapılanmalar lider eksenli olmuştur. Lider eksenli siyaset anlayışı, liderler sultası, birinci adam gibi kavramlar siyasi tarihimizde yer etmiş, siyasi kültürümüzden kaynaklanan kavramlardır. Bu duruma Osmanlı'dan miras kalan siyasi kültür büyük ölçüde etkili olmuştur. Türk toplumu, hem bu tarihi miras hem de demokrasinin tazeliği nedeniyle liderci siyaset kültürüne sahip olmuştur. Bu çalışmada siyasi kültürümüzün liderlik anlayışı üzerindeki etkileri ortaya konularak liderlik anlayışındaki sorunlar, nedenleri ve çözüm önerileri incelenecektir. Siyasal liderlik sorunlarının temelini hukuki olmaktan çok siyasi kültür ile alakalı oluşuna yönelik görüşler ağırlıkta olması sebebi ile çalışmada öncelikle siyasi kültür analizi yapılarak bunun üzerinden liderlik anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Siyasal Kültür, Lider, Siyasal Lider, Siyaset.
Jel Sınıflandırılması : Z19.

AN OVERALL ASSESSMENT ON THE FOUNDATIONS ABOUT POLITICAL CULTURE AND POLITICAL LEADERSHIP CONCEPT IN TURKEY

Abstract

A political leader has an important status in representing the society. The way they use the authorization that is given to them is, in case, related with the administrative and political structure of the society. At this point, society's political culture environment also affects the leadership perception. The leadership perception in Turkey has been in question more of sudden and in an limited competitive environment. Besides, settlements in our political culture has been in leadership centered. The concepts like leader centered politics, tyranny, first man has left a mark in our political history and they originate with our political culture. Political culture left over from Ottoman has influenced this. Turkish society has had leadership political culture because of both historical heritage and freshness of its democracy. In this study, problems in leadership perception with its reasons and suggested solutions will be investigated by putting the influences of our political culture on leadership perception forward. First of all a political culture analysis will be done in the study and a leadership perception will be attempted to manifest, because the opinions that the problems of political leadership is more related to political culture than judiciary is prominent.

Key Words : Political Culture, Leader, Political Leader, Politica.
Jel Classification : Z19.

* Bu çalışma 15-17 Ekim 2014 Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sunulan "Türkiye'de Siyasal Kültürün Liderlik Üzerine Etkileri" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tyolcu@osmaniye.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7131-7545>

GİRİŞ

Siyaset, insanların toplu halde yaşamalarının ortaya çıkardığı bir olgudur. Toplumlar yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla örgütlenmek yani siyasal sistem oluşturmak zorundadırlar. Elbette ki bu siyasal örgütlenmenin diğer tüm örgütlerde olduğu gibi bir lideri bulunmaktadır. Siyasi lider bağlı olduğu toplumun amaçlarını hedefleyen ve bu amaçlar doğrultusunda toplumu yönlendirip etkileyen kişilerdir.

Kültür ise toplumu oluşturan maddi ve manevi tüm unsurlardır. Bu unsurlar durağan değildir ancak değişmesi de uzun zaman almaktadır. Gerek toplumsal yapı içinde gerekse siyasal alandaki davranışlarda kültürün etkisi büyüktür. Bu nedenle toplumların siyasal kültürleri doğal olarak liderlik anlayışlarını da etkilemektedir. Farklı siyasal kültürden gelen toplumlarda farklı lider özellikleri görülmektedir. Toplumun tarihi, ekonomisi, inanç sistemi, değer yargıları vb. özellikleri liderlere yansımaktadır.

Ülkemizde liderlik sorunsalı hukuki olmaktan çok siyasal kültür ile alakalıdır. Siyaset bilimi çalışmalarında özellikle son zamanlara siyasal kültür birçok alanda açıklayıcı neden olarak sunulmaktadır. Demokratik siyasal sistemlerde olduğu gibi demokrasiyi benimsemiş olan ülkemizde de siyasal parti lider değişiminin önünde hukuksal engeller bulunmamaktadır. İlgili mevzuatlara göre demokratik yollardan değişim yaşanabilmektedir. Ancak geçmişten bu yana siyasal parti liderliğinin değişimi hep sancılı olmuştur. Siyasi liderler genellikle ölüm ya da görev değişikliği (cumhurbaşkanı olmak gibi) nedenlerle siyasal parti liderliğini bırakmaktadırlar. Bu durumun temelinde ise siyasal kültürümüzün siyasal liderliğe atfettiği görev önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle çalışmada tarihsel temeller üzerinden siyasal kültürümüzün liderlik anlayışı üzerindeki etkileri ortaya konularak; ülkemizdeki lider profili üzerinden liderlik anlayışındaki sorunlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda öncelikle siyasal kültüre ilişkin bir değerlendirme yapılarak Türk siyasal kültürü analiz edilemeye çalışılmıştır. Daha sonra liderlik ve siyasal liderlik konuları irdelenerek siyasal kültürün liderlik üzerine etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı siyasal kültürün devlet yapılanmasındaki yeri ve bu yapıya yansımalarında siyasal liderliğin aldığı biçimin ortaya konması ve demokrasi içinde siyasal liderliğin demokratik değerlerin neresinde olduğunun ortaya konmasıdır. Batılı demokratik devletlerde siyasal liderliğe demokratik değerler atfedilirken Türkiye’de bu unsurun yerini daha çok liderin kişisel özelliklerinin almasının nedenleri ortaya konulmuştur.

I. SİYASAL KÜLTÜR KAVRAMI

Siyasal kültür kavramını açıklamadan önce kültürün tanımını yapmakta yarar vardır. Latince’de kültür (Cultura), kelime anlamı ile tarladaki ürün anlamına gelmektedir (Uhri, 2003: 51). Kültür farklı bilim dallarında kullanılan bir kavram olduğundan genel bir tanım yapmak zordur. Kültür bazen uygarlık ile eş anlamlı bazen de değerler sistemi ya da gelenek gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Yalın bir tanım ile kültür; insanların bakış açıları ile dünyadaki olayların sınırlı bir parçasına yüklenen anlam ve önem olarak tanımlanmaktadır (Schroeder, 1996: 18-19). Kültür, bireylerin toplumsal bir varlık olarak kişilik edinmesinde ve toplumların birbirinden ayrılmasında önemli etki yapan simgesel örüntülerden oluşmaktadır (Tolan, 1993: 227-228). Bireyin toplumsal bir varlık olarak kendini bulması, yaşadığı çevreyle uyumu kültür ile sağlanmaktadır. Kültür, kuşaktan kuşağa “toplumsallaşma” adı verilen süreçle aktarılmaktadır (Kışlalı, 1994: 103).

Siyasal kültür kavramı ise ilk olarak, dolaylı da olsa Eski Yunan’da yer almıştır. Yunanlı düşünürler bu dönemde siyasal kurumların doğuşu, gelişimi ve yıkılışını günümüzün sosyal psikoloji terimleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Perikles, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville gibi düşünürler dolaylı da olsa siyasal kültüre vurgu yaptıkları görülmektedir (Tosun, 1991: 9).

Siyasal kültür kavramının günümüzdeki anlamına kavuşması zaman alan bir süreçte gerçekleşmiş ve farklı sosyal bilim dallarına konu olmuştur. Siyasal kültür kavramını belirleyici bir değişken olarak ele alıp, 1956’daki bir çalışmada kullanan ilk isim, Almond’dur (Almond, 1956). Kavram, 1960’lı yıllarla birlikte, Seymour Lipset, Sidney Verba, Gabriel A. Almond ve Robert Dahl gibi Amerikalı siyaset bilimciler tarafından da kullanılmaya başlanmış (Gibbins, 1989: 3).

1950’li yıllardan itibaren siyaset bilimi çalışmalarında siyasal kültürün öne çıkmasının nedeni bu süreçten sonra ABD’de siyaset bilimi çalışmalarında geleneksel yaklaşıma alternatif oluşturma çabalarıdır. Geleneksel yaklaşıma yöneltilen eleştiriler ve geleneksel yaklaşıma alternatif olarak geliştirilen davranışçı yaklaşımdan etkilenen ABD’li sosyal bilimciler davranışçı devrimi siyaset bilimi araştırmalarına uyarlamışlardır. Davranışçı yaklaşımın siyaset bilimi çalışmalarına etki etmesinde bu yaklaşımın sadece siyasal kurumlara odaklanmak yerine bireyin siyasi davranışlarını tahlil etmesi, yöntem olarak niceliksel yöntemlere ağırlık vermesi ve disiplinler arası araştırmaya olanak sağlaması önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle 1950 ve 1960’lı yıllar karşılaştırmalı analiz kapsamını genişletmiştir. Bu karşılaştırmalı siyasette siyasi kültür ve siyasi sosyalleşme, yeni konular olarak yerini almıştır (Sayarı ve Bilgin,2015:8-9).

Siyasal kültür kavramı, aslında farklı insan gruplarının tutumları ya da varsayımları ve bu tutumların hangi yollardan ortaya çıktıkları üstünde odaklanarak kültür ve siyaset alanları arasındaki bağlantıyı kurma gereksiniminin bir anlatımıdır (Burke, 2006: 147). Bu gereksinim farklı yazarlar için siyasal kültür alanındaki çalışmalarına ışık tutmuştur. Örneğin Brint, kültür kavramına yönetme ve yönetilme şeklinde göndermeler yaparak siyasal kültür kavramına ulaşmıştır (Brint, 1994: 3).

Bireylerin siyasal sistem karşısındaki inanç, tutum ve eylem biçimleri siyasal kültürü oluşturmaktadır. Bu nedenle siyasal yapıyı oluşturan siyasal kurumlar ve siyasal yönlü altyapılar siyasal kültür ile bir anlam kazanmaktadır (Çam, 2000: 200). Bu anlamı ile siyasal kültürü ilk kullanan Almond, Verba ile yaptığı çalışmada siyasal kültürü siyasal sisteme yönelik davranışlar ve yönelimler ile sistemdeki kişinin işlevine yönelik davranışlar olarak tanımlamaktadır (Almond ve Verba, 1963: 12). Bu yaklaşım ile siyasal kültür sistem içindeki tüm araçların işleyişini yönlendiren bir süreçtir. Bu süreç sistem içindeki iyi işleyen mekanizmalarında devamını sağlayacaktır.

Almond ve Verba (1963: 498), çalışmalarında siyasal kültürün önemine vurgu yaparak demokrasilerin var olmasını siyasal kültür ile açıklamışlardır. Demokrasinin gerçek anlamda başarıya ulaşmasında yalnızca siyasi partiler, seçimler, anayasa, yasalar ve bürokrasinin kurulup sürdürülemeyeceğini bunun yanında demokratik sistemi destekleyen bir siyasal kültür var olması gerektiğini vurgulamışlardır. Siyasal kültürün en önemli işlevi, mevcut uygulanan siyasal sistemin meşru sayılarak benimsenmesi ve buna bağlı olarak devamlılığının sağlanması noktasında önemli bir araç olmasıdır (Turan,1986: 33).

Almond ve Verba’nın bu önermesi doğrultusunda bir topluluğa ait siyasal kültürün genel özelliklerine bakarak, siyasal sistemin demokratik ya da otoriter oluşu hakkında çıkarımlar yapmak mümkündür (Parla, 1991: 10). Ancak bazı durumlarda ülkenin siyasal sistemi devrimlerle bir anda değişebilir. Bu noktada toplumun siyasal kültürüne aykırı farklı siyasal sistemler oluşturulabilir. Fakat bu durum siyasal sistemleri çıkmaza sürükleyebilir. Bunun dışında siyasal sistem hakkında yapılan çıkarımlarda açıklayıcı tek neden olmasa da siyasal kültür önemli bir yere sahiptir.

Siyasal kültürün kavramsallaştırılmasında dört ana eksen belirlenmiştir. Bunlar; nesnel kavramsallaştırma, öznel kavramsallaştırma, bulgusal kavramsallaştırma ve içlemsel kavramsallaştırma. Nesnel kavramsallaştırma siyasal kültürün başarısının belirleyicisi olarak toplumdaki bireylerden bağımsız ve üstün olarak bireyleri bir arada tutan değerlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Öznel kavramsallaştırma ise bireyi temel alarak siyasal kültürü, toplumu oluşturan bireylerin siyasal yaşama ilişkin tutum ve eğilimleri olarak tanımlamaktadır. Siyasal kültüre bulgusal olarak yaklaşanlar ise siyasal kültüre daha öznel verilerle yaklaşmakta her toplumun kendine özgü siyasal kültürü olduğu yaklaşımından hareketle toplumun gelenekleri yurttaşlık bağı ve liderlik gibi daha özel alanlarla ilgilenmektedirler. Son olarak, içlemsel kavramsallaştırma ise zihin yapısı ile davranışlar arasındaki

ilişkiye vurgu yaparak bu ilişkiyi hem davranışları yönlendiren tinsel etkenler hem de somut davranışlar olarak incelemektedir (Sarıbay, 1998: 47-49).

Tüm bu kavramsallaştırmalar, bizi siyasal kültürün çalışma alanına götürmektedir. Siyasal kültürün çalışma alanını ise şöyle özetleyebiliriz: (1) inanç, fikir ve değerlerin siyasal iktidar üzerindeki etkisi, (2) toplumsal varoluşun anlamı, (3) toplumsal öncelikler ve (4) aktüel politikalar olarak belirlemek mümkündür (Sarıbay ve Öğün, 1999: 77). Siyasal kültür böylelikle toplum ve siyasal sistem arasında bir köprü işlevi görerek sistemin ve toplumun beklentilerini belirlemektedir.

Siyasal kültür çeşitlerine baktığımızda siyasal kültür alanında önemli çalışmaları olan Almond ve Verba, toplumların siyasal kültürlerini, siyasal ve sosyal yapılar ile toplumsal özellikleri göz önünde bulundurarak üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur: (1) Mahalli/Yöresel/Yerel Siyasal Kültür, (2) Uyrukluk/Vatandaşlık/Tebaa Siyasal Kültürü ve (3) Katılımcı Siyasal Kültür (Almond ve Verba, 1989: 17-19)

Mahalli siyasal kültür, henüz millî kültür niteliği kazanmamış, kabile, köy, klan, soy, bölge ve etnik kimlikler gibi yerel siyasal kültürlerin birbirlerine eklenmesinden oluşan siyasal kültür tipidir (Duverger, 1998: 89). Özellikle The Civic Culture çalışması ile Almond ve Verba, (1989: 18) ve bazı siyasal bilimciler, Osmanlı Devleti’nin yapısını, hükümetin temel otoritesi ve devamlılığını vergi toplamaya dayandırmasından ve orduya veya hanedanın geleneksel kurallarına bağlı kalınmasından dolayı da bu tür siyasal kültürün özelliklerine benzerlik gösterdiğini düşünülmektedir (Kurt, 2003: 19). Türk kültürünün güçlü bir kültürel mirasa sahip olması farklı kültürleri içinde barındırmasından ileri gelmektedir. Bu anlamı ile mahalli siyasal kültürün önemli örneklerindedir.

Uyrukluk siyasal kültürü, mahalli kültürün eklenmesinin aksine millî bir karakter arz eder. Siyasal sisteme ilişkin tanıma, duygu ve değer yargıları millî ölçeklerde olmakla birlikte farklılık da göstermektedir. Birey siyasal sistem hakkında bilgi sahibidir. Ancak siyasal sistemin dışındadır (Tosun, 1991: 13)

Katılımcı siyasal kültür ise uyrukluk kültürü gibi millî bir karaktere sahiptir. Uyrukluk siyasal kültüründen farkı ise bireyler, siyasal sistemin çıktılarıyla olduğu kadar girdileriyle de yakından ilgilidir. Yani bireyler siyasal sisteme dair bilgilere sahip olmanın yanında, sistemi değiştirebileceği ve sisteme etki edebileceği şeklinde bir duygu ve değer yargısı taşır (Almond-Verba, 1989: 19).

Huntington ve Dominguez’in yapmış oldukları bir başka ayrımında, siyasal kültür, (1) anlatımsal ve (2) araçsal olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır (Huntington-Dominguez 1985: 24)

Anlatımsal siyasal kültür, sosyal ilişkilerin büyük bir bölümünde dinsel anlam ve değerlerin önemli bir rol oynadığı ve dinin, toplumsal yaşamın önemli bir kısmına hâkim olduğu siyasal kültür tipidir (Huntington-Dominguez, 1985: 25). Din devletleri buna örnek olarak verilebilir.

Araçsal siyasal kültürde ise, bireylerin davranışları, dinsel değerlere göre değil, fayda unsuruna göre değerlendirilir. Bu tarz siyasal kültüre sahip toplumlarda siyasal değişimin daha kolay olması muhtemeldir. Araçsal siyasal kültüre sahip toplumlar, siyasal evrim yoluyla yavaş yavaş ve sancısız bir değişim gösterirken, anlatımsal siyasal kültürün hâkim olduğu toplumlar, ancak devrim yoluyla birdenbire değişebilirler (Huntington-Dominguez, 1985: 25-28).

Yukarıda sayılan siyasal kültür çeşitlerinin yanı sıra farklı siyasal kültür çeşitleri yapılmıştır. Bunlar kısaca şöyledir:

Ahlâki siyasal kültür, toplum yönetiminde, doğruluğun, dürüstlüğün, adâlet anlayışının ön sıralarda tutulduğu bir siyasal kültür biçimidir. Bu tarz siyasal kültüre sahip toplumlarda siyasal katılma davranışı ahlâki bir görev olarak benimsenir. Yöneticilerin tarafsızlığı kamu politikalarının üstünde tutulur (Tosun, 1991: 15).

Bireyci siyasal kültürde ise siyasal faaliyetler, öncelikli olarak bireysel çıkarları sağlamayı amaçlar; genel siyasî konular ise, ikinci planda yer alır (Dye-MacManus, 2006: 16).

Gelenekçi siyasal kültürde, yönetici kadrolar, babadan oğula geçen bir sistemle belirlenir. Dolayısıyla toplumdaki sıradan bireylerin bu kadroların içerisinde yer alması neredeyse imkânsızdır. Siyasî partilerin de etkinliğinin olduğunu söylemek zordur. Ayrıca, kamusal nitelikli hizmetlerden de imtiyazlı kimseler faydalanır (Tosun, 1991: 16)

Bütünleşmiş-bölünmüş siyasal kültür, toplumun çoğunluğu tarafından temel siyasal kültürün paylaşıldığı durumlarda bütünleşmiş siyasal kültürden; buna karşın, bir toplumun siyasal hayatının nasıl olması gerektiği konusunda bir görüş birliği yoksa sosyal gruplar arasında çatışmalar ve siyasal güvensizlik yaygınlaşır, sağlam ve istikrarlı olmayan bir hükümet varsa, bölünmüş siyasal kültürden söz edilir (Kurt, 2003 :22-23).

Tüm bu siyasal kültür çeşitlerine baktığımızda değer yargıları, dini inanışlar, yenilikler vs. gibi ölçütlere göre şekillendiğini görmekteyiz. Birçoğu birbirine benzeyen ayrımlar olmakla birlikte toplumdaki farklılıklar gösteren ya da aynı toplum içinde farklı tiplerin olduğunu görmekteyiz. Özellikle toplumların geçiş sürecinde yaşadıkları siyasal kültürler birden fazla siyasal kültür tipleni ile açıklanabilmektedir.

Siyasal kültür kavramını daha ayrıntılı bir biçimde inceleyen Verba, siyasal kültür tipinin belirlenebilmesi için bazı ölçütlere gerek olduğunu ifade ederek bu ölçütleri şu şekilde sıralamıştır (Pye, Verba , 1965’den akt. Yücekök, 1969: 183):

1. Millî özdeşleşme,
2. Vatandaş özdeşleşmesi,
3. İktidar uygulaması
4. Karar alma süreci

Millî özdeşleşme ölçüsünü, bireylerin kendilerini ait hissettiği ortak varlığın tespiti gösterir. Aksi takdirde toplumun bireyleri, kendilerini millî devletin üyesi saymayıp kendini millî devlete ait hissetmiyorsa siyasal gelişim sancılı bir süreç olarak kendini gösterecektir (Yücekök, 1987: 21).

Bireylerin, bir millî varlıkla özdeşleşme dışında, ait olduğu toplumun diğer bireyleri ile de özdeşleşmesi, birbirlerine güvenen ve aynı siyasal sistemi paylaşan bir topluluğun varlığı açısından önemli bir noktadır. Millî özdeşleşme yukarıdan aşağıya “dikey” bir gelişmeyi ifade ederken, vatandaş özdeşleşmesi “yatay” bir kaynaşmayı ifade eder. Yatay kaynaşmanın ölçüsü ise, toplumdaki bireylerin birbirlerine ve yönetimdekilere karşı ne derecede güven duyduklarının tespit edilmesiyle mümkündür (Yücekök, 1987: 22).

Siyasal sistem karşısında güçsüz olduğunu hisseden bireyler, bu karar alma sürecine katılma eğilimi göstermez ve siyasal kurumlara ilgisiz ve uzak kalır. Hükümet kararlarına katılma haklarının olabileceğinden dahi haberdar olmayan bu kişilerin gözünde devlet, uygulamalarına körü körüne itaat edilecek bir kurumdur (Ok, 2005: 31).

Siyasal kültüre yönelik olarak gerçekleşen tüm bu kavramsallaştırmalar siyaset bilimi çalışmalarını için önemli bir anahtar olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Siyasal kültür ile oluşturulmaya çalışılan ortak bir paydadır. Bu ortak payda içinde farklı düşünce ve inanışlara yer almaktadır. Bu düşünce ve inanışların devlet eliyle ortak bir siyasal toplum oluşturma çabası siyasal kültürü oluşturmaktadır. Siyasal sistem içindeki rollerin siyasal kültüre vurgu yapılarak açıklanması bu ortak paydanın siyasal rollere etkisini ölçmeye çalışmaktır ki bu süreç içinde farklı sıkıntıları da barındırmaktadır.

Siyasal sistem ve sistem içindeki değişik roller girdi olarak toplumsal hayatı etkisi altına alan birçok unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurların hepsinin bir arada değerlendirilmesi analizi daha sağlıklı olacaktır. Ancak toplum bilimlerinin en temel sorunlarından biri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Neden ve sonuçların değişirliği siyaset bilimi çalışmalarında da kendini göstermektedir.

Bu sorun çerçevesinde siyasal kültüre yönelik tanımlar ve siyasal kültürün belirleyici unsurları, siyasal liderlik anlayışının açıklanmasında önemli olmakla birlikte yeterli olmadığı iddiası noktasında araştırma sürdürülmektedir. Siyasal kültüre yönelik olarak yapılan sınıflandırmaların her

bir ülke için belirli bir kalıp içine yerleştirilmesi imkansızdır. Ülkelerin nasıl bir siyasal kültüre sahip olduğu anlayışının net bir cevabını vermek yerine hangi unsurun siyasal kültürün ortak paydasını oluşturduğunu bulmak sosyal bilimler araştırmaları için yol gösterici olacaktır.

II. SİYASAL LİDERLİK KAVRAMI VE TEORİLERİ

İnsanlar toplu halde yaşamalarının sonucu ortaya çıkan siyasal sistem içinde bazı kişiler daha baskın olmuştur. Önemli konularda toplum ya da herhangi bir grup içerisinde bu kişilerin etkinliğinin devam etmesi sonucu, bu kişilerden biri lider olmuştur. Ancak hiç kimse tek başına lider olamaz, lider olan kişi sosyal grubun bir parçasıdır. Ancak her zaman en etkin kişi lider olmaz. Kişiyi lider yapan durum değişirse lider de değişir. Bazen herhangi bir durum da lideri tayin edebilir. Lider olan bu kişilerin en önemli görevi toplumu yönlendirme ve yönetme işlevini üstlenmektir (Şerif ve W. Şerif, 1996: 211). Günümüzde tüm modern örgütlerde liderlik hayati bir işleve sahiptir. Kurumsal yapı liderin başarısında önemli bir güvencedir. Modern toplumda liderler mutlak otoriteleri ile değil iyi işleyen kurumsal yapıları iyi yönetebilmesi ile başarıya ulaşmış olurlar (Özdalga, 2005: 63).

Genel olarak siyaset bilimi araştırmaları kapsamında olan siyasi liderlik, farklı bilim dallarında da araştırma konusu olmaktadır. Günümüz Türkiye’sinde siyasal liderlik siyasi parti liderliği ile özdeş tutulmaktadır. Genel olarak parti gelen başkanlarının –istisnai durumlar dışında- seçimi kazanmaları halinde başbakan olduğu düşünüldüğünde siyasi parti liderliğinin önemi daha da artmaktadır. Bu nedenle siyasi liderin özellikleri siyasal örgütlerin başarısında ve gelişmesinde son derece etkilidir. Siyasal liderin karizmatik lider olabilme vasfını kazanabilmesinde, liderin hitabet gücü, uyum ve uzlaşma kapasitesi ile olaylar karşısındaki duruşu ve tecrübesi önemlidir (Tuncay, 1996: 184). Ancak tüm bu özelliklerinin yanında toplumun değer yargılarını taşıması en büyük etkidir. Yöneten ve yönetilen geleneği liderlik özelliklerine de yansımaktadır.

Siyasal liderliğe yönelik üç genel teoriden bahsedebiliriz. Birincisi İbn Haldun’un siyasi liderlik teorisi; ikincisi Machiavelli’nin Siyasal Liderlik teorisi ve son olarak da Weber’in siyasi liderlik teorisidir.

İbn Haldun’a göre, devlet başkanlığı soya bağlıdır. Devletin ilk ortaya çıkışında belirli bir düzen içinde bir soyda karar kılınarak hükümdarlık o soydan olanlar arasında babadan oğula geçer ve hükümdarlık o soyun doğal hakkı olur. Bundan sonra hükümdara itaat etmek dini bir inanç şeklinde değişmez bir inanç halini alır. Bu inanç oluştuğundan sonra devleti kuran güçlü asabiyete gerek kalmaz (Haldun, 1990: 394). Bu tür siyasal liderliğe örnek olarak Osmanlı Devleti verilebilir.

Bir diğer teoriyi ise Machiavelli oluşturmaktadır. Machiavelli üç tür hükümdarlıktan bahsetmektedir. Birincisi İbn-i Haldun’un bahsettiği gibi soydan geçme hükümdarlıktır. Soydan geçme hükümdarın diğer hükümdarlıklara göre işi kolaydır. Çünkü halk onu gelenekten dolayı severek benimseyecektir. İkinci tür hükümdarlık ise karma hükümdarlıktır. Bu hükümdarlık tamamen yeni olmayan başka bir hükümdarlığın parçası ya da devamı şeklindeki hükümdarlıktır. Machiavelli, asıl dikkatini üçüncü bir hükümdarlık çeşidi olarak sunduğu yeni hükümdarlıklar üzerine yoğunlaştırmıştır. Çünkü bu hükümdarlığın bazı zorlukları vardır. Öncelikle yeni hükümdarlıklarda halk daha iyisini bulmak için hükümdarı değiştirmek isteyebilirler. Buna karşılık yeni hükümdarlıklar halka kendini benimsetmek için zorbalığa başvurabilir. Bunu iktidarını sağlamlaştırmak için yapmak zorundadır (Machiavelli, 1994: 15-18).

Son olarak Weber’in Siyasal Liderlik teorisine yer vermekte yarar vardır. Max Weber otorite tiplerini açıklarken, “meşruiyet” ölçüsünü temel almıştır. Weber’e göre üç tip otorite vardır: yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite (Weber, 1995: 315-316). Bunlar meşru otoritenin ideal tiplerini oluşturmaktadırlar

Yasal otorite ile siyasal sistem içindeki her alanın akılcı gerekçelere dayalı olduğunu belirtir. Bu otorite tipinde oluşturulan kurallar yasallığına ve bu yasalar çerçevesinde emir verme hakkının meşruluğuna inanılır (Weber, 1995: 315).

Geleneksel otoriteyi ise Weber, geleneklere bağlı olarak oluşturulan kural ve erkelerin kutsallığı çerçevesinde yasallık iddiasında olan egemenlik türü olarak tanımlar. Weber’e göre geleneksel egemenlikte, otoriteyi geleneksel kurallar belirler. Bu kurallar yönetilen ve yöneten arasındaki konumu da belirler. Yönetenler bir üst değil kişisel efendidir. Yönetenlere bağlı görevliler ise kişisel hizmetkardır. Böylesi bir ilişkide ise halk toplumun parçası değil efendinin uyruğudur (Weber, 1995: 331).

Karizmatik otorite ise liderin kişilik özellikleri ile ilgilidir. Max Weber, karizma kavramı ile bireyi diğer insanlardan ayıran ayrıksı güçleri, insan üstü, aşkın özelliklerini ifade etmektedir. Bu nedenle bu özellik sıradan insanlarda bulunmayan ilahi kaynaklı özelliktir. Bu özelliklere sahip liderler karizmatik lider sayılır (Weber, 1995: 331). Toplumsal ortam karizmatik otoritenin ortaya çıkışı ve kalıcılığı ile yakından ilgilidir. Toplumun güvenliği tehlikeye düştüğü durumlarda toplumsal özdeşleşme ve toplumsal törelerin yıkılması durumlarında karizmatik öndere gereksinim pekişmektedir (Heper, 1977: 185).

Yukarıda sayılan otorite tiplerine bakıldığında her birinin Türk yönetim tarihinde belli dönemlerde uygulama bulduğu görülmektedir. Örneğin devletlerin ilk kuruluş dönemlerinde, kriz zamanlarında genellikle karizmatik otorite tipi görülürken sonraki aşamalarda ise geleneksel otorite ile şeklini almaktadır. Bu otorite tiplerinde bazı dönemlerde birkaçının birden uygulama alanı bulunduğu görülmektedir.

III. TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNÜN TEMEL SÜREÇLERİ

Türk toplumu, tarihin en eski dönemlerinden bu yana birçok devlet kurmuş ve bu süreçte birçok kültür ile etkileşim içinde olmuştur. Bu nedenle Türk siyasal kültürü inceleme açısından kapsamlı bir çalışma alanına sahiptir. Orta Asya’dan Anadolu’ya geliş, İslamiyet’in kabulü, Osmanlı devleti ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Türk siyasal kültürün tarihi arka planını oluşturmaktadır. Bu noktada Türk siyasal kültürünün temel süreçleri geniş kapsamlı çalışma gerektirse de konumuz açısından temel hatlarına değinmekte yarar vardır.

Türklerin en az 2000 yıllık tarihine bakıldığında, olağanüstü bir devlet kurma kabiliyet ve güçlerinin olduğu görülür. Dahası bu kabiliyet ve güç, gelenek haline gelmiştir (Turgut, 2005: 294). Bu nedendir ki Türklerde devlet, gücü temsil etmektedir.

Türklerde bozkır hayatının doğal sonucu olarak birlik beraberlik anlayışı gelişmiştir. (Erendil, 1976: 278). Bu birlik ve beraberlik anlayışı devlet millet işbirliğinin kurulmasında önemli bir unsur olmuştur. Aile yapısı içindeki ilişkiler ve toplumun geneline hakim olan örf ve adetler siyasal alanı da etkilemiştir. Aile içinde ve toplumda büyüğe gösterilen saygı siyasal alanda devlet adamlarına saygı şeklini almıştır. (İşçi, 1998: 111.). Devlet adamlarına duyulan saygı genel olarak bu özellikten ileri gelmektedir. “Devlet Baba” deyimini de devlete olan bağlılığı açıklayan bir deyimdir. Türk İslam devletlerinin temel amacının halka hizmet temeline kurulması bu deyimden ortaya çıkmasında ve Türk dilinden başka bir dilde kullanılmamasına neden olmuştur (Yakıt, 2016:10).

Türklerde “töre”, toplumsal yaşamda çok önemli bir konuma sahiptir. Töre, savaşta ve barışta, tören ve şöenlerle kendine uygulama alanı bulur. Türklerin iktisadî yaşam biçiminde göçebe çobanlığın ağır bastığı ve fetih ekonomisinin savaş durumlarında görüldüğü yaşam biçiminde toplumsal kurallar ağırlıklı olarak kendini hissettirmiştir (Hassan, 2000: 297).

Siyasal kültürün temelini oluşturan egemenlik anlayışı eski Türklerde, Tanrı’dan kaynaklanmaktadır. İslâmiyet’in kabulünden önceki Türk devletleri arasında sayabileceğimiz Hunlar’da, Göktürkler’de ve Uygurlar’da, siyasî iradenin başı olan kağan/han, iktidarını doğrudan Tanrı’dan almaktadır (Mumcu, 1985: 33). Bu kaynak, siyasal kültürün meşruiyet kaynaklarının başında dinî, ilk sıraya yerleştirir. Türklerin, İslâmiyet öncesi inancı olan Şamanizm adı verilen sistem, Türklerin inanç ve pratiklerin bir toplamını oluşturmaktadır (Sencer,1968: 19).

Türklerde merkezi idare de güçlü durumdadır. Bunun nedeni Anadolu Selçukluları gerek Haçlı seferleri gerekse Moğol istilaları ile yoğun bir şekilde mücadele etmek zorunda kaldığı için, merkezi

idarenin üstünlüğüne dayanan siyasî bir rejimi uygulamıştır (Karatepe, 1990: 66). Bu gelenek günümüze kadar kendini hissettiren unsurlardan biridir. Yeni kurulan Cumhuriyetin kalkınmacı bir yapı ile siyasal birliğini sağlamaya çalışması merkezi bir yapılanma gerektirdiğinden merkeziyetçi yapıyı tercih etmiştir. Bu durum sadece Türkiye’de değil batılı devletler açısından da siyasal birliğin sağlanması aşamasında tercih edilen bir model olmuştur.

Türklerin devlet geleneği merkeziyetçi yapının dışında ayrıca farklı uygarlıklardan etkilenen bir özelliğe de sahiptir. İslamiyet öncesi Türklere etki eden uygarlık Çin uygarlığı iken İslamiyet ile birlikte yerini Arap-Acem uygarlığına bırakmıştır (Kıvılcımlı, 1994, 73-79). Bu dönemden sonra Osmanlı ve günümüze kadar İslamiyet’e bağlı olarak Arap kültürü yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Devletin varlık gayesi halka hizmet iken buna bir de dini işlerin korunması amacı eklenmiştir.

Osmanlı dönemi siyasal kültürüne baktığımızda öncelikle batılı anlamda bir sınıfsal ayrımın olmadığı dikkat çekmektedir. Batı’da orta çağda görülen serf-senyör ve sanayileşme ile ortaya çıkan proleterya-burjuvazi şeklinde sınıflaşma Osmanlı toplumu içerisinde görülmemiştir (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 343). Osmanlı’da sosyal tabakalaşmada ikili bir ayrım dikkat çeker. Osmanlı Devleti, kaba bir tasnifle, yönetenler ya da resmi bir sıfatı olanlar (askerîler veya ehl-i örf) ile yönetilenler ya da resmi bir sıfatı olmayanlar (reâyâ) şeklinde bir toplumsal ayrıma gitmiştir (İnalçık, 1990: 31). Birinci grup üyeleri, yani yöneticiler, Padişah karşısında “kul” iken, ikinci gruba karşı “hâkim-i mutlak” konumundadır (Mardin, 1997: 168). Bu anlayış Osmanlı devletinde otoriter devlet ve bunun karşısında itaatkar halk kitlesini oluşturmuş ve bu ilişki biçimi otoriter liderlerin oluşmasına meydan vermiştir.

Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde İmparatorluk haline dönüşmüş ve bu dönemden sonra Osmanlı siyasi ve sosyal hayatı belirginleşmeye başlamıştır. Fatih kanunnâmesi ile (i) Padişahın tabulaştırılması (ideolojik devletleşme) ve (ii) devletin Padişah çevresinde örgütlenmesi (organik devletleşme) (Mutlusu, 1996: 92) ile göçebe toplumdan sosyal sınıflı imparatorluğa geçilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin fetihçi ve ganimetçi bir ekonomiye sahip oluşu, merkezi bir siyasî-askerî yapılanmayı ve tüm ekonominin bu siyasî- askerî yapıya göre şekillenmesini zorunlu kılmıştır (Öğün, 2004: 10). Günümüz Türk siyasal kültürü genel olarak Osmanlı Devleti ile birlikte şekillenmeye başlamış ve Fatih Sultan Mehmet döneminde İmparatorluğa geçiş ile kendi özgün yapısına kavuşmuştur. Ancak, gerileme dönemi ile birlikte siyasi ve kültürel yapıda bir kırılma yaşanmış, batılılaşma süreci ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti kuruluşuna etki eden faktörler de bu sürecin ürünleri ile birlikte oluşmuştur.

Osmanlı devlet anlayışında padişah, toplum düzeninin devamı için en temel unsur olup ülkeyi, İslâm dininin temel esaslarına ve bu çerçevede oluşturulan örfî kanunlara uygun olarak, adâletle yönetmesi esasına dayanmaktadır (Öz, 1999: 33). Bu nedenle padişah üstün otorite olarak görülmüştür.

Yine eski Türk geleneklerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de padişah siyasi iradenin mutlak hakimi olmakla birlikte kutsaldır da. Kutsallık özellikle padişahın halife unvanını alması ile pekiştirilmiştir. Bu durumda devlet, kutsal bir kurum olarak algılanmıştır. Devletin kutsal bir kurum olarak algılanması ise, devlet karşısında bir özgürlük alanı olarak ne toplumsal örgütlere ne de bağımsız yerel yönetimlere fırsat vermiştir (Mutlusu, 1996: 89.) Bununla birlikte padişahın halife unvanını üzerinde bulundurması mutlak itaati zorunlu kılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte yönetim biçimi ve birtakım yenilikler toplumsal destekten yoksun “tepeden inme” bir yaklaşımla değişime uğramıştır. Türkiye kültür, dil ve gelenekler açısından farklı kesimlerin bir arada olduğu ve iç içe olduğu bir ülke olduğundan güçlü bir nüfus kaynaşması yaşamış bir ülkedir (Coşkun, 2017:122). Bu nedenle yönetim biçiminin değişmesine karşılık siyasal kültür alanındaki değişimin etkisi bu kadar tepeden inme bir şekilde olmamıştır. Osmanlıdan kalan siyasal kültür mirası Cumhuriyet döneminde de hissedilmiştir. Uzun bir dönem tek partili bir siyasi hayat etkili olmuş, çok partili hayata ise 1946 yılında geçilebilmiştir.

IV. TÜRKLERDE LİDER EKSENLİ SİYASET ANLAYIŞININ TEMELLERİ

Türklerde devlet ve hükümet başkanlarının kişilikleri devlet başkanı olmaları sebebi ile bu görevlerine göre şekillenmiştir. Bu nedenle ileride devlet başkanı olması beklenen şehzadelere özel eğitimler verirdi. Yöneticilik bir sanattı ve bu sanat için yöneticilerin kültürlü, eğitilmiş ve cesur bir şekilde eğitilmeleri gerekmektedir. Bu ilke olarak benimsenmiş ve tüm yöneticilerde bu özellik aranmıştır. Hatta bu özelliklere sahip olmayan yöneticiler yönetimde olumsuz etki bırakmıştır (Taneri, 1997: 434). Türk yönetim geleneğinde devlet yönetimi önemli bir unsur olarak her zaman ön planda olmuştur. Bu nedenle hakanın görevleri daha devlet kurulmadan başlamaktadır. Bu görevler şu şekilde özetlenebilir (Sevim ve Merçil, 1995: 500) :

- *Halkı eğitmek.*
- *Milleti, töreyi ve devleti düzene koymak.*
- *Devleti ve milleti derleyip toplamak.*
- *Halkı ve nüfusu çoğaltmak.*
- *Açları doyurup, fakirleri giydirmek.*
- *At ve elbise dağıtmak.*
- *Millete altın, gümüş ve değerli şeyler kazandırmak.*
- *Devlet ve millet için kazanmak*
- *Kondurmak, yani halkı iskan etmek.*
- *Asayiş ve güvenliği sağlamak.*
- *Tutmak, yani devleti ve milleti adaletle idare etmek.*
- *İnsanlara iş ve çalışma imkânı vermek.*

Devlet başkanlarının bu görevleri daha çok sosyal yönü ağır basan görevlerdir. Devletin kutsallığı esas alındığından ona tabi halkın değer yargıları da ona göre şekillenmiştir. Üstün güç devlettir. Devletin asli görevi öncelikle devamlılığını sağlamak ve tabi olduğu halkının refahını sağlamaktır.

İmam Gazali'nin devlet başkanlarına yönelik tanımlamasında da bu unsurları ön planda tuttuğu görülmektedir. Ona göre devlet başkanları, merhametli biri olarak tüm halkın üzerine hassasiyetle eğilen devletin şerefini temsil eden kişiler olmalıdır. Bu özelliklerini korumak için de etraflarında kişilik olarak zayıf olan kimseleri bulundurmamalı, zeki, sanat yönü ağırlıklı ve merhametli kimseler ile ilişkide bulunarak devleti yönetmelidir (Gazali, 1969: 61). Bu görevler eski Türklerden başlayarak Selçuklu ve Osmanlı'ya kadar pek fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Değişim özellikle tüm dünyayı etkileyen Fransız devrimi ve sonraki süreçte yaşanan gelişimler ile birlikte başlamıştır.

Tüm dünyayı etkisine alan Fransız Devrimi ile birlikte başlayan süreçten Osmanlı devlet yönetimi de etkilenmiştir. Nizam-ı Cedit (Yeni Nizam) hareketini bu duruma örnek verilebilir. Nizam-ı Cedit, Tunaya'ya (2004: 21) göre, dar anlamda askerî bir düzene tekabül etmekle birlikte, geniş ve gerçek anlamda mevcut rejimin yerine yenisini koymayı hedefleyen bir reform hareketiydi ve Osmanlı toplumu ilk defa gerçek bir reformcu ya da Batıcı bir Padişah ile karşılaşılıyordu.

Daha sonraki süreçte Tanzimat'la birlikte bir yandan batılı düşünce tarzı ile diğer yandan geleneksel düşünce tarzını bir arada ve birbiri ile uzlaşmaya çalışarak yaşama olanağı sağlanmıştır (Ülken, 1998: 19). Süreç içinde batıya ayak uydurma çabaları devletin çöküşüne engel olamamıştır. Devletin siyasi yapısındaki değişimler, gelişimler ve gerilemeler devlet başkanının kişilikleri ile özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle devletin gerilemesi ve çöküşü güçsüz ve bilgisiz devlet başkanlarının devlet yönetiminde olmasına bağlanmış, toplum üzerinde yarattıkları olumsuz etki devletin yıkılışına kadar gitmiştir (Öztürk, 1996: 86).

Batıcılık tepeden inme yöntemlerle uygulanmaya çalışılmış ve devletin çöküşünü kurtarmak için bir yol olarak seçilmiştir. Osmanlı devlet geleneği Cumhuriyet sonrasında devam etmiş, modern kurumlar tepeden inme bir şekilde halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Osmanlıda bulunan devleti

üstün gören anlayış Cumhuriyet sonrasında da devam etmiştir. Yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’ne ise temelde değişmeyen merkeziyetçilik miras olarak kalmıştır.

Merkeziyetçi yapı geleneği yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk tarafından da benimsenmiş ve kurulan yeni devlet merkeziyetçi bir yapıya kavuşmuştur. Atatürk’ün başarısının temelinde en büyük etken liderlik özellikleri olmuştur. Atatürk liderlik özelliklerinin en belirgin yanı hedefleri üzerinde kararlılıkla ilerlemesi ve hiçbir nedenle taviz vermemesi ile açıklanabilir.

Türk yönetim kültürüne hakim olan önderlik ve devletin devamlılığını sağlama unsuru Atatürk’ün Türk milletinin lideri olarak benimsemesinde önemli olmuştur. Genel olarak Türk kültüründe siyasal lidere duyulan saygı devletin kutsallığından ileri gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihine baktığımızda da başarılı liderler genel olarak bazı ortak özellikleri Türk yönetim kültürü ile özdeşleşmektedir.

Bunlardan ilki geleneklere bağlılıktır. Siyasal liderler Türk toplum yapısına, örf ve adetlerine, değer yargılarına uygun koşullarda varlıklarını sürdürmektedir. Türk Devlet sisteminin temeli olan kamu hukuku alanında geleneklerin ve bu geleneklerin sürekliliğinin özel bir önemi olmuştur (Kafesoğlu, 1995: 43).

İkincisi ise karizma olgusudur. Bu olgu eski Türk geleneklerinden bu yana var olan bir olgudur. Bu unsuru yerleştirmek için örneğin Osmanlıda şehzadeler belli bir yaştan itibaren ders almaktadır. Türk yönetim kültüründe Yöneticilerin kültürlü, erdemli ve cesur yetiştirilmesine özen gösterilmiş ve bu önemli bir yönetim ilkesi haline gelmiştir (Taneri, 1997: 434).

Diğer bir unsur ise devlete bağlılıktır. Devlet geçmiş zamandan bu yana kutsal sayılan bir unsur olmuş ve devlet denilince akla gelen ilk şey güç olmuştur. Bu gücün kaynaklarından biri de devlet başkanı olarak görülmektedir. Bu nedenle devletin başarısı devlet başkanının başarısına bağlanmıştır. Hatta devlet başkanlarının bilgisiz ve güçsüz olması devletlerin yıkılış nedeni olarak da görülmüştür (Öztürk, 1996: 88).

Bir başka unsur ise sosyal politikalarıdır. Her ne kadar liberal politikalarla bu unsur zayıflasa da geçmişten gelen bir gelenekle liderler zayıf halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef tutulmuşlardır. Türk tarihi hakkında bilgi veren kitabelerde de devlet başkanına toplumun ihtiyaçlarını karşılama görevi önemli bir görev olarak atfedilmiştir (Öztürk, 1996: 88).

Geçmişten bu yana gelen siyasal kültür siyasi lideri sistem içinde önemli bir konuma getirmiş günümüzde ise bu duruma farklı boyutlar eklenmiştir. Siyasal sistemin temel aktörü olan siyasi partiler içinde parti lideri önemli bir konumda yerini almıştır. Bu durum siyasi partilerin başarıları ya da başarısızlıkları ile siyasi parti lideri arasında doğrusal ilişki ile açıklanabilir. Bu nedenle artık siyasetin temel aktörü siyasal partiler gibi görünse de geri planda siyasal partilerden ziyade siyasi parti liderleridir ve bu siyasal sistemden bağımsızdır (Yıldız 2002: 81). Seçmenler açısından siyasi partilerden ziyade siyasi parti liderinin önemli olduğunu gösteren birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de Çaha tarafından yapılan araştırmadır. Bu araştırmaya göre seçmenlerin tercihini etkileyen unsurlar içinde en önemlilerinden biri de lider olmuştur (Çaha ve ark. 2002: 77). Bu durum siyasal lidere olan geçmişten gelen bağlılığın yanında farklı unsurlarla da açıklanmaktadır. Bu unsurlardan biri siyasi partilere olan güvenin azalmasıdır. Bu güvensizlik siyasi parti içindeki lidere bağlılığı daha da arttırmıştır.

Bir diğer etken ise siyasi parti benzeşmesidir. Siyasi partilerin en temel amacı iktidar olmaktır. Bu amaç doğrultusunda toplumun ortak sorunlarına çözüm üretme yönünde vaatlerini oluşturmaktadırlar. Bu durum siyasi partilerin söylemlerinin ve programlarının birbirine benzemesine yol açmaktadır. Bu benzerlik seçmenlerin karar verme sürecinde parti liderlerini ön planda tutmalarına neden olmuştur (Demir 2009: 6).

Siyasi parti ile ilgili günümüzde bir diğer sorun kurumsallaşamama sorunudur ki bu sorun lider bağlılığını daha da arttırmaktadır. Toplumsal kurumlarla ilişkilerini bir temele oturtamamış, hükümet ve muhalefet alışkanlıklarını geliştirememiş bu nedenle de program sürekliliğini sağlayamamış partiler seçmenle hizmet ve sadakat bağı geliştirememiştir. Bu durum siyasi partiyi lidere bağımlı

hale getirmiştir (Parla 1995: 127). Liderlerin parti içindeki faaliyet süreci ile siyasi partinin yaşam süresi bazen neredeyse birbiri ile paralel bir hal almış ve liderler oligarşisi dediğimiz kavram ortaya çıkmıştır.

Lider oligarşisi kavramı, parti içi kararlarda liderlerin tek söz sahibi olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu duruma yol açan bir neden de siyasi parti yapılanmalarıdır (Atabek 2000: 40). Özellikle Türkiye açısından değerlendirildiğinde parti içi yapılanma parti içi disiplin güçlü, parti içi demokrasi zayıf şeklinde işletilmektedir. Bu iki durum siyasi parti liderini parti içinde egemen güç haline getirmiş ve doğal olarak lider eksenli siyaset anlayışını oluşturmuştur.

Bu siyaset anlayışının ortaya çıkardığı siyasi liderlik anlayışı, Weber’in otorite tipleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, Weber’in otorite tipleri için tek bir çerçeveye oturtmak zordur. Özellikle kriz dönemlerinde ya da yeni kurulan devlet aşamasında karizmatik otoritenin ön planda olduğu görülmektedir. Karizmatik otorite ile devletler kurulduktan sonra bunu gelenekselleştirilerek geleneksel otoritenin temelleri atılmış olur. Eski Türk devletleri ve Osmanlı’da geleneklere bağlı siyasi liderler olduğu görülmektedir. Geleneksellik demokratik süreçlerin henüz oluşmadığı zamanlarda liderlik özelliklerinin en temel unsuru haline gelmiştir. Liderler genelde geleneklere bağlı kalmışlar hatta siyasi iktidarın sınırlandırılmasında önemli bir etken olmuştur.

Günümüz demokratik devletinde ise yasal otorite olmakla birlikte bir siyasi liderin başarısı toplumun geleneksel yapısına bağlı olmak ve liderin kişisel özellikleri de bu başarıya payı büyük olmuştur. Eski Türk devletlerinden kalma alışkanlık liderin devletle özdeşleştirilmesi günümüze de yansımış ve siyasi parti başarısı liderin başarısına eş tutulmaya başlanmıştır. Bu durum yukarıda ifade edildiği gibi geçmişte başarılı devletler kurulmasına vesile olan liderlik anlayışının yansımaları günümüz liderlik anlayışında birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Kültür değişmeyen salt bir olgu değildir. Ancak değişmesi uzun zaman almaktadır. Kültür siyaset bilimi çalışmalarında 1950’lerden sonra geleneksel yaklaşıma alternatif olarak davranışçı okul çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle siyasi olayların açıklanmasında kültür önemli bir yer edinmekle birlikte tek açıklama olarak ele alınamaz. Ancak çalışmanın sınırları çerçevesinde siyasi liderlik anlayışının kültürel boyutu ele alınmıştır. Bu boyut ele alınırken genel olarak Türk siyasi hayatında belirgin olarak öne çıkan özelliklere değinilmiştir. Liderlik anlayışı değişmekle birlikte geçmişten gelen kültürel özelliklerinin günümüz liderlik anlayışında yansımalarının olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu yansımalar geçmiş ile günümüz arasındaki yönetim anlayışının değişmesinden kaynaklanan çatışmaları da beraberinde getirdiği görülmektedir.

Siyasal kültür siyasi sistemdeki tüm unsurları etkilediği gibi siyasi lider olgusunu da yakından ilgilendirdiği kuşkusuz bir gerçektir. Siyasi kültürümüzde yöneten ve yönetilen ayrımı kesin çizgilerle ayrılmış öyle ki yönetilenler kulluk sistemi içinde yönetilmiştir. Bunun yanı sıra din olgusu siyasi kültürümüzde her zaman yerini almıştır. Böyle bir siyasi kültür içinde de liderler önemli bir konumda olmuşlardır. Hatta eski Türk geleneklerinde kutsallaştırılmışlardır. Bu nedenle liderlik değişiklikleri yetersiz olması, ileri yaş ya da hastalık hali gibi durumlarda bile pek mümkün olmamış “emr-i hakk”ın vaki olması yani liderin ölümü beklemiştir. Bu durum Weber’in otorite tiplerinde geleneksellik ile karizmatik otorite tipine uygun olarak Türk devlet geleneğinde yerini bulmuştur. Liderlerde aranan olağanüstü yetenekler ve efsanevi liderlik anlayışı eski Türk devlet geleneğinde önemli bir yer tutmuştur. Halk ile yönetici arasındaki bu eşsiz ayrım liderlere atfedilen görevleri de olağanüstü kılmıştır. Bu anlayış günümüzde yasal otorite ile yerini farklı özelliklere alsa da geçmişten gelen siyasi geleneğin kalıntılarına günümüzde de rastlanmaktadır.

Böyle bir siyasi lider olgusu günümüze yansımaları da bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri siyasi parti liderliğinde görülen liderler sultanı hastalığıdır. Bu hastalık demokratikleşme düzeyine bakılmaksızın birçok ülkede ve birçok siyasi parti yapılanmasında

görülen bir hastalıktır. Bu hastalık çeşitli nedenlere bağlanmakla birlikte toplumsal kültürün siyasal alana yansımaları olan değer ve alışkanlıklar ile de açıklanabilmektedir (Aktan, 2014).

Geçmişten bu yana toplumsal ve siyasi alanda yapılan yenilikler tepeden inmece bir yaklaşımla gerçekleştiğinden demokrasi kültürü toplum tarafından tam olarak benimsenmemiştir. Ayrıca siyasal kültürümüz içindeki yapılanmalar lider eksenli olması da siyasal liderlerin demokratik özelliklerinden çok kişisel özelliklerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Demokrasinin tam olarak yerleşemediği bu durumda siyasal alanın hoşgöründen çok rekabet ortamında bir savaş haline dönüştüğü görülmektedir. Öyle ki tarihimizde de sıkça rastlanan taht kavgaları günümüzde de siyasi yarışmayı savaşa dönüştürme şeklini almıştır. Bu durumda demokratik siyasal ortam partilerin ya da görüşlerin yarıştığı değil de liderlerin yarıştığı bir siyasal ortam görünümüne bürünmüştür.

Yakın zaman tarihimize de baktığımızda toplum tarafından benimsenen ve başarıya ulaşan liderler, toplumun değer yargılarına bağlı ve hükmetme özelliği ön planda olanlar kişiler olmuşlardır. Sorgulayıcı, katılımcı özellikler halk tarafından henüz tam olarak benimsenmemiş ve tüm idare lidere atfedilmiştir. Sorun elbette ki tamamen hukuki değildir. Sorunun temelinde siyasal kültürümüz yatmaktadır. Geçmişten bu yana devletlerin kuruluş ve yıkılışlarının tek bir lidere bağlanması günümüzde lider eksenli siyaset anlayışının da temelini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. & Öztürk, S. (1999). 700. Yılında bilinmeyen Osmanlı. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aktan, C.C., (2014). "Siyasi hastalıklar". 2014(de indirildi) Web: <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/siyasal-hastaliklar/lider-diktasi.htm>,
- Almond, G. A (1989). "The Intellectual History of the Civic Culture Concept", Gabriel A. Almond, Sidney Verba (Eds.), The civic culture revisited, 2nd edition, California: Sage Publications, Newbury Park, ss.01-36.
- Almond, G. A. (1956). "Comparati ve political systems". Journal of Politics, Vol. XVIII, August 1956, 391-409.
- Almond, G. A. ve Verba, S. (1963). The civic culture: Political Attitudes and democracy in five nations, Boston: Little, Brown and Company,
- Atabek, N. (2000). Siyasi partilerde örgütsel iletişim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları,
- Brint, S. (1994). "Sociological analysis of political culture: an introduction and assessment". Frederick D. Weil, Mary Gautier (Eds.), Political Culture and Political Structure: Theoretical and Empirical Studies, Vol. II, Greenwich/Connecticut, London: JAI Press Inc., , 03-44.
- Burke, P. (2006). Kültür tarihi. (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Coşkun, M. B. (2017). Türk kamu yönetimi perspektifinde soğuk savaş sonrası oluşan yeni tehditler. Alternatif Politika, 2017, 9 (1): 109-130
- Çaha Ö, Toprak M ve Dalmış İ (2002). Siyasal parti üyelerinde siyasal katılım düzeyi: Kırıkkale örneği. Ömer Çaha (der) Türkiye’de seçmen davranışı ve siyasal partiler, İstanbul: Gendaş Yayınları,
- Çam, E. (2000). Siyaset bilimine giriş. 7. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, Ö. (2009), Siyasete yön veren rasyonel cahil seçmenler, Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1(1), Issn: 2146-0817 (Online)
- Duverger, M. (1998). Siyaset sosyolojisi, (Çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.

- Dye, T. & S. A MacManus. (2006). Politics in states and communities. 12th edition, New Jersey: Prentice-Hall.
- Erendil, M.(1976), "Türklerin milli meziyetleri", Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihi (Makaleler) C.I, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Gazali, İ. (1969). Devlet başkanlarına. Çeviren: Osman Şekerci, İstanbul: Sinan Yayınları.
- Gibbins, J. R.(1989). "Contemporary political culture: an introduction". Ed. J. R. Gibbins, Contemporary Political Culture: Politics in a Postmodern Age, Londra: Sage Publications, 01-30
- Haldun, İ. (1990). Mukaddime, Çeviren: Z. Kadri Ugan, İstanbul: MEB Yayınları.
- Hassan, Ü. (2000). "Osmanlılık öncesinde Türklerin kültür kökenlerine bir bakış". Halil Berktaş, Ümit Hassan, Ayla Ödekan, Türkiye Tarihi: Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cilt I, Yay. Yön. Sina Akşin, 6. baskı, İstanbul: Cem Yayını.
- Huntington, S. P., & Dominguez J. I. (1985). Siyasal gelişme, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: S Yayın.
- İnalçık, H. (1990). Osmanlı toplum yapısının evrimi. Çeviren: Mehmet Özden, Fahri Unan, Türkiye Günlüğü, Sayı 11, Yaz 1990, 30-41.
- İşçi, M(1998), Genel Olarak Ve Türkiye’de Siyasal Değişme, Der Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1995), Türk milli kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1990). Osmanlı siyasî kurumları: Klasik dönem. 2. baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1994). Siyaset bilimi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıvılcımlı, H. (1994). Dinin Türk Toplumuna Etkileri: İslamda Toprak Sorunu: Cennet Sözcüğü Nereden Gelir?: Eyüp Sultan Konuşması, İstanbul: Diyalektik Yayınları
- Kurt, H. (2003). Politik kültür yazılı basın ilişkisi: türk yazılı basınında çizilen politik elit portresinin Kemal Derviş örneğinde incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Machiavelli,(1994). Hükümdar, Çeviren: Sebahattin Bağdatlı, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). Siyasal ve sosyal bilimler: Makaleler II, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 4. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin H. (1977), "Atatürkçülük: Karizmanın Emredici 'Siyasal Çerçeve'ye Dönüşümü" Bülent Nuri Esen’e Armağan, Ankara, s.181-204
- Mumcu, A. (1985). Osmanlı İmparatorluğu’nda egemenlik kavramı ve gelişmesi, 1. Millî Egemenlik Sempozyumu, 24-25 Nisan 1985/Ankara, Ankara: TBMM Yayınları. 33-49.
- Mutlusu, A. F. (1996). Türkiye’de bürokratik-merkeziyetçiliğin siyasal gelişmeye etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ok, B. (2005). Türk toplumunun siyasal değerleri: Devlet tasavvuru üzerine bir inceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öğün, S. S. (2004). Türk politik kültürü, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yay.
- Öz, M. (1999). Klasik dönem siyasî düşüncesi: tarihi temeller ve ana ilkeler. İslami Araştırmalar, Cilt XII, Sayı 1, 1999, 27-33.
- Özdalga, H. (2005). Kötü yönetilen Türkiye-örnek vaka DSP. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, A. (1996). Ötüken Türk kitabeleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Parla T. (1995) Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Parla, T. (1991). Türkiye’de siyasal kültürün resmi kaynakları: Atatürk’ün Nutku. Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1998). Siyasal sosyoloji, İstanbul: Der Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. & Ögün S.S. (1999). Politikbilim, 2. baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sayarı S., Bilgin H. D. (2015), "Karşılaştırmalı siyaset alanının Gelişimi", Karşılaştırmalı Siyaset, Der. S. Sayarı, H.D. Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Schroeder, R. (1996). Max Weber ve kültür sosyolojisi. Çeviren: M. Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sencer, M. (1968). Dinin Türk toplumuna etkileri. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şerif M. ve Şerif G. W.(1996). Sosyal psikolojiye giriş. Çeviren: M. Atakay ve A. Yavuz, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Taneri, A. (1997). Türk devlet geleneği. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tolan, B. (1993). Sosyoloji, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Tosun, T. (1991). Askeri müdahalelerin siyasî kültüre etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tunaya, T. Z. (2004). Türkiye’nin siyasî hayatında batılılaşma hareketleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, S. (1996). Parti içi demokrasi ve Türkiye. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Turan, İ. (1986). Siyasal sistem ve siyasal davranış. 2. baskı, İstanbul: Der Yayınları
- Turgut, M. (2005). Dün, bugün ve geleceğin güçlü Türkiye’si: Türkiye problemlerinin çözüm yolları. Cilt I, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uhri, A. (2003). Kültür ve uygarlık kavramları üzerine. Bilim ve Ütopya, Sayı: 104, Şubat 2003.
- Ülken, H. Z. (1998), Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları
- Weber, M. (1995). Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı. Çeviren: Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yakıt, İsmail (2016), Türk-İslam Düşüncesinde Devlet Kavramı, I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi, 8 – 10 Ekim 2015 Aksaray, ss 1-13
- Yıldız N (2002). Türkiye’de siyasetin yeni biçimi liderler, İmajlar ve Medya, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yıldız, N. (2002). Liderler, imajlar, medya, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yücekök, A. (1969). Toplumsal üst yapı olarak siyasal davranış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 24 Sayı: 4, 175-199
- Yücekök, A. (1987). Siyasetin toplumsal tabanı (siyaset sosyolojisi), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 107-119

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 107-119

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.506831

Geliş Tarihi / Received: 02.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 13.01.2019

FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ: ROBERT BRENNER VE SİYASAL BİRİKİM

Yavuz YAYLA¹

Özet

Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin analizi özellikle Marksist iktisat tarihinde her zaman ilgi çeken bir konu olagelmıştır. Literatürde “geçiş tartışması” olarak adlandırılan bu süreç üzerine yapılan tartışmalar halen sonlanmamıştır. Bunun en temel nedeni, feodalizmin doğuşuna ve gerilemesine neden olan güçlerle kapitalizmin doğuşuna neden olan güçlerin analizinde farklı kavramsallaştırmalardan kaynaklanmaktadır. Bu makale Robert Brenner’in feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine düşüncelerinin incelenmesine odaklanmıştır. Bu bağlamda Brenner’in “siyasal birikim” kavramı, lordlar ve köylüler arasındaki sınıf güçleri dengesi, geçiş sürecinde demografiye ilişkin görüşleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İktisat Tarihi, İktisadi Düşünce Tarihi, Robert Brenner, Siyasal Birikim, Kapitalizme Geçiş.

Jel Sınıflandırılması : B1, N3.

TRANSITION FROM FEUDALISM TO CAPITALISM: ROBERT BRENNER AND POLITICAL ACCUMULATION

Abstract

The analysis of the transition from feudalism to capitalism has always been a focus point especially in Marxist history of economics. The debates on this period that is called as the “transition debate” in the literature, has not been concluded, yet. The very first reason of that is the difference in the conceptualisation in the analysis of the forces causing the birth and collapse of the feudalism and the forces causing the capitalism to emerge. This paper focuses on the examination of the thoughts of Robert Brenner on the transition from feudalism to capitalism. In this context, the considerations of Brenner on the class forces balance between the landlords and peasants, the demography on the transition period together with the “political accumulation” concept of him.

Key Words : Economic History, History of Economic Thought, Robert Brenner, Political Accumulation, Transition to Capitalism

Jel Classification : B1, N3.

¹Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İ.İ.B.F., yavuzyayla@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8720-801X>

GİRİŞ

“Kapitalizmin ne olduğunun tanımı bir meseledir. Bununla bağlantılı bir diğer mesele ‘kapitalizmin tarihi’ne ilişkindir” (Üşür, 1988:24). Bu nedenle kapitalizmin tarihini anlayış şeklimizin bizatihi kapitalizmi anlayış şeklimiz üzerinde büyük bir etkisi vardır (Wood, 2003:42). Kapitalizmin kökenine ilişkin tartışmalarda, Marksist ve Marksist olmayan tarihçiler arasında olduğu kadar Marksist tarihçiler arasında da anlaşmazlıklar vardır². 1950’de Paul Sweezy’nin, Maurice Dobb’un *Studies in the Development of Capitalism* (1946) çalışmasını eleştirmesiyle geçiş süreci konusunda bir tartışma başladı. Bu tartışma daha sonra Marksist çevrede geniş bir çerçevede ele alınmaya başlandı.

Marx’ın *Kapital*’i 1867 yılında yayınlanmıştır. *Kapital* her ne kadar bir tarih kitabı olmasa da tarihsel gelişim sürecine ilişkin temel ve esaslı unsurlar içermektedir. *Kapital* I geçiş tartışmalarına ilişkin olarak özellikle *Kapital* III ile birlikte tek olmasa da temel dayanağı oluşturmaktadır (Üşür, 1984: 83-89). Feodalizmden kapitalizme geçiş sorunsalı, İngiltere’de ve Çarlık Rusya’sında 1900’lerin başlarında ve Sovyetler Birliği’nde 1920 ve 1930’larda tartışılmaktaydı. Sovyetler Birliği’ndeki tartışmaların arka planında esasen ‘üretici güçler’ ve ‘üretim ilişkileri’nden hangisine öncelik verileceği sorunu yatmakta ve bu çerçevede bu tartışmalar yeni kurulan bir devletin sanayileşme-kalkınma yolunda izleyeceği pratik yolun ideolojisini oluşturmaktaydılar (Üşür, 1991:58)

Geçiş tartışmaları Dobb’un yukarıda anılan kitabı çerçevesinde 1940’lar boyunca devam etmiş ve 1950’lerde Sweezy’nin Dobb eleştirileri ile bir canlılık kazanmıştır. Konu, 1970’lerde ise özellikle Brenner, Wallerstein ve Anderson tarafından tekrar tartışılmaya başlanmıştır.

“Maurice Dobb’dan etkilenen Brenner, geçiş tartışmasının orjinalliği açısından da açıkça Sweezy’den çok Dobb’un tarafında” (Wood, 2003:61) yer aldığından, bu çalışmada, Maurice Dobb üzerinde biraz daha fazla durulacaktır.

Bu çalışmada ele alınan konuda iddialı ve net sonuçlar çıkarmak gibi bir amaç benimsenmemiştir. Sadece Robert Brenner’in çalışmalarında yer alan kimi kavramlar anlaşılmaya ve özümsemeye çalışılmıştır. Yine bunu yaparken ikincil kaynakların yönlendirmelerinden kaçınılmış ve birincil kaynaklarla baş başa kalma yolu tercih edilmiştir. Çalışma konusu sadece Brenner olarak alındığı için Brenner’in kavramsallaştırmalarına ilişkin eleştirilere değinilmemiştir.

I. MARX VE İLKEL BİRİKİM

Marx’a göre (1986: 642) kapitalist üretim tarzı ile sermaye birikimi arasında önemli bir etkileşim vardır. Marx’a göre, her birikim, yeni bir birikimin aracı olur ve zamanla birçok bireysel sermayenin büyümesi de, toplumsal sermayenin büyümesini sağlamaktadır. “Sermayenin birikimi ile özgül kapitalist üretim tarzı gelişiyor ve bu üretim tarzı ile de sermaye birikimi hızlanıyor. Bu her iki ekonomik etken, karşılıklı olarak birbirlerine yaptıkları dürtülerin bileşik oranında, sermayenin teknik bileşiminde, değişmeyen kısma göre değişen kısmı gitgide küçülten bir değişikliğin olmasına yol açmaktadır” (Marx, 1986: 642).

Marx, meta piyasasındaki kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşullarının sağlanacağını belirtmektedir: “Üretim ve geçim araçları kendiliklerinden nasıl sermaye değilse, para ve metalar da kendiliklerinden sermaye değildir. Bunların sermayeye dönüşmeleri gerekir... iki meta sahibinin, yüz yüze ve temas haline gelmesi gerekir; bir yanda, başkalarına ait emek-gücünü satın alarak, ellerindeki değerler toplamını artırmak isteğinde bulunan, para, üretim aracı ve geçim aracı sahipleri; öte yanda,

² Üşür’e göre “ ‘geçiş sorunu’ ... sadece Marksist tarihçilerin bir sorunu değildir. Kendisi de belirli bir tarih anlayışının ürünü ve uzantısı olan partikularizmin dışına taşabilmiş, beşeriyel tarihi üzerine düşünen, her büyük tarihinin ya da ardıllarının da sorunu olmuştur” (Üşür, 1992: 418).

kendi emek-güçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür emekçiler...Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları sağlanmış olur” (Marx, 1986: 731).

Meta kutuplaşmasını kapitalist sistemin yavaş yavaş ayağa kalkması takip edecektir. “Kapitalist sistem, emekçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmalarını öngörür. Kapitalist üretim, ayakları üzerinde doğrulur doğrulmaz, yalnız bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, bunu gitgide artan boyutta yeniden-üretir de. Bu nedenle, kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreç, bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürür, öte yandan, doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürür” (Marx, 1986: 731).

Kapitalist sistemde artık değer, “bu üretim tarzının mutlak yasasıdır” ve artık değer, ancak kapitalizm altında ortaya çıkar ve özgür emekçi sınıfının varlığına ihtiyaç duyar (Marx, 1986: 635). Marx, kapitalist üretimde görülen kısır döngünün gizemini de net bir şekilde ortaya koyar: “... sermaye birikimi, artı-değerin varlığını; artı-değer, kapitalist üretimi; kapitalist üretim ise, meta üreticilerinin ellerinde daha önceden oldukça büyük bir sermaye ve emek-gücü kitlesinin bulunmasını öngörür. Buradaki hareketin bütünü, bu yüzden bir kısır döngü gibi görünür ve bundan ancak kapitalist birikimden önce, bu üretim tarzının sonucu değil, çıkış noktasını oluşturan bir ilkel birikimin (Adam Smith'in deyimiyle, daha önceki birikimin) bulunduğunu kabul etmekle kurtulmak mümkündür” (Marx, 1986: 729).

Marx’a göre ilkel birikim “üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir. İkel olarak görünür, çünkü sermaye ve buna uygun düşen üretim tarzının tarih-öncesi aşamasını oluşturur” (Marx, 1986: 729). Marx’a göre, ilkel birikim ilk defa İngiltere’de klasik şekli ile ortaya çıkmıştır. “Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları, bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere’de klasik biçimde görülür” (Marx, 1986: 732).

Marx, Batı Avrupa ülkelerinde feodal üretimin ortak özelliğinin, “Toprağın mümkün olduğu kadar çok sayıda alt-feodaller arasında bölünmesi” olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Marx’a göre, kapitalist üretim tarzının temelini atan ilk değişimler, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır (Marx, 1986: 734-5). Feodal üretim ilişkilerinin çözülmeye başlamasıyla ‘özgür’ ve yasa-dışı proletaryanın sağlanmasının da önü açılmış oldu (Marx, 1986: 750).

Marx’a göre, ne feodal ne de kapitalist olarak nitelendirilebilecek bu süreç, kendi topraklarını işleyen özgür köylüler tarafından gerçekleştirilmiştir: “İngiltere’de serflik, 14. yüzyılın sonuna doğru hemen tamamen ortadan kalkmıştı. Nüfusun büyük bir çoğunluğu o zamanlar ve daha büyük ölçüde olmak üzere, 15. yüzyılda, mülkiyet hakları hangi feodal ad altında gizlenirse gizlensin, kendi topraklarını işleyen özgür köylülerden oluşuyordu” (Marx, 1986: 733).

Marx, tüccar sermayesinin feodal toplumdan kapitalist topluma geçişteki yerini belirlerken, geçiş teorisinde tüccar sermayesine temel vurgu yapanların aksine şu tespitlerde bulunmaktadır. “Ticaretin ve tüccar sermayesinin gelişmesi[nin]..eski üretim tarzında meydana getireceği çözümlenin genişliği, kendi sağlamlığına ve iç yapısına bağlıdır. Ve, bu çözümler sürecinin nereye varacağı, başka bir deyişle, eski üretim tarzının yerini hangi yeni üretim tarzının alacağı ticarete bağlı olmayıp, eski üretim tarzının kendisinin niteliğine bağlıdır...modern dünyada bu, kapitalist üretim tarzıyla sonuçlanır. Bütün bunlardan şu sonuca varılır ki, bu sonuçların kendileri, tüccar sermayesinin gelişmesinden daha başka koşullardan ileri gelirler” (Marx, 1990:291). Kısacası, Marx’a göre, tüccar sermayesinin gelişmesi, tek başına, ne bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayabilir ne de bunun açıklanması için yeterlidir (Marx, 1990:287-288).

Marx’a göre, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişin iki yolla olacağını belirtmektedir. Bunlardan ilki gerçek anlamda devrimci olan yoldur ve ilk kez İngiltere’de saf haliyle ortaya çıkmıştır: “Feodal üretim tarzından geçiş iki farklı biçimde olur. Üretici, doğal tarımsal ekonomi ve ortaçağların kent sanayilerinin loncaya bağlı el zanaatlarının tersine, tüccar ve kapitalist halini alır. Bu, gerçekten devrim yapan bir yoldur. Ya da tüccar, üretim üzerinde doğrudan bir

egemenlik kurar. Tarihsel yönden bir basamak taşı olarak ne denli fazla hizmet ederse de ... kendiliğinden, eski üretim tarzının alaşağı edilmesine yardımcı olmaz, ancak kendi önkoşulu olarak onu koruma ve sürdürme eğilimini taşır. Örneğin, Fransız ipek sanayinde ve İngiliz çorap ve dantela sanayilerinde, yapımçı, 19. yüzyılın ortasına kadar çoğu kez ancak ad bakımından yapımçıydı. Gerçekte ise, dokumacıları eski örgütlenmemiş düzende çalıştıran ve ancak, bunların gerçekten kendisi için çalıştıkları bir tüccarın denetim gücüne sahip düpedüz bir tüccardı. Bu sistem, her yerde, gerçek kapitalist üretim tarzı için bir engel olmuş ve onun gelişmesiyle yok olup gitmiştir. Üretim tarzında köklü bir değişiklik yapmaksızın, yalnızca doğrudan üreticilerin durumunu daha da kötüleştirir ve bunları, sermayenin yakın denetimi altındakinden daha beter koşullar altında çalışan düpedüz ücretli işçiler ve proleterler haline getirir ve artı-emeklerine, eski üretim tarzı esasına göre el koyar. ... Tüccar, artı-değerden aslan payını cebe indiren gerçek kapitalisttir” (Marx, 1990:293-294).

II. MAURICE DOBB VE PAUL SWEEZY TARTIŞMALARI

Genel olarak Maurice Dobb’a göre feodalizmdeki içsel faktörler kapitalizme geçişte temel önemde iken, Paul Sweezy’e göre dış ticaret gibi dışsal faktörler geçişi açıklamakta daha önemlidir. Ayrıca Dobb feodalizm ve kapitalizmi üretim tarzı ve üretim ilişkileri bağlamında ele alırken, Sweezy ekonomik artığın sınıflar arasındaki dağılımı üzerine yoğunlaşmaktadır.

II.I. Maurice Dobb ve Geçiş Tartışmasına Katkısı

Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* çalışmasında kapitalizm hakkında yapılan üç tanımı vermektedir. İlki kapitalizmi bir “ruh” olarak tanımlamaktadır. Bu ilk tanımda “[Sombart] kapitalizmin özünü, ekonomik anatomisinin veya fizyolojisinin herhangi bir özelliğinde değil; bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruh (Spirit) ya da geist’in temsil ettiği bütün bu niteliklerin tümünde arar” (Dobb, 1992:6). Dobb, kapitalizme bu tür yaklaşımı eleştirmektedir: “Gerek Sombart’ın kapitalist ruh kavramı gerek kapitalizmi öncelikle bir ticari sistem olarak nitelendiren görüş, kazanç sağlamak amacıyla para yatırımı olgusunu vurgulayan öteki görüşler gibi eksik. Çünkü bu görüşler, terimi tarihin herhangi bir çağıyla sınırlandırmaya yetmez; tarihin hemen hemen bütün dönemlerinin, hiç değilse bir ölçüde, kapitalist olduğu gibi bir sonuç çıkarılmasına yol açar. Eski ekonomik toplumlar hakkındaki bilgilerimiz arttıkça, terime bu tür anlamlar yükleyenler, kapitalizmin sınırlarını daha da eskilere götürme eğilimine girdiler. Para alışverişinin ve pazar için üretimin ortaçağlarda sanıldığından çok daha yaygın olduğu bugün artık biliniyor” (Dobb, 1992:9).

Dobb’a göre, Sombart, Weber³ ve onların takipçilerinin ‘kapitalist ruh’ açıklamasında kendisini gösteren idealist görüşler de kendi içinde birtakım sorunlar barındırmaktadır. Çünkü “Kapitalizm, ekonomik bir biçim olarak, kapitalist ruhun bir yarattığı ise, Kapitalizmin kökeni açıklanmadan önce, kapitalist ruhun kaynağının hesabının verilmesi gerekir. Eğer bu kapitalist ruh başlı-başına bir tarihsel ürün ise, bunun tarih sahnesine çıkmasının nedeni ne? Kapitalist bir çağın élan vital’ini oluşturmak üzere girişim ile ussallığı elverişli bir biçimde kaynaştıran çeşitli ruh durumlarının zaman içindeki rastlantısal çakışması dışında, bu bulmacaya doyurucu bir cevap bugüne dek bulunamadı” (Dobb, 1992:10).

Dobb, kapitalizmin bir değişim tarzı olarak gören yaklaşımı da yanlış bulur. Çünkü Dobb’a göre feodalizmin doğal bir ekonomi olarak görülmesi ile kapitalizmin bir değişim ekonomisi olarak anlaşılması ve tanımlanması yanlıştır (Dobb, 1992:8).

³ Max Weber, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” kitabında, kapitalist sistem için en uygun olan inanın Protestanlık olduğunu vurgulamış ve Protestanlığın çalışmayı teşvik etmesinin Batı Avrupa ülkelerinde kapitalizmin gelişmesinde önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür (Acar, Bilir ve Han, 2014:488).

Dobb, bütün bu tartışmaların ardından, kendisinin vurgusuyla Marx’dan hareketle geliştirdiği Kapitalizm tanımını vermektedir: “Kapitalizm sadece pazar için üretim sistemi – Marx’ın deyimiyle, bir meta üretimi sistemi – değil; iş gücünün ‘bizzat meta durumuna geldiği’ ve herhangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemdir. Bunun tarihsel ön koşulu, üretim araçları mülkiyetinin toplumun azınlıktaki bir kesiminden oluşan bir sınıfın elinde toplanması ve bunun sonucunda da, tek geçim kaynağı iş gücünü satmak olan mülksüz bir sınıfın ortaya çıkmasıdır” (Dobb, 1992:8).

Böylece Dobb, kapitalizmi bir üretim tarzı olarak tanımlarken aynı zamanda bir çıkarım olarak feodalizmi de üretim tarzı olarak tanımlamaktadır denebilir.⁴ Dobb, Her iki sistemi de üretim tarzı olarak tanımlamasıyla (Dobb, 1992:33), geleneksel Marksist düşünce içerisinde yer almaktadır.

Dobb, dış ticaret ve üretim tarzı arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, Marx gibi, dış ticaretin üretim tarzı üzerinde ‘çözücü etkisi’ olduğunu söyler ama bu etkinin eski üretim tarzının kendi içsel karakterine bağlı olduğunu özellikle vurgular (Dobb, 1992:39).

Dobb’a göre kapitalizm, feodalizmin temel ilişkilerindeki içsel faktörler tarafından, bizzat feodalizmdeki köylüler ve toprak sahipleri arasındaki sınıf mücadeleleri içinde çözülmesiyle kurulmuştur. Yani Dobb’a göre küçük meta üretiminin özgürleşmesine esas olarak toprak sahipleri ile köylüler arasındaki sınıf mücadelesi yol açmıştır. Böylece prangalarından kurtulan feodalizm de, feodalizmin dağılması ve kapitalizmin doğuşuyla sonuçlanmıştır (Wood, 2003:47). Dobb, ‘sınıf mücadelesi’ basit ve doğrudan bir biçimde kapitalizmi doğurmasa da şu olanağı içinde taşıdığını belirtmektedir: “Hiç kimse, köylülerin efendilerine karşı olan sınıf mücadelelerinin herhangi bir basit ve doğrudan yolla kapitalizmi ortaya çıkardığını söylememektedir. Bu mücadelenin bütün getirdiği, küçük üretim biçiminin feodal beyin üstünlüğüne bağımlılığını azaltmak ve en sonunda küçük üreticiyi feodal sömürüden kurtarmaktır. O halde kapitalizmi doğuran (hareket serbestliği sağladığı ve buna karşılık da toplumsal farklılaşmanın onun içinde geliştiği ölçüde), küçük üretim biçimidir” (Dobb, 1974:63).

II.II. Sweezy’nin Maurice Dobb Eleştirisi ve Feodalizmden Kapitalizme Geçiş

Sweezy’nin feodalizm anlayışı, esas olarak, Dobb’a yönelttiği eleştirilerde sergilenmektedir; bu nedenle de Sweezy’nin bağımsız bir feodalizm teorisine sahip olduğunu söylemek zordur (Üşür, 1992:436). Sweezy, Batı Avrupa feodalizmini “hakim ekonomik ilişkinin serflik olduğu ve üretimin feodal beyin malikanesinde ve çevresinde örgütlendiği” bir üretim ilişkileri çerçevesinde tanımlamaktadır (Sweezy, 1974:22). Bu tanımlamasında Sweezy, ticaretin olmamasını veya eksikliğini göz önüne almaktadır Sweezy’e göre bir sistem olarak feodalizm kullanım-değer ilişkisi olarak örgütlenmiştir ve ancak bu noktadan bakılarak çözümlenebilir. Aynı şekilde Sweezy’e göre kapitalizm pazar kavramı ile tanımlanabilir (Sweezy, 1974:31). Yani Sweezy’e göre feodalizm yerel toplumların kullanımı için bir üretim iken, kapitalizm pazar için üretimdir. Yine Sweezy’e göre “değişime kaynaklık” etmesiyle uzun mesafeli ticaretin ortaya çıkışı devrimci bir rol oynamıştır. Bu bağlamda özellikle “meta üretiminin kaynakları”nı sağlamak bakımından kentlerin ortaya çıkışı önemli rol üstlenmiştir (Sweezy, 1974:32-34). Sweezy, kentlerin gelişmesine uzun mesafeli ticaret ve yerel bölgeler arası ticaretin neden olduğunu vurgularken “Dobb’un, kent yaşantısının gelişmesinin içsel feodal nedenlerin bir ürünü olduğunu” ileri sürmesini de eleştirmektedir (Sweezy, 1974:30).

Sweezy, 15. ve 16. yüzyılları embriyonik bir biçimde kapitalizmi içinde taşıyan bir süreç olarak görür ve bu süreçte “feodalizmin temelini ilk kez mal üretiminin genişlemesinin sarstığını ve bu yıkma işi genel olarak tamamlandıktan bir süre sonra kapitalizmin gelişmesine de zemin” hazırladığını belirtmek için ‘kapitalizm öncesi meta üretimi’ olarak adlandırmaktadır (Sweezy,

⁴ Üşür’e göre “Marx’ı yakinen izleyen Dobb, kapitalizm gibi feodalizmi de özgül bir üretim tarzı olarak ve üretim ilişkileri temelinde tanımlamaktadır” (Üşür, 1992:434).

1974:43). Ayrıca Sweezy’e göre, feodalizmin, kapitalizm ve sosyalizm gibi nev’i şahsına ait bir sistem olmadığını ve sistemin tümü üzerine hâkim bir üretim ilişkisine sahip olmadığını da vurgulamaktadır (Sweezy, 1974:44-45).

III. ROBERT BRENNER VE SİYASAL BİRİKİM

Birinci kuşak geçiş tartışmaları sonucunda, esas olarak iki yaklaşım ortaya çıkmıştır (Üşür, 1992:445). Birincisi, temellerini Dobb’un attığı sınıf savaşımlı/mülkiyet ilişkileri yaklaşımı; diğeri temelleri Sweezy’de bulunabilecek olan değişim ilişkileri yaklaşımıdır.

Değişim ilişkileri yaklaşımını önde gelen temsilcileri arasında yer alan A.G. Frank ve I. Wallerstein üzerinde Brenner’in eleştirileri bağlamında duracağız. İkinci kuşak tartışmaları içerisinde yer alan Brenner, Dobb’un İncelemeleri’nin doğrudan bir uyarıcısı ve ürünü olan mülkiyet ilişkileri/sınıf savaşımlı yaklaşımının önde gelen bir temsilcisidir (Üşür, 1992:445).

Brenner, her şeyden önce kapitalizmin kökenini daha önceki varlığını kabul etmeden açıklama çabasına girişmiştir ve feodalizme meydan okuyacak bir kapitalizmin embriyonik bir şekilde de olsa mevcut olmadığına inanmaktadır. Başlangıç noktası olarak feodalizmin direngenliğini ele alan Brenner’in aradığı, açıkça var olan kapitalist mantığı önceden varsaymayan bir içsel dinamikti (Wood, 2003:61).

III.I. Neo-Smithyen Marksistler

“Genelleştirilmiş meta üretimi” kavramıyla kapitalizmin açıklanması Marksist teorisyenlerin ağırlıklı olarak tercih ettiği bir usavurma durumudur. Fakat Eren’in de belirttiği üzere “genelleştirilmiş meta üretiminden hareket, kapitalizme yönelik problematik bir yaklaşımı açığa çıkarır” (Eren, 2014:140). “Ticarileşme modeli” (Wood, 2003:19) olarak adlandırılan bu yaklaşımda “pazarın niceliksel olarak gelişip kurumsallaşması ile kapitalist sistemin oluştuğu argümanına algısal olarak zemin hazırlar” (Eren, 2014:140). Klasik iktisatçılar özellikle Karl Marx ve Adam Smith ekonomiyi, sosyal, siyasal, tarihsel ve kurumsal alanların bir parçası olarak görmüş ve bu bağlamda ekonomik süreci incelemişlerdir (Bilir, 2018:87). Fakat Marx’dan farklı olarak ilk olarak Adam Smith tarafından savunulan ticarileşme modeli daha sonra Marx’a rağmen Marksist iktisatçılar tarafından Marksist teoriye dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak Brenner, “The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism” makalesinde “hem kapitalizmin kentlerde ve ticaret yoluyla geliştiğine dair yaygın görüşü, hem de kapitalizmin tüm Batı Avrupa’da ortak bir tarihsel dinamik sonucu ortaya çıktığına dair varsayımı kökten bir sorgulamaya tabi tutar. Brenner, kapitalizmin İngiltere’de tarımda sınıf ilişkilerinin dönüşümüyle ortaya çıktığını ve bu gelişmenin kentli burjuvazi ile ilgisi olmadığını; Fransa’da ise mutlakiyetçi devletin gelişiminin tümüyle farklı bir toplumsal dönüşüme yol açtığını ve bu dönüşümün de kapitalizm ile ilgisi olmadığını belirtir” (Oğuz, 2007:43).

Brenner, Marx’ın sınıf yapısı, dış ticaret ve kapitalist gelişme ile ilgili görüşlerindeki çelişkilere vurgu yapar. Marx’a göre burjuvazi “kendi hayalindeki benzer bir dünya yaratır” (Marx, 1995:115). Aynı ifadeyi Marx, Kapital’de de tekrarlar: “Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye ancak kendi geleceğinin imgesini gösterir” (Marx, 1986:17). Fakat Brenner’a göre tarihsel gelişmeler Marx’ın bu görüşü ile çelişmektedir: “Marx’ın iktisadi gelişmeye ilişkin kavramlarını sert bir şekilde revize etmek güçlü bir eğilim olarak belirmiştir” (Brenner, 1977:25-26).

Brenner, Marx’ın dış ticaret ilişkileri sonucu olarak sosyal değişimlere ilişkin görüşünün “iyimser” ve “ilerlemeci” (Brenner, 1977:26) olduğunu ve bu nedenle “Manifesto’nun Marx’ına gösterilen tepkilerin” (Brenner, 1977:25) sağlıklı olduğunu belirtmektedir.

Brenner, bağımlılık teorisyenlerinin sınıf yapısını ticaret ilişkilerinin belirlediği görüşünü eleştirir. Manifesto’daki Marx ve modern teorisyenlere göre dış ticaret pre-kapitalist toplumlarda kapitalist gelişmeyi hızlandırmıştır. Yine Frank, Amin gibi modern bağımlılık teorisyenlerine göre de, dış ticaret ekonomik az gelişmişliği arttırmaktadır (Brenner, 1977:48).

Brenner’a göre, bu teorisyenlerin Adam Smith’in iyimser iktisadi ilerleme modelinin temelinde yatan bireyci-mekanik modeli terk edememeleri nedeniyle değerlendirmeleri şu noktalarda sınırlı kalmıştır: “ne sınıf yapılarının, bir kez oluştuğunda, iktisadi gelişmenin veya az gelişmenin yönünü tüm bir tarih boyunca gerçekte belirleyiş şeklini, ne de sınıf yapılarının kendilerinin ortaya çıkışını, sonuçları sadece piyasa güçleri yoluyla anlaşılamayacak sınıf mücadelelerinin ürünleri olarak değerlendirmişlerdir” (Brenner, 1977:27).

Brenner, kapitalizmin içsel değişimlerin sonucu olduğuna ve bu süreci sınıf mücadelelerinin hızlandığı konusunda nettir. Ona göre bağımlılık teorisyenlerinin kapitalizme geçişte dış ticarete verdikleri önem, kapitalizmi “neo-Smithyen” çerçeveden tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Brenner, Wallerstein’i “teknik yeniliklerin neden olduğu birikim süreci içinde üretim güçlerinin gelişimini (sermayenin artan ölçekteki birikimini) dikkate almaması” nedeniyle bağımlılık teorisyenlerine yakın görür. Brenner’a göre, Wallerstein’in bu çözümlemesinin nedeni, “artık transferi yoluyla, merkezin kendi gelişiminde birikimi garantileyişi yönünden temel bir rol verilen çevrenin az gelişmişliğine Wallerstein’in yaklaşımının altını oyabileceği olasılığıdır” (Brenner, 1977:31).

Bu nedenle Wallerstein ve bağımlılık okulu teorisyenleri sömürgeciliği sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi açıklamak amacıyla incelemekteydiler. Brenner’a göre bunun nedeni, Wallerstein ve Sweezy’in görüşleri ile Adam Smith’in görüşleri arasında şaşırtıcı ölçüde bir paralellik vardır ve teorik tartışmalardaki zaaflarının temeli de buradan kaynaklanmaktadır (Brenner, 1977:33).

Brenner, Marksist bir kavram olan üretimin toplumsal ilişkilerine önem vermektedir. Brenner için kapitalizmin anlamı “emek gücünün bir meta olarak tam anlamıyla oluşmasıdır” (Brenner, 1977:26). Brenner’a göre, bir sistem olarak kapitalizmin özelliği, emekçinin emek gücünü satması ve üretim araçlarının özel mülkiyette olmasıdır. Üstelik sadece kapitalist sistem sürekli olarak sermaye birikimi sağlamak için artık değer üretebilir ve üretim araçlarının daha çok gelişmesini sağlayabilmektedir. Bununla birlikte Brenner’a göre göreceli artık değer üretimi kapitalizmde de azalma eğilimindedir.

Brenner’a göre, Smith ve bağımlılık okulu teorisyenleri, toplumsal değişimde sınıf yapısı ve sınıf mücadelesinin rolünü önemsiz gibi göstermektedirler (Brenner, 1977:34). Yine Brenner’a göre, pre-kapitalist toplumsal şartlar altında toplumsal değişimleri ve ekonomik gelişmeleri açıklama da dış ticaretin varlığı yeterli değildir. Kısaca, piyasanın varlığı ekonomik gelişimi ve sınıfsal değişimi açıklamakta yetersizdir.

Brenner’a göre, bağımlılık okulu teorisyenleri yeni teknolojilerin gelişiminde ve üretim ilişkilerinin biçiminde ticarete aşırı önem vermektedirler ve yine ticaretin sınıf yapısını etkilediğini düşünmektedirler (Brenner, 1977). Bağımlılık okulu teorisyenlerinin ve kısmen Sweezy’nin kapitalist rasyonalitenin piyasa toplumlarında ve hatta pre-kapitalist toplumlarda da bulunduğunu varsaydıklarını bu nedenle de “Sweezy ve Wallerstein, Smith gibi, ‘piyasadaki rekabet’i ve ‘artık maksimizasyonu’nu temelde tarih-ötesi güçler olarak görürler” (Brenner, 1977:39-40).

III.II. Siyasal Birikim ve İngiltere ve Fransa’da Siyasal Birikim ve Kapitalizm

Brenner “The Agrarian Roots of European Capitalism” makalesinde, 1976 yılında yazdığı “Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe” makalesine yönelik eleştirileri cevaplandırmaktadır. Bu makalesinde Brenner, İngiltere’nin ikinci dönemde genel eğilimlerden farklı olarak gösterdiği gelişmeleri açıklamakta ve bu bağlamda da “siyasal birikim” kavramı üzerinde durmaktadır.

Brenner’a göre İngiltere’nin benzersiz ekonomik gelişmesi İngiltere’nin ortaçağa özgü lordluk karakteri ile açıklanabilir (Brenner, 1990a).

Brenner’a göre, Norman fethi⁵ İngiltere’nin benzersiz bir biçimde gelişmesine neden olmuştur ve Avrupa’nın diğer bölgelerine göre daha çok merkezileşmesini sağlamıştır. Norman savaşçıları yüksek bir sınıf dayanışması özelliği gösteren birbirine bağlı bir sınıftı. Bu nedenle Norman’lar İngiltere’ye saldırdığında İngiliz monarşisi 13. yüzyıldan sonra büyümeye başladı. Fakat monarşi lordlara karşı olmadı. Başlangıçtan itibaren lordlar, kral ve hükümetin çevresinde birleştiler. Bu monarşi lordların mülkiyetini korudu ve köylüler üzerindeki haklarını yeniden düzenledi. Bu nedenle, monarşi büyüye de, lordlar yerel bölgelerinde özel yargılama yetkilerini koruyabildiler. Bu durum ise lordlara sağladığı “vazgeçilmez bir kaldıraç ile kiracılardan ve kentsel topraklardan alınacak aidatları keyfi olarak yükseltme olanağı” (Brenner, 1990a:258) vermiştir.

13. yüzyıl boyunca yaşanan nüfus baskısı sonucu “lordlar özgür olmayan kiracılardan vergileri topladılar (ki bunların ekonomik olarak seçenekleri toprağın kıt olması nedeniyle sınırlanmıştı).” Ayrıca “13. yüzyıl boyunca “İngiliz lordları kendilerine ait kurulu villein topraklarının sahipliğine karşı önemli bir mesafe oluşturdular. Bu sadece onların feodal ekonominin üst evrelerindeki konumlarını korumasını sağlamadı aynı zamanda uzun dönemde de buna yardımcı oldu” (Brenner, 1990a:252).

Brenner’a göre 13. ve 14. yüzyılda nüfus düşmeye başladığında lordlar bazı yörelerde 1380’lerde köylülerin gösterdiği direnişe rağmen rantlarını korumayı başarmışlardır. Erken 15. yüzyılda senyörel tepki düşmüş ve soylu gelirlerinde gözlenen düşüş bir kriz olarak başlamıştır. Lordlar bu krizi durdurmak için köylülerin topraklarını geri almak ya da onlara yeniden kiralamak gibi çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Fakat köylüler bu senyörel tepkiye karşı başarılı bir mücadele vermişlerdir. Sonuçta 15. yüzyılın ilk dönemlerinde adi sözleşmelere ve keyfi senyörel vergilere son verilmiştir (Brenner, 1990a:298).

Brenner’a göre “Lordların köylü tasarrufuna karşı olarak mutlak özel mülkiyeti benimsemeleri feodal beylerin özelleşmiş iktidarlarına karşı ve onların üzerinde bir zor tekeline sahip farklı bir devlet biçiminin yükselmesiyle birlikte gitmiştir. Fakat, Tudor döneminde ortaya çıkan bu devlet mutlakçı değildi. Tüccar lord, kapitalist çiftçi ve kiralık ücretli-emek arasında yeni doğmakta olan üçlü kapitalist hiyerarşiye nezaret ederek, yükselen toprak kiralardan kar sağlayabilen İngiliz toprak sahibi sınıfların doğrudan artık çekmek için ekstra ekonomi-dışı zorlamaları getirmeye ihtiyaçları yoktu. Ve devletin de dolaylı bir biçimde artığa siyasal yollardan (vergi/makam ve savaş) el koymada kendilerine hizmet etmelerine ihtiyaç duymuyorlardı” (Brenner, 1990a:298).

Brenner’a göre “özetlemek gerekirse, 17. yüzyıl sonlarında İngiltere’nin tarımsal kapitalizme doğru evrimi, eski ‘ekonomik’ ve ‘siyasal’ (alanların) birleşiminin sonunu getirmiş ve devlet ile sivil toplum arasında kurumsal bir ayrım ortaya çıkarmıştır” (Brenner, 1990a:299).

Brenner’a göre İngiltere’de olduğu gibi Fransa’nın ikinci dönem de gelişmesi Fransız lordlarının siyasal örgütlenmesi ile açıklanabilir. Fakat Fransa feodal gelişme modeli İngiltere’den çok farklıdır. Feodal iktidar her bir lordu, derebeyini ve onların kalelerini kuşatmıştı. Böylece sürekli bir rekabet içerisinde bölünmüş bir yönetici sınıf vardır.

Brenner’a göre “İngiltere’den benzersiz farklılığı ile Fransa toprağı keyfi biçimde vergilendirmesi nedeniyle merkezileşmiş devlet ‘sınıf benzeri’ bir görüngü şeklinde gelişmiştir” (Brenner, 1977:55). Bu da Fransa’da İngiltere’de ki duruma göre farklı bir ortam yaratmıştır: “‘Ekonomik’ ve ‘siyasal’(alanlar) arasındaki birleşme, feodal sınıf yapısı ve üretim sisteminin ayırt edici ve kurucu bir özelliği” haline gelmiştir (Brenner, 1990a:227). Yani ekonomik artık

⁵ Marx, Norman fethinin İngiltere üzerine etkisini şöyle açıklamaktadır: “İngiltere toprakları, Norman istilâsından sonra, herbiri çoğu zaman 900 kadar eski Anglo-Sakson beyliğini içine alan büyük baronluklara bölünmüş olmakla birlikte, ülke, küçük köylü toprakları ile kaplı bulunuyor, büyük senyör malikâneleri, ancak şurada burada dağınık halde görülüyordu. Bu koşullar, kentlerdeki 15. yüzyıla özgü gönençle birlikte, halkın, Şansölye Fortescue’nun *Laudes Legum Angliæ* adlı yapıtında pek güzel bir şekilde anlattığı bir zenginliğe ulaşmasını sağlamıştı; ama bu durum, kapitalist nitelikte servet olanağını da dışlamıştı” (Marx, 1986:734).

sızdırılabilmesi, eğer hak iddiasını gerektiriyorsa doğrudan ekonomi dışı ya da siyasal zor kullanarak yaşama geçirilmesine bağlıydı (Moors, 1997:73). Brenner’a göre Fransa’da “güçlü bir devlet dolayımı yönetici sınıfların sıkı-örülmüş politik birliği, köylülerden artığın ele geçirilmesinde etkili bir sistem yaratmış” ve bu durum “özel mülkiyetin siyasal alanda yeniden yaratılması” (Brenner, 1990a:298-299) ile sonuçlanmıştır. Kısaca, “İngiltere’de çitleme hareketleriyle birlikte tarımsal kapitalizm gelişirken, Fransa’da küçük üreticilerden alınan vergilere dayanan mutlakiyetçi devlet oluşmuştur” (Oğuz, 2007:44).

Brenner’in “The Origins of Capitalist Development:A Critique of Neo-Smithian Marxism” makalesinde de belirttiği gibi genel olarak denebilir ki, “İngiltere’ye özgü koşullarda toprak sahipleri ile köylüler kendilerini kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretme mücadelesi sırasında, istemsiz olarak kapitalist dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bunun temel nedeni ise İngiliz egemen sınıfının Fransız aristokrasisinin sahip olduğu ekonomi-dışı güce sahip olmaması, bu nedenle de gelirlerinin köylülerin üretkenliğindeki artışa bağımlı olmasıdır. Dolayısıyla İngiltere’de çitleme hareketleriyle birlikte tarımsal kapitalizm gelişirken, Fransa’da küçük üreticilerden alınan vergilere dayanan mutlakiyetçi devlet oluşmuştur”.⁶

III.III. Brenner ve Demografik Model

Brenner’a göre, sınıf yapısının ‘analitik olarak ayrı fakat tarihsel olarak birleşik iki veçhesi bulunmaktadır’ (Brenner, 1990b:11). Üşür’e göre bunlardan birincisi yatay ilişkiler ikincisi ise dikey ilişkilerdir (Üşür, 1992:447). Brenner bunu şu şekilde açıklamaktadır: “İlk olarak, üretim sürecinde toprak ve aletler dolayımın da gerçekleşen doğrudan üreticiler arası ilişki,- bu olgu ‘emek süreci’ veya ‘üretimin toplumsal güçleri’ olarak adlandırılabilir. İkincisi, niteliği gereği çelişki yaratan mülkiyet ilişkileri - son analizde güç nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak genellikle güvenceli bir durum sağlayan - ki bu olgu ‘mülkiyet ilişkileri’ olarak adlandırılabilir veya ‘bir toplumda temel sınıf [ilişkilerini] tanımlayan artık-çekme ilişkileri” (Brenner, 1990b:11).

Brenner’a göre lord ve köylü arasındaki ‘sınıf gücü’ dengesi ekonomik büyüme ve gelirin dağılımı dolayımı ile hem ticareti hem de demografiyi biçimlendirmektedir. Yani ticaretin veya nüfusun büyümesinin etkisi nüfus veya ticarete bağlı değildir aksine üretim ilişkilerinin varlığına bağlıdır (Brenner, 1990b:11). Yani Brenner’a göre ‘sınıf gücü’ dengesi, farklı ekonomik gelişme yolları sağlayarak sınıf mücadelesi analizinin doğruluğunu ispatlamaktadır.

Brenner, tarihsel açıklamaların iki baskın modelini hedef almıştır. Bunlardan birincisi, ortaçağ Avrupa’sındaki ekonomik gelişmenin, nüfus artışında uzun dönemli döngüleri izlediği, seküler Malthusyenin savunduğu giderek artan baskın demografik modeldi. İkincisi, demografik modelin başlangıçta genellikle kendini karşıt olarak tanımladığı bir tarih yazımı ortodoksluğu, Avrupa ekonomik değişim süreçlerini piyasa ve ticaretin büyümesine bağlayan ticarileştirme modeliydi (Wood, 1996:210). Brenner’a göre, demografik model, feodal biçimdeki gelir bölüşümü ve ekonomik gelişme ‘ana saik’inin etkisiyle konjonktürel eğilimlere neden olmaktadır (Brenner, 1990b:75). Brenner bu ana saike karşı 14. yüzyılda Avrupa’nın değişik bölgelerindeki demografik çöküşlerin etkilerini karşılaştırarak eleştirmektedir. İlk olarak, İngiltere’de köylüler düşen gelirleri karşısında lordlara karşı mücadele etmişlerdir. Fakat, Doğu Avrupa’da ise senyöral tepki başarılı olmuştur. “Bu durumun sonuçları ise basitçe demografik/ekonomik arz ve talep terimleri ile açıklanamaz” (Brenner, 1990b:34-35). Demografik ilişkiler İngiltere ve Doğu Avrupa’da aynı olsa da, İngiltere’de nüfusun azalması serliğe son verirken Doğu Avrupa’da serfler üzerine yeni vergiler

⁶ “İngiltere’ye özgü koşullarda toprak sahipleri ile köylüler kendilerini kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretme mücadelesi sırasında, *istemsiz olarak* kapitalist dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bunun temel nedeni ise İngiliz egemen sınıfının Fransız aristokrasisinin sahip olduğu ekonomi-dışı güce sahip olmaması, bu nedenle de gelirlerinin köylülerin üretkenliğindeki artışa bağımlı olmasıdır. Dolayısıyla İngiltere’de çitleme hareketleriyle birlikte tarımsal kapitalizm gelişirken, Fransa’da küçük üreticilerden alınan vergilere dayanan mutlakiyetçi devlet oluşmuştur” (Oğuz, 2007:44).

getirmiştir. Hatta 13. yüzyılda Fransa'nın bazı bölgelerinde nüfus artışı köylülerin ekonomik durumunu bozmamış hatta düzeltilmiş ve mülkiyet haklarını korumuştur (Brenner, 1990b:21).

Bu nedenle Brenner'a göre sınıf güçleri dengesinin varlığı ve feodal döneme ait mülkiyet ilişkileri demografik hareketleri etkilemiş ve bu hareketler de mülkiyet ilişkileri sistemini etkilemiştir. Verimliliğin uzun-dönemdeki azalma eğilimi ve bazı diğer eğilimlerin sonuçları mülkiyet ilişkilerinin varlığına, içsel yardımlaşmanın göreceli düzeyine, öz bilinçliliğe ve lordlar ve köylülerin siyasi olanaklarına bağlıydı (Brenner, 1990b:36). Bundan dolayı Brenner'a göre Batı Almanya'da lordlar köy topluluğu içinde geleneksel haklarını koruyacak şekilde çok iyi organize olmuş köylüleri kontrol etmede başarısız kalırken, Doğu Avrupa köylüleri ise zayıf olarak örgütlenmeleri sonucu feodal baskılara dayanamamışlardır (Brenner, 1990b:37).

Brenner'a göre nüfusa göre toprak göreceli olarak kıt iken “lordun başarılı bir şekilde sabit rantlardan daha fazla olmak üzere emretme hakkını tesis edebilmesi şartıyla” lordların köylüleri kontrol etme güçleri ve rant çekme gücü yükselmiştir (Brenner, 1990b:22). Yani lordlar, köylüler hem özgür olmadığı hem de villein imtiyazlarına sahip olmadıkları sürece yüksek rantlar kazanıyorlardı (Brenner, 1990b:22).

Onüçüncü yüzyılda özgür kiracının statüsü “genel olarak lordun malikânesinde kuvvetli (veya artan) emek hizmetinden, vergilerden, cezalardan ve diğer benzer ödemelerden kesin olarak kurtulmaktı” (Brenner, 1990b:22). Bu nedenle “toprak üzerinde nüfus baskısının etkisinin belirleyiciliği – her kim toprak için büyüyen talebi veya yükselen toprak fiyatları veya rantı kazanıyor veya kaybediyorsa – yani toprak sahipleri/köylü sınıf ilişkileri karakteri niteliği öncelikli belirleyici nedendi” (Brenner, 1990b:22).

Brenner'a göre 1500 ve 1750 yılları arasındaki dönem de yaşananlar Malthusyen modelin açıklayıcılığının sorunlu olduğunu göstermektedir. Bu dönem de ise artık temel problem “sadece gelirin bölüşümü sorunu değil fakat bir bütün olarak problem, ekonomik gelişme eğiliminin dramatik zıtlığıydı: bazı bölgelerde nüfusun büyümesine eşlik eden uzun dönem durgunluğun sürmesi, diğer bölgelerde [ise] nüfusun yükselmesine eşlik eden göreceli olarak yeni olan kendi kendine sürdürülen büyüme modeline girişin göz alıcı ortaya çıkışı[ydı]” (Brenner, 1990b:22-23).

Bu nedenle 16. ve 17. yüzyılda Fransa'da nüfus yükselirken topraklar parçalanıyor, rantlar yükseliyor ve verimlilik düşüyordu (Brenner, 1990b:23). Fakat aynı dönemde İngiltere'de ise nüfusta ki paralel büyümeye rağmen farklı bir gelişme vardı. İngiltere tarım kapitalizmine doğru bir gelişme eğilimi içerisindeydi.

III.IV. Brenner ve Feodalizm

Brenner The New Palgrave Marxian Economics'de yayınlanan “Feudalism” makalesinde feodalizmin üç farklı kavramsallaştırmasına değinir (Brenner, 1990c: 170). Birincisinde, (özgür adam) vassal ile derebeyi arasındaki ilişki belirtilmektedir. Buna göre vassal derebeyine askeri hizmet yükümlülüğüne sahipken karşılığında derebeyinden koruma ve hizmet almaktadır. İkincisinde ise feodalizmin hükümet biçiminin bir şekline veya siyasi egemenliğe referans verdiği belirtilmektedir. Burada herhangi bir kişi iktidar tekeline sahip değildir ve iktidar coğrafi olarak dağılmış durumdadır. İktidar özel olarak tutulmakta ve miras olarak aktarılmaktadır ve iktidar varisler arasında bölünmektedir. Üçüncü olarak ise feodalizm bir bütün olarak toplumun sosyo-ekonomik organizasyonuna, üretim tarzına ve toplumsal sınıfların yeniden üretimine ilişkin olarak tanımlanmaktadır. Bu toplumsal ilişki biçiminde lordlar ve köylüler arasındaki mülkiyet ilişkileri ekonomi-dışı baskı yolları ile tanımlanmakta ve köylülerden artık bu mekanizmalarla ele geçirilmektedir. Bu üç tanım birlikte feodalizmin gerçek dinamiklerini açıklamakta ise de Brenner'a göre üçüncü yani son tanım olan Marksist tanım diğer iki tanımı daha çok belirlemektedir.

Brenner bu çalışmasında da siyasal birikim kavramına özel bir vurgu yapmaktadır. Ona göre lordlar kendilerini bir rekabet ve çatışma içerisinde buldukları sürece askeri yöntemler

geliştirmektedirler. Bu mücadele sonunda da lordlar gerçekte çok veya az olmak üzere gelirlerini yükseltmeye çalışmak zorundadırlar. Bunun sonucu da “siyasi-askeri çelişme”nin (politico-military conflict) sürekli devam etmesidir. Lordlar bu süreklilikten kurtulamazlar, çünkü “zorlama araçları”nın (means of coercion) büyümesi ve genişlemesi lordların yönetici sınıf olarak köylüler üzerinde zorunlu olarak güç aletleri geliştirmelerini sağlar (Brenner, 1990c: 176). Çünkü ancak böylelikle lordlar geliştirdikleri askeri ekipmanlar sayesinde doğrudan üreticilerden artığı çekebilmektedirler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Brenner’a göre, “‘ekonomik olan’ ile ‘siyasal olan’ arasındaki ‘karışma’, feodal sınıf yapısının ve üretim sisteminin ayırt edici bir özelliği”dir (Brenner, 1990a: 227). Bir başka deyişle Brenner’a göre feodal dinamiğin atardamarı (ve hatta genel olarak bütün kapitalizm öncesi tarzlarda) ‘iktisadi olan’ ile ‘politik olan’ın iç içe geçmişliğidir (Üşür, 1992:448). Brenner, feodalizmin temel özelliklerinden birini tanımlamak üzere yine “siyasal birikim” kavramına başvurmuştur: “feodal çağ boyunca (1000-1100 dolaylarından itibaren) hâkim olan ‘siyasal birikim’ yönündeki uzun vadeli eğilim, - yani daha büyük, daha etkili bir askeri örgütlenmenin oluşturulması ve/veya daha güçlü bir atık-çekme aygıtının kurulması – sistemin uzun vadede içerdiği sınırlı ekonomik büyüme potansiyelinin koşullandırdığı bir şey ve belli ölçülerde de tarımın genişletilmesi ve iyileştirilmesinin alternatifi olarak görülmelidir. Üretimi arttırmanın güçlükleri veri iken, kısa vadede bile etkin bir biçimde uygulanması servet yığmanın en iyi yöntemi olarak görülmekteydi” (Brenner, 1990a: 238).

Bu nedenle Brenner, ekonomik alanla siyasal alanı karşı karşıya getiren Dobb’u eleştirmektedir: “Feodal sınıf ilişkilerinin sürdürülmesinin ya da dönüşümünün belirlenmesinde sınıf mücadelelerinin kesin etkilerinin söz konusu olduğu noktada, Dobb’un neden ekonomik olanla siyasal olanı karşı karşıya getirdiğini bilmek zor. Çünkü feodalizmin özünü, ekonomik-üretken etkinliklerin, doğrudan, ekonomi dışı zor yoluyla artık çekme ilişkilerinin belirleyici olduğu bir yapı tarafından kapsanmış olarak tanımlayan Dobb değil miydi?” (Brenner, 1978: 227).

Brenner’ın çözümlemesinde karakteristik olan yan ‘iktisadi olan’ ile ‘politik olan’ arasındaki kaynaşmadır. Bu anlayışı ile de Brenner, Dobb’dan ayrılmaktadır; hatta Dobb’u aşmaktadır. Çünkü Dobb, her ne kadar ‘politik olan’a ağırlık vermişse de, sonuçta, ‘politik olan’ın ‘iktisadi’ açıklamasını yapmıştı. Başka bir deyişle Dobb, klasik Marksizmin ‘altyapı-üstyapı’ ayırımına sadık kalarak ‘iktisadi olan’ın sınıf savaşımı dolayımı ile meydana getirdiği sonuçların çözümlemesini yapmıştı. Fakat Brenner, doğrudan doğruya ‘iktisadi olan’ın çerçevesini ‘politik olan’ın çizdiğini, belirlediğini söylemektedir. Brenner’daki nedensellik zinciri, Dobb’daki nedensellik zincirinden bütünüyle farklılaşmaktadır (Üşür, 1992:449).

SONUÇ: BAŞARILACAK BİR GEÇİŞ YOK

Brenner, “Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism” makalesinde “geleneksel burjuva devrimi kavramı”nın Marx’ın çalışmasının büyük ölçüde 18. yüzyıl Aydınlanmasının mekanik materyalizmine bağımlı olduğu bir evreye ait olduğunu ve Marx’ın olgunluk devresindeki eserindeki ekonomik politik eleştirisiyle çeliştiğini belirtir.

Brenner’a göre geleneksel burjuva devrimi kavramı iki açıdan devrimi geçersiz kılmaktadır: “Birinci olarak, başarılı olacak geçiş yoktu aslında: Model kentlerde burjuva toplumuyla başladığı, o toplumun evriminin burjuva mekanizmalarıyla gerçekleşmesini öngördüğü ve ticarete açıklığının sonucu olarak, feodalizme kendini aştırdığı için, herhangi kategorideki bir toplumun başka kategorideki bir topluma nasıl dönüştüğü meselesi basitçe çözülmüş gibi varsayılır ve hiçbir zaman ortaya konmaz. İkinci olarak burjuva toplumunun kendi kendine gelişip feodalizmi çözmesi nedeniyle, burjuva devrimine zorunlu bir rol iddiasına hemen hemen hiç girişmez” (Brenner, 1989:280).

Son olarak denilebilir ki, Brenner, feodalizmden kapitalizme geçiş ya da burjuva devriminin oluşum sürecini incelerken, kendisini Marksist olarak tanımlayan araştırmacıların bir kavram

kargaşası içerisinde olduğunu savunmaktadır. Brenner, Ticarileşme modeli, demografik model ve neo-Smithyen modelin Marx'ın ekonomi-politik eleştirisiyle çeliştiğini göstermeye çalışmıştır. Çünkü, Wood (2003:72)'un da belirttiği gibi, “bu modeller, burjuvaziye, feodalizmin bağlarından kurtulması gereken ekonomik bir rasyonalite yükleyerek bizzat açıklanması gereken şeyi varsaydığını ileri sürmüştür”. Brenner, yaptığı çalışmalarla, Marx'ın olgunluk dönemi çalışmalarından yola çıkarak, feodalizmden kapitalizme geçişte burjuvazinin ve kapitalizmi çözümlemesini yeniden ele almıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa; Bilir, Hüsnü ve Han, Volkan, 2014, “İslam, Kapitalizm, Ticaret: Kayseri Örneğinde İslami Kalvinistler”, 3. Kayseri Ekonomisi Sempozyumu, 24-25 Nisan.
- Bilir, Hüsnü, 2018, “Marginalist Revolution: From Political Economics to Neoclassical Economics”, Manso, R. Pries and Eren, Ahmet Arif (edit), Economic Issues In Retrospect and Prospect I, İjoepec Publication, London and İstanbul.
- Brenner, Robert, 1977, “The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism”, New Left Review, sayı: 104.
- Brenner, Robert, 1978, “Dobb on the transition from feudalism to capitalism”, Cambridge Journal of Economics, 1978, sayı: 2.
- Brenner, Robert, 1989, “Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism”, içinde: A. L. BEIER, D. CANNADINE and J. ROSENHEIM (Ed.), The First Modern Society, Cambridge, 1989, s. 280.
- Brenner, Robert, 1990a, “The Agrarian Roots of European Capitalism”, içinde: T. H. Aston and C. H. E. Philpin (Ed.), The Brenner Debate, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brenner, Robert, 1990b, “Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe”, içinde: T. H. Aston and C. H. E. Philpin (Ed.), The Brenner Debate, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 11.
- Brenner, Robert, 1990c, “Feudalism”, içinde: John Eatwell (Ed.), The New Palgrave Marxian Economics, Macmillian, London.
- Dobb, Maurice, 1974, “Bir Cevap”, içinde: Rodney Hilton (der.) Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci, Çev.: Çetin Yetkin, May Yayınları, İstanbul.
- Dobb, Maurice, 1992, Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Çev.: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul.
- Eren, Ahmet Arif, 2014, “James Steuart: Kapitalist Üretim Eleştirel Tahliline Giriş”, Sakarya Journal of Economics, Cilt: 3, Sayı: 4.
- Marx, Karl, 1986, Kapital, C. I, Çev.: Alaattin BİLGİ, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl, 1990, Kapital, C. III, Çev.: Alaattin BİLGİ, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl, 1995, Komünist Manifesto, Çev.: Muzaffer ERDOST, Sol Yayınları, Ankara.
- Mooers, Colin, 1997, Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu, Çev.: B. Sina ŞENER, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 73.
- Oğuz, Şebnem, 2007, “Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar”, Praksis, sayı: 17.
- Sweezy, Paul, 1974, “Bir Eleştiri”, içinde: Rodney Hilton (der.), Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci, Çev.: Çetin YETKİN, May Yayınları, İstanbul.
- Üşür, İşaya, 1988, “Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?”, İktisat Dergisi, Ekim, sayı: 287.

řr, İşaya, 1984, "Feodalizmden Kapitalizme Geçiş", Yapıt, sayı: 7.

řr, İşaya, 1991, "Teknoloji ve Tarih: Farklı 'Vizyon'lar, Benzer Sonuçlar", Onbirinci Tez Kitap Dizisi, sayı. 11.

řr, İşaya, 1992, "'Kapitalizmin Gelişmesi zerine İncelemeler' ve Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim", içinde Maurice Dobb, Kapitalizmin Gelişimi zerine İncelemeler, ev.: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul.

Wood, Ellen Meiksins, 2003, Kapitalizmin Kökeni- Geniş Bir Bakış, ev. A.Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, İstanbul.

Wood, Ellen Meiksins, 1996, "Capitalism, Merchants and Bourgeois Revolution: Reflections on the Brenner Debate and its Sequel", International Review of Social History, vol: 41, No: 2.



Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Ocak 2019 Cilt-Sayı: 12(1) ss: 120-132

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: January 2019 Vol-Issue: 12(1) pp: 120-132

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.440325

Geliş Tarihi / Received: 03.07.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 28.12.2018

ÇOCUKLU YOLCULARIN HAVACILIK İŞLETMELERİNE YÖNELİK BEKLENTİ VE MEMNUNİYETLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Nuriye GÜREŞ¹
Seda ARSLAN²
Cevher YÜKSEL³
Harun YILMAZ⁴

Özet

Ülkemizde havacılık sektöründe, özellikle 2003 yılından sonra yaşanan hızlı gelişimlerle, birçok kişi seyahatlerinde havayolunu tercih etmeye başlamıştır. Çocuklu yolcular da zaman ve hız avantajından dolayı, havacılık hizmetlerini daha fazla talep etmektedir. Çocuklu yolcuların diğer yolculara nazaran, farklı ihtiyaç ve beklentileri olabilmektedir. Bu nedenle bu yolcuların havalimanı ve havayolu işletmelerinden beklentilerinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Böylece çocuklu yolcuların ihtiyaçları karşılanarak, memnuniyetlerinin artırılması söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla bu çalışmada, literatürde çok fazla araştırılmamış olan, bu yolcu grubunun, havalimanı ve havayolu işletmelerinden beklenti ve memnuniyetleri incelenmiştir. Bu kapsamda çocuklu yolcuların, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanarak, ihtiyaç ve beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Nicel verilerin analizinde, T-Test ve ANOVA analizlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; cinsiyeti kadın olan çocuklu yolcuların memnuniyet düzeyi, erkeklere kıyasla ve yüksek eğitim seviyesine sahip çocuklu yolcuların beklentileri, diğer gruplara kıyasla nispeten daha yüksektir. Ayrıca çocuklu yolcuların eğitim seviyesi ve uçuş sıklığı arttıkça, havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyetleri azalmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, sektörde yer alan işletmelere çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Çocuklu Yolcular, Beklenti, Memnuniyet, Havayolu İşletmeleri, Havalimanları

Jel Sınıflandırılması : L80, L93, M31.

¹Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, nuriye.gures@iste.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0149-8301>

² Arş. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, seda.arslan@iste.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8731-8294>

³ Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, cevher.yuksel@iste.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3027-8487>

⁴ Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, harun.yilmaz@iste.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8467-9019>

SEARCHING THE EXPECTATIONS AND SATISFACTION OF PASSENGERS WITH CHILDREN TOWARDS AVIATION COMPANIES

Abstract

In the aviation sector of our country, especially with the rapid developments since 2003, many people have started to prefer the airline on their travels. Due to time and speed advantages, passengers with children have also preferred aviation services more. Passengers with children may have different needs and expectations compared to other passengers. Therefore, it is very important to determine the expectations of these passengers from airports and airlines. Thus, the needs of passengers with children can be met and their satisfaction can be increased. Therefore, in this study, the expectations and satisfaction of this group of passengers, which has not been investigated much in the literature, were examined. In this context, by taking advantages of qualitative and quantitative research methods, needs and expectations of passengers with children have been determined. In the analysis of quantitative data, T-Test and ANOVA analyses were used. According to the analysis results, the satisfaction level of women passengers with children is higher than those of men and the expectations of passengers with higher education level are much more than those of other groups. In addition, as education levels and flight frequency of passengers with children increase, the satisfaction level for the services of aviation enterprises decreases. According to the results of the research, various suggestions have been made to the operators in the sector.

Key Words : *Ec Passengers with Children, Expectation, Satisfaction, Airlines, Airports.*

Jel Classification : *L80, L93, M31.*

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan küreselleşme nedeniyle işletmeler, sürdürülebilir karlılık ve rekabetçi avantaj elde etmek adına, müşteriye daha fazla dikkate almak durumundadır. Müşterilerin dikkate alınabilmesi için, farklı kanallar aracılığıyla onların istek ve beklentileri, işletmelerce öğrenilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu müşterilerin beklentilerinin karşılanması ve dolayısıyla onların memnuniyetlerinin sağlanması da, işletme başarısı için son derece önemlidir (Çatı vd., 2010: 430).

Diğer sektörlerde olduğu gibi, havacılık sektöründe de, yolcuların beklentilerinin araştırılması ve memnuniyetlerinin sağlanması faydalı olabilecektir. Çünkü gerek ulusal gerekse uluslararası havacılık pazarında yoğun bir rekabet söz konusudur. Bu rekabet nedeniyle bilet fiyatları daha makul seviyeye ulaşmış ve böylece birçok kişi seyahatlerinde havayolunu tercih etmeye başlamıştır.

Ülkemizde 0-14 yaş arası 18 milyon çocuk bulunmaktadır. Türk nüfusunun % 30'u 0-17 yaş aralığında olup, bu oran Avrupa'da % 19'dur (TÜİK, 2017). Dolayısıyla günümüzde, çocuklu yolcular da zaman ve hız avantajından dolayı, havacılık hizmetlerini daha fazla talep edebilmektedir. Bu durum nedeniyle havacılık işletmelerinin çocuklu yolcuların, diğer yolcu gruplarından farklı olarak, beklentilerinin neler olduğunu tespit etmesi ve buna göre hizmetlerini güncellemesi, bu yolcu grubunun memnuniyetinin de sağlanabilmesi açısından son derece önemlidir. Farklı sektörlerde bu müşteri grubuna yönelik çalışmalar bulunmakta olup, Aymankuy ve Ceylan'ın 2013 (105) yılında yapmış oldukları çalışmada “Ailelerin Turistik Ürün Satın Alma Karar Sürecinde Çocukların Rolü” araştırılmış ve çocukların tatil hizmeti satın alma karar sürecinde aktif katılımlarının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak, çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentilerinin neler olduğu ve söz konusu beklentilerinin memnuniyetleri üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya koyan çalışmalara, ulusal ve uluslararası literatürde rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; çocuklu yolcuların havalimanı ve havayolu işletmelerinden beklenti ve memnuniyetleri araştırılmıştır.

I. YOLCU BEKLENTİSİ

Beklenti, müşterilerin bir ürün ya da hizmet sunumuna yönelik ne ile karşılaşacağı ile ilgili tahmin (Çatı vd., 2010: 431) veya inançları (Setiawan, 2014: 17; Almsalam, 2014: 80) olarak tanımlanabilmektedir. Hizmet kalitesi açısından müşteri beklentisi ise; müşterinin hizmete yönelik arzu ve istekleridir (Sandıkçı, 2007: 61). Müşterilerin beklentileri; geçmiş deneyim, reklam, WOM, fiyat gibi unsurlardan etkilenebilmektedir (Parasuraman vd., 1991: 41). Müşteri beklentilerinin müşteri davranışını etkilemesi ve işletmelerin sınırlı kaynaklarının olması nedeniyle, beklentilerin neler olduğunun bilinmesi önemlidir (Ali vd. 2015: 1428). Müşterilerin beklentileri, ürün / hizmetlere yönelik ne kadar bilgisinin olduğuna bağlı olabilmektedir (Almsalam, 2014: 80). Ancak bireylerin ürün ya da hizmet hakkındaki bilgisinin farklı seviyelerde olması nedeniyle, müşterilerin farklı beklentileri olabilecektir (Moslehpour vd. 2017: 4)

Müşteri beklentilerini yönetmek, müşteri memnuniyetini sağlamak için önemli bir konudur (Hsieh vd., 2011; Kurtz-Clow, 1992-93: 21; Pitt-Jeantrout, 1994; Clow-Beisel, 1995; Coye, 2004; Güreş vd., 2014; Wu vd. 2014: 172). Nitekim Bayol vd. (2000: 363)’ne göre; müşteri beklentisi, müşteri memnuniyetinin olumlu yönde etkileyen birçok etkenden birisidir. Dolayısıyla işletmeler, ürün / hizmet tasarımı esnasında müşterilerin istek ve beklentilerini dikkate alarak hareket etmeli, ürün / hizmetlerini sunmalı ve sonrasında müşterilerin beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığını takip etmelidir (Pakdil-Aydın, 2007: 232). Rekabetin yoğun olduğu havacılık sektöründe de işletmelerin, sundukları hizmeti diğer havacılık işletmelerinden daha iyi şekilde sunmanın ve müşterilerin beklentilerini karşılamının yollarını bulması son derece önemlidir (Nadiri vd., 2008: 268). Nitekim yapılan çalışmalar, yolcularının beklentilerini karşılayan havayolu işletmelerinin, daha yüksek düzeyde yolcu memnuniyetine erişebildiğini göstermiştir (Chow, 2015: 39; Park vd., 2004: 437).

II. YOLCU MEMNUNİYETİ

Müşteri memnuniyeti, genel olarak tüm işletmelerin nihai hedefi olarak belirtilmektedir (Morgan vd. 2005: 132). Dolayısıyla oldukça önemli bir kavram olan müşteri memnuniyetine yönelik birçok tanım mevcuttur. Örneğin Oliver’e göre (1999) müşteri memnuniyeti, bir ürün ya da hizmetin tüketimi sonucunda o ürün ya da hizmetin tüketicinin bazı arzu, istek ve ihtiyaçlarını karşılaması ve bu karşılamının sonucu olarak tüketicinin tatmin düzeyinin keyif verici olmasıdır. Bir başka tanımlamaya göre müşterilerin beklentileri ile müşterilerin ürün ya da hizmetlere karşı algıladıkları değer toplamıdır (Nykiel, 2005: 200). Müşterilerin ürün ya da hizmetlere yönelik beklentileri ile söz konusu ürün ya da hizmetlerin tüketiminden sonraki durum arasındaki algılanan farkın değerlendirilmesi de müşteri memnuniyeti olarak tanımlanabilmektedir (Tse-Wilton, 1988: 204; Moslehpour vd. 2017: 2).

Eğer müşteriye sunulan ürün ya da hizmet, müşterinin beklentilerinin altında ise; müşteri memnun olmayacaktır. Dolayısıyla işletmelerin müşteri memnuniyetini sağlayabilmesi için, ürün ve hizmetlerini müşteri beklentilerini karşılayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Ali vd. 2015: 1425). Ayrıca müşteri memnuniyetinin sağlanması, hizmetlerin etkin dağıtımı için de oldukça önemlidir (Güreş vd. 2015: 48). Memnun müşteri işletmeler açısından birçok fayda da sağlayabilmektedir. Bu faydalar; müşterilerin söz konusu işletmelerin sürekli müşterisi olmasını artırma, işletmenin ürün ya da hizmet portföyünün daha fazla istek ve ihtiyaçları karşılama, olumlu ağızdan ağza iletişimi ve marka sadakatini artırma, markasının değerini artırma ve bundan dolayı aynı ürün ya da hizmeti daha yüksek fiyattan satma, fiyat elastikiyetini azaltma, işletmenin itibarını ve müşteri yaşam boyu değerini artırma olabilmektedir (Cronin-Taylor 1992:125; Boulding vd.,

1993: 16; Anderson 1998: 5; Yüksel-Rimington, 1998: 63; Bolton vd., 2000: 103; Reinartz-Kumar 2003: 80; Russ, 2006: 1; Fornel, 1992: 10).

Bu kapsamda, havayolu işletmeleri de, söz konusu bu avantajlardan yararlanarak rekabetçi avantaj elde edebilmeleri için; yolcuların istek ve ihtiyaçlarını anlayabilmeli ve bu istek ve ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde kaliteli hizmetler sunabilmelidir. (Güreş vd. 2015: 48)

III. ÇOCUK DOSTU HAVALİMANI ÖRNEKLERİ

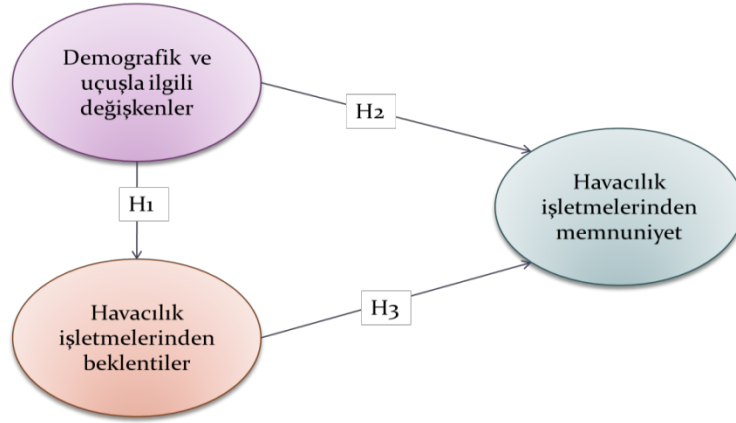
Dünyanın farklı yerlerinde faaliyette bulunan havalimanlarının bazılarında, çocuk yolcular ve aileleri için özel alanlar tasarlanmıştır. Örneğin, Chicago O’hare havalimanında, çocuklar için uçuş müzesi (<https://www.airport-ohare.com/>); Amsterdam Schiphol havalimanında, bebekli yolcular için özel bir bekleme salonu (lounge) (<https://www.schiphol.nl/en/>); Londra Heathrow havalimanına ait her terminalde çocuklar için ücretli / ücretsiz özel oyun alanları kurulmuştur (<https://www.heathrow.com/>). Almanya’da faaliyet gösteren Münih Havalimanının hem terminal hem de açık alanda bir oyun parkı ve çeşitli uçakların gezilmesi imkanı oluşturulmuştur (<https://www.munich-airport.com/>). Paris Charles de Gaulle havalimanı, tüm terminallerinde oyun merkezi ve Playstation üniteleri kurmuştur (<http://www.parisaeroport.fr/en>). Tayvan’da yer alan Taipei Taoyuan uluslararası havalimanı, Hello Kitty’li özel bir salonun içinde pembe boyalı uçak kabin kesiti ve Uzakdoğu’da ilgi gören diğer çizgi kahramanlarının oyuncaklarını, çocuk yolculara sunmaktadır (<https://www.taoyuan-airport.com/english>).

Türkiye’deki havalimanlarındaki durum incelendiğinde ise; Mardin Havalimanı, Iğdır Havalimanı, Hatay Havalimanı (www.dhmi.gov.tr), Atatürk Havalimanı Dış Hatlar CIP Lounge (<http://www.ataturkairport.com>)’da ve Sabiha Gökçen Havalimanı dış hatlar terminalinde çocuk yolcular için oyun alanları hizmet vermektedir. (<https://www.sabihagokcen.aero>)

Bu kapsamda araştırmanın hipotezleri Tablo 1’de, araştırmanın modeli ise Şekil 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Hipotezleri

H1a	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1b	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1c	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1d	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1e	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1f	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1g	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri daha önce uçuş gerçekleştirme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1h	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri uçuş sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2a	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2b	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2c	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2d	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2e	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2f	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2g	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri uçuş sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H3	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri ile memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.



Şekil 1. Araştırmanın Modeli

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

IV.I. Anket Soruları

İlk bölümde, çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentilerine yönelik sorularda Emir ve Pekyaman (2010) ile Yılmaz (2007)'in çalışmalarından yararlanılmış, ancak havacılık sektörüne uyarlayabilmek amacıyla, anket sorularında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca, ankete son halini verebilmek amacıyla, 10 çocuklu yolcu ile nitel araştırma kapsamında odak grup (focus group) görüşmesi yapılmıştır. Anket son haliyle 23 sorudan oluşmaktadır. Memnuniyete yönelik sorular ise, Chou ve Kim (2009)'in çalışmasından yararlanılarak hazırlanmış ve 4 sorudan oluşmuştur. Sorular 1) Kesinlikle katılmıyorum (5) Kesinlikle katılıyorum şeklinde 5'li Likert ölçeğiyle hazırlanmıştır.

Anketin ikinci bölümde ise; çocuklu yolcuların demografik ve seyahat etme özelliklerini belirlemeye yönelik 12 soru hazırlanmıştır. Bu sorular; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, ortalama aylık gelir, meslek, çocuk sayısı, daha önce uçuş gerçekleştirme durumu ve seyahat sıklığından oluşmaktadır.

IV.II. Verilerin Toplanması

Veriler, online olarak ve Hatay ili İskenderun ilçesinde bulunan çeşitli anaokulu ve ilkokulda çocuğu olan velilere yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile online ve yüz yüze olmak üzere toplam 500 çocuklu yolcuya anket uygulanmıştır. Ancak 34 anketin geçersiz olması nedeniyle 466 adet anket analize tabi tutulmuştur.

IV.III. Verilerin Analizi

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri ve memnuniyet düzeylerini ölçmek amacıyla; parametrik testlerden Beklenti ve memnuniyete yönelik sorulara, SPSS 22 programından yararlanarak; T-test, Varyans Analizi (ANOVA) ve Regresyon Analizi uygulanmıştır. Demografik

verilerin analizi için frekans tablolarından faydalanılmıştır. Soruların güvenilirlikleri için, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Akademik çalışmalarda güvenilirlik katsayısı olarak sıklıkla Cronbach alfa katsayısı kullanılmakta ve genel olarak alfa değerinin 0.70 ve daha yüksek olması, yeterli olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2010: 171) Beklenti için; Cronbach alfa katsayısı (α) 0.966; memnuniyet için ise, 0.704 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, anketi yanıtlayan çocuklu yolcuların büyük bir çoğunluğu, kadın (% 67), 30-39 yaş aralığında (% 58), lisans mezunu (% 38), 1401-2400 TL ortalama aylık gelire sahiptir ve meslekleri memur (% 35)’dur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (% 57) 2 çocuğa sahip, daha önce havayolu ile seyahat etmiş (% 77) olup, seyahat sıklıklarını yılda bir (% 23)’dir.

Tablo 2. Demografik Bilgiler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	313	67.0
	<i>Erkek</i>	153	33.0
Yaş	<i>20 yaşından küçük</i>	1	0.2
	<i>20-29 yaş</i>	72	15.0
	<i>30-39 yaş</i>	268	58.0
	<i>40-49 yaş</i>	101	22.0
	<i>50-59 yaş</i>	16	3.0
	<i>60 yaş ve üzeri</i>	8	2.0
Eğitim Durumu	<i>İlköğretim</i>	31	7.0
	<i>Ortaokul</i>	38	8.0
	<i>Lise</i>	110	24.0
	<i>Önlisans</i>	63	14.0
	<i>Lisans</i>	182	38.0
	<i>Lisansüstü</i>	42	9.0
Ortalama Aylık Gelir	<i>1400 TL'den az</i>	92	20.0
	<i>1401-2400 TL</i>	114	24.0
	<i>2401-3400 TL</i>	105	22.0
	<i>3401-4400 TL</i>	60	13.0
	<i>4401-5400 TL</i>	46	10.0
	<i>5401 TL ve üzeri</i>	49	11.0
Meslek	<i>Memur</i>	165	35.0
	<i>İşçi</i>	67	14.0
	<i>Esnaf</i>	19	4.0
	<i>Serbest meslek</i>	51	11.0
	<i>Emekli</i>	19	4.0
	<i>Öğrenci</i>	29	6.0
	<i>Ev hanımı</i>	115	25.0
	<i>Diğer</i>	1	1.0
Çocuk Sayısı	<i>1</i>	116	25.0
	<i>2</i>	267	57.0
	<i>3</i>	63	13.0
	<i>4</i>	14	3.0
	<i>5</i>	3	1.0
	<i>6 ve üzeri</i>	3	1.0
Havayolu ile Seyahat	<i>Evet</i>	358	77.0
	<i>Hayır</i>	108	23.0
Seyahat Sıklığı	<i>Ayda birkaç kez</i>	17	4.0
	<i>Ayda bir</i>	11	2.0
	<i>Üç ayda bir</i>	53	11.0
	<i>Altı ayda bir</i>	68	15.0
	<i>Yılda bir</i>	109	23.0
	<i>Diğer</i>	100	22.0
	<i>Hiç uçmadım</i>	108	23.0
Toplam		466	100.0

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentilerinin, demografik değişkenlere ve seyahat etme özelliklere bağlı olarak T-Testi ve Varyans (ANOVA) analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Buna göre yolcuların beklentilerinin eğitim düzeyine göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yolcuların Havacılık İşletmelerinden Beklentilerinin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşması – ANOVA Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Anlamlı Fark
Between Groups	2.890	1	1.445	3.208	.041	3-1, 3-2
Within Groups	207.637	465	.450			
Total	210.527	466				

1: Düşük Eğitim (Ortaokul ve altı) 2: Orta Eğitim (Ön lisans ve altı) 3: İleri Eğitim (Lisans ve üstü)

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerine yönelik beklentileri, eğitim düzeyine göre anlamlı bir fark göstermektedir [$F(1, 466) = 3.208, p < .05$]. Dolayısıyla H1c kabul edilmiştir. Eğitim düzeyine göre farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; yüksek eğitim düzeyine sahip yolcuların beklenti düzeyleri (ort = 4.54), orta (ort = 4.38) ve düşük (ort = 4.36) eğitim düzeyine sahip yolculara göre farklılık göstermektedir.

Yapılan T-test ve ANOVA testi sonuçlarına göre; çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri; cinsiyete, yaşa, gelir düzeyine, mesleklerine, çocuk sayısına, uçuş sıklığına ve daha önce uçuş gerçekleştirme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H1a, H1b, H1d, H1e, H1f, H1g ve H1h hipotezleri reddedilmiştir ($p > 0.05$).

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden memnuniyet düzeylerinin, demografik değişkenlere ve seyahat etme özelliklere bağlı olarak değişimini test etmek amacıyla, T-Testi ve Varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır. Buna göre yolcuların memnuniyetlerinin cinsiyete göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çocuklu Yolcuların Havacılık İşletmelerinin Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet Düzeylerinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumuna Göre T-Test Sonuçları

	Ortalamaların Eşitliği İçin T-Testi				
	t	df	Sig.	Ort. Fark	Std. Hata
Varyansların eşitliği varsayımı	2.195	465	.029	.16883	.07691
Varyansların eşitsizliği varsayımı	2.170	291.824	.031	.16883	.07779

Analiz sonuçlarına göre, çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t(465) = 2.19, p < .05$]. Dolayısıyla H2a kabul edilmiştir. Buna göre, kadın yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri (ort = 3.63), erkek yolculara göre nispeten daha olumludur (ort = 3.45). Ancak her iki grubun da havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri orta seviyededir.

Çocuklu yolcuların memnuniyetlerinin eğitim düzeyine göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Yolcuların Havacılık İşletmelerinin Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet Düzeylerinin Eğitim Seviyesine Göre Farklılaşması – ANOVA Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Anlamlı Fark
Between Groups	5.147	1	2.573	4.647	0.010	3-1, 3-2
Within Groups	225.958	357	.554			
Total	231.104	358				
1: Düşük Eğitim Düzeyi		2: Orta Eğitim Düzeyi		3: İleri Eğitim Düzeyi		

Tablo 5’te de görüldüğü gibi, çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri, eğitim seviyesine göre anlamlı bir fark göstermektedir [F(1, 357) = 4.64, p<.05]. Dolayısıyla H2c kabul edilmiştir. Eğitim seviyesine göre farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; yüksek eğitime sahip yolcuların memnuniyetleri (ort = 3.45), orta (ort = 3.66) ve düşük (ort = 3.69) eğitime sahip yolculara göre farklılık göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, çocuklu yolcuların eğitim seviyesi arttıkça, havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyetleri nispeten azalmaktadır.

Ankete katılan yolcuların memnuniyet seviyelerinin, eğitim düzeylerine göre farklılaşma durumuna ilişkin ANOVA analiz sonuçları tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. Yolcuların Havacılık İşletmelerinin Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet Düzeylerinin Uçuş Sıklığına Göre Farklılaşması – ANOVA Tablosu

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Anlamlı Fark
Between Groups	2.633	1	1.317	3.023	0.04	3-1, 3-2
Within Groups	150.248	357	.436			
Total	152.881	358				
1: Sık Uçuş (Ayda bir ve daha fazla)		2: Orta Düzeyde Uçuş (Üç ayda bir ve daha az)		3: Düşük Düzeyde Uçuş (Yılda bir ve daha az)		

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyetleri, uçuş sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [F(1, 357) = 3.023, p<.05]. Dolayısıyla H2g kabul edilmiştir. Uçuş sıklığına göre farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre; sık uçan yolcuların beklenti düzeyleri (ort = 3.15), orta (ort = 3.39) ve düşük (ort = 3.47) sıklıkta uçan yolculara göre farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle; çocuklu yolcuların uçuş sıklığı arttıkça, havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyetleri azalmaktadır.

Yolcuların memnuniyet düzeylerinin, belirlenen değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan T-test ve ANOVA sonuçlarına göre; katılımcıların memnuniyet düzeyleri; yaşa, gelir düzeyine, mesleğe ve çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H2b, H2d, H2e ve H2f hipotezleri reddedilmiştir (p>0.05).

Önerilen araştırma modeline göre; yolcu beklentileri ile yolcu memnuniyeti arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Regresyon analizi yapılmış olup, analiz sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Yolcu Beklentileri ile Yolcu Memnuniyeti Arasındaki İlişkiye İlişkin Regresyon Tablosu

Model	Standardized Coefficient (β)	t-value	p
Bağımlı değişken: Yolcu memnuniyeti			
Constant	-	21.570	.000
Yolcu Beklentileri	0.391	8.577	.000
R ² = 0.153; F-value = 73.568; df = 1, 408; Adjusted R ² = 0.151; Significance = 0.000			

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri ile yolcu memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla H3 hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucuna göre, yolcu beklentisinin yolcu memnuniyetinin anlamlı bir açıklayıcısı olduğu görülmektedir [R = 0.391, R² = 0.153, F (1, 408) = 73.568, p<0.05]. Yolcu memnuniyetine yönelik toplam varyansın % 15’inin, yolcu beklentisi ile açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çocuklu yolcuların, havacılık işletmelerinden beklentileri ve aldıkları hizmetlere yönelik memnuniyet düzeyleri faktör bazında tanımlayıcı istatistikler yardımıyla incelenmiş ve çıkan sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Çocuklu Yolcuların Beklenti ve Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

	Minimum	Maksimum	Mean	Std. Deviation
Beklenti	1	5	4.4530	.67432
Memnuniyet	1	5	3.5608	.75078

Yolcuların havacılık işletmelerinden beklentilerine yönelik genel değerlendirmeleri, “Katılıyorum” ifadesine karşılık gelen “4” değeri ile “Kesinlikle katılıyorum” ifadesine karşılık gelen “5” değeri arasında toplanmıştır (ort = 4.45). Bu noktadan hareketle bu yolcu grubunun, çocuklu yolculara ve çocuklara yönelik havacılık işletmelerinden yüksek düzeyde beklentilerinin olduğu söylenebilir. Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik genel memnuniyet düzeylerinin “Kararsızım” ifadesine karşılık gelen “3” değeri etrafında toplandığı görülmüştür (ort = 3.56). Dolayısıyla bu grup yolcuların, havacılık işletmelerinin sunduğu hizmete yönelik birtakım tereddütlerinin olduğu ve memnuniyet düzeylerinin orta seviyede olduğu sonucuna ulaşılabılır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çocuklu yolcuların, havacılık işletmelerinden beklentilerinin ve sunulan hizmetlere yönelik memnuniyet düzeylerinin araştırıldığı bu araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların büyük bir çoğunluğunun kadın, genç, lisans mezunu, 2400 TL ortalama gelire sahip ve memur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmının 2 çocuğa sahip olduğu, daha önce havayolu ile seyahat ettiği ve seyahat sıklıklarının yılda bir olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; yüksek eğitim seviyesine sahip çocuklu yolcuların havacılık işletmelerine yönelik beklentileri, diğer gruplara kıyasla (orta ve düşük eğitim seviyesi) daha yüksektir. Ancak her üç grubunda beklenti düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle havacılık işletmelerinin, eğitim düzeyi yüksek çocuklu yolcuların yanı sıra, tüm yolcu gruplarının beklentilerini dikkate alarak, mevcut hizmetlerinde iyileştirme yapmaları ve hizmet portföyünü geliştirmeleri son derece önemlidir.

Kadın yolcuların havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeyleri, erkek yolculara göre nispeten daha olumlu olmakla birlikte, her iki grubun da memnuniyet düzeylerinin orta seviyede olduğu görülmüştür. Bu nedenle havacılık işletmelerinin, tüm çocuklu yolcuların şikayetlerini en aza indirecek ve memnuniyetlerini artıracak şekilde hizmet sunmaları gerekmektedir.

Çocuklu yolcuların eğitim seviyesi ve uçuş sıklığı arttıkça, havacılık işletmelerinin hizmetlerine yönelik memnuniyetleri azalmaktadır. Havacılık işletmeleri, en çok gelir sağladığı kabul edilen bu yolcu gruplarının memnuniyetini artıracak hizmet sunumu gerçekleştirmelidir. Böylece havacılık işletmelerinin, sektörde uzun vadede başarılı olmaları ve pazar payını arttırmaları mümkün olabilecektir. Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentileri, yolcu memnuniyetinin önemli bir belirleyicisidir. Araştırma kapsamında elde edilen bu sonuç, literatürdeki çalışmalarla da desteklenmiştir (Parasuraman vd. 1991; Ali vd. 2015; Almsalam, 2014; Wu vd. 2014; Moslehpour vd. 2017; Setiawan, 2014). Ancak yolcu memnuniyetinin sağlanmasında etkisi olan diğer faktörlerin de dikkate alınması, memnuniyet düzeyinin artırılması için önemlidir.

Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerinden beklentilerinin doğru bir şekilde tespit edilerek, bunların etkin bir şekilde karşılanması, havacılık işletmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda;

Havalimanlarından Beklentiler

- Çocuklu yolcuların güvenlik, kayıt (check-in) ve uçağa biniş işlemlerini hızlı bir şekilde yapılmalıdır.
- Havalimanı içerisinde, merdivenlerde çocuklara uygun korkuluklar bulunmalıdır.
- Çocuk oyun alanlarında güvenlik sağlanmalıdır.
- Havalimanı içerisinde, çocuklara uygun hobi alanları oluşturulmalıdır.
- Çocuklara yönelik eğlence aktiviteleri düzenlenmelidir.
- Havalimanlarındaki restoranlarda, çocuklu aileler için ayrı restoran bölümü olmalı ve burada çocuk menüleri, çocuk porsiyonları, çocuklara uygun çatal-kaşıklar, çocuk masa ve sandalyeleri olmalıdır.

Havayolu işletmelerinden beklentiler

- Çocuklu yolculara ekstra bagaj hakkı verilmelidir.
- Çocuklu ailelere fiyat indirimi uygulanmalıdır.
- Uçak içerisinde çocuklara yönelik oyun araç gereçleri (oyuncaklar, kitaplar, boyama setleri, resimli boyama kitapları vb.) temin edilmelidir.
- Çocuk ve gençlik edebiyatına yönelik kitaplar (okuyamayan küçük çocuklar için dinleme cihazları) bulundurulmalıdır.

- Çocuk tuvalet ve lavaboları bulundurulmalıdır.

- Hijyenik tuvaletler sağlanmalıdır.

Personele yönelik beklentiler

- Havacılık işletmelerinde çalışan personel;
- Çocuk eğitimi almalıdır.
- Çocuklarla iyi iletişim kurabilmelidir.
- Güler yüzlü, nazik ve kibar olmalıdır.
- Çocuklara karşı sabırlı ve anlayışlı davranmalıdır.

Bu beklentilere ilaveten, tüm havacılık işletmeleri tarafından;

- Çocuklu ailelerin şikayet ve önerileri, hızlı ve gerektiği şekilde değerlendirilmelidir.

- Sağlık hizmeti sunulmalıdır.

Bebekli yolcular için;

- Biberon veya kavanoz ısıtıcısı temin edilmelidir.

- Bebek için yeterli sayıda alt değiştirme üniteleri hazırlanmalıdır.

- Bebek emzirme odası bulundurulmalıdır.

- Kiralanabilen bebek arabaları, pusetler veya kanguru hizmeti sağlanmalıdır.

Dolayısıyla, havalimanı ve havayolu işletmeleri, çocuklu yolcuların bu ve benzeri diğer beklentilerini de dikkate alarak etkin bir hizmet sunmalıdır. Bu yolcu grubunun memnuniyetinin artırılması ve bundan sonraki uçuşlarda bu işletmeleri tercih etmeleri açısından son derece faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

Ali, R., Leifu, G., YasirRafiq, M. & Hassan, M. (2015). “Role of perceived value, customer expectation, corporate image and perceived service quality on the customer satisfaction”. The Journal of Applied Business Research, 31 (4), 1425-1436.

Almsalam, S. (2014). “The effects of customer expectation and perceived service quality on customer satisfaction”. International Journal of Business and Management Invention, 3 (8), 79-84.

Anderson, E. (1998). “Customer satisfaction and word-of-mouth”. Journal of Service Research, 1(1), 1-14.

Aymankuy, Y. & Ceylan, U. (2013). “Ailelerin turistik ürün satın alma karar sürecinde çocukların rolü (Yerli turistler üzerinde bir araştırma)”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (45), 105-122.

Bayol, M.P., Foye, A., Tellier, C. & Tenenhaus, M. (2000). “Use of PLS path modelling to estimate the European consumer satisfaction index (ECSI) model”. Statistica Applicata, 12 (3), 361-375.

Bolton, R. N., Kannan, P.K. & Bramlett, M. D. (2000). “Implications of loyalty program membership and service experience for customer retention and value”. Journal of the Academy of Marketing Science, 28 (1), 95-108.

Boulding, W., Kalra, A., Staelin, R. & Zeithaml, V. A. (1993). “A dynamic process model of service quality: From expectations to behavioral intentions”. Journal of Marketing Research, 30 (February), 7-27.

Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Chow, C.K.W. (2015). “On-time performance, passenger expectations and satisfaction in the Chinese airline industry”. Journal of Air Transport Management, 47, 39-47.

Chou, J.-S., & Kim, C. (2009). “A structural equation analysis of the QSL relationship with passenger riding experience on high speed rail: An empirical study of Taiwan and Korea”. Expert Systems with Applications, 36 (3), 6945-6955.

Clow, K. E. & Beisel, J. L. (1995). “Managing consumer expectations of low-margin, high-volume services”. Journal of Services Marketing, 9 (1), 33-46.

Coye, R. W. (2004). Managing customer expectations in the service encounter. International Journal of Services Industry Management, 15 (1), 54-71.

- Cronin, J.J. & Taylor, S.A. (1992). "Measuring service quality: A reexamination and extension". *Journal of Marketing*, 56, 55-68.
- Çatı, K., Koçoğlu, C.M. & Gelibolu, L. (2010). "Müşteri beklentileri ile müşteri sadakati arasındaki ilişki: Beş yıldızlı bir otel örneği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 429-446.
- Emir, O. & Pekiyan, A. (2010). "Çocuklu ailelerin otel işletmesi seçiminde etkili olan faktörler: Afyonkarahisar'da bir uygulama". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17 (2), 159-181.
- Fornell, C. (1992). "A national customer satisfaction barometer: The Swedish experience". *Journal of Marketing*, 56 (January), 6 – 21.
- Güres, N., Arslan, S. & Yücel Tun, S. (2014). "Customer expectation, satisfaction and loyalty relationship in Turkish airline industry". *International Journal of Marketing Studies*, 6 (1), 66-74.
- Güreş, N., Arslan, S. & Yılmaz, H. (2015). "Havayolu sektöründe elektronik hizmet kalitesi, yolcu memnuniyeti ve yolcu sadakati ilişkisi". *Journal of Management, Marketing & Logistics*, 2 (1), 44-56.
- Hsieh, Y., Yuan, S. & Kuo, R. (2011). "A PSO-based intelligent service dispatching mechanism for customer expectation management". *Expert Systems with Applications*, 38 (2011), 12128–12141.
- Kurtz, D. L. & Clow, K. E. (1992–1993). "Managing consumer expectations of services". *The Journal of Marketing Management*, 2 (Fall/Winter), 19–25.
- Morgan, N.A., Anderson, E.W. & Mittal, V. (2005). "Understanding firms' customer satisfaction information". *Journal of Marketing*, 69 (3), 131-151.
- Moslehpour, M., Wong, W.K., Lin, Y.H. & Nguyen, T.L.H. (2017). "Top purchase intention priorities of Vietnamese low cost carrier passengers: Expectations and satisfaction". *Eurasian business review*, October, 1-19.
- Nadiri, H., Hussain, K., Ekiz, E. H. & Erdoğan, Ş. (2008). "An investigation on the factors influencing passengers' loyalty in the North Cyprus national airline". *The TQM Journal*, 20 (3), 265–280.
- Nykiel, R. A. (2005). *Hospitality management strategies*. New Jersey: Upper Saddle River.
- Oliver, R.L. (1999). "Whence consumer loyalty". *Journal of Marketing*, 63 (Special Issue), 33-44.
- Pakdil, F. & Aydın, O. (2007). "Expectations and perceptions in airline services: An analysis using weighted SERVQUAL scores". *Journal of Air Transport Management*, 13, 229–237.
- Parasuraman, A., Berry, L. L. & Zeithaml, V. A. (1991). "Understanding customer expectations of service". *Sloan Management Review*, 32 (3), 39-48.
- Park, J.W., Robertson, R. & Wu, C.L. (2004). "The effect of airline service quality on passengers' behavioral intentions: A Korean case study". *Journal of Air Transport Management*, 10, 435-439.
- Pitt, L. F. & Jeantrout, B. (1994). "Management of customer expectations in service firms: A study and a checklist". *Service Industries Journal*, 14(2), 170–190.
- Reinartz, W.J. & Kumar, V. (2003). "The impact of customer relationship characteristics on profitable lifetime duration". *Journal of Marketing*, 67 (January), 77-99.
- Russ, K. R. (2006). *Consumer expectation formation in health care services: A psycho-social model*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Louisiana State University, Amerika Birleşik Devletleri.

- Sandıkçı, M. (2007). “Müşteri memnuniyeti ölçülmesi ve Sandıklı Hüdai Kaplıcasında bir alan araştırması”. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (11), 39-63.
- Setiawan, B. (2014). “Customer satisfaction index model on three level of socioeconomic status in Bogor case study: Customer satisfaction on branded cooking oil product”. Asean Marketing Journal, VI (1), 15-24.
- Tse, D. K. & Wilton, P. C. (1988). “Models of consumer satisfaction formation: An extension”. Journal of Marketing Research, 25, 204–212.
- Yılmaz, A. (2007). Aile turizmine yönelik hizmet veren otel işletmelerinde hizmet kalitesi: Antalya bölgesinde Türk ve Alman turistlere yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye.
- Yüksel, A. & Rimmington, M. (1998). “Customer-satisfaction measurement: Performance counts”. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 39 (6), 60-70.
- Wu, P.H., Huang, C.Y. & Chou, C.K. (2014). “Service expectation, perceived service quality and customer satisfaction in food and beverage industry”. The International Journal of Organizational Innovation, 7 (1), 171-180.

İnternet Kaynakları

- Amsterdam Schiphol Havalimanı. <https://www.schiphol.nl/en/> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Chicago O'hare Havalimanı. <https://www.airport-ohare.com/> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü. www.dhmi.gov.tr (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- İstanbul Atatürk Havalimanı. <http://www.ataturkairport.com/tr-TR/HavalimaniRehberi/Pages/LoungeHizmetleri.aspx> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Londra Heathrow Havalimanı. <https://www.heathrow.com/> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Münih Havalimanı. <https://www.munich-airport.com/> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Paris Charles de Gaulle Havalimanı. <http://www.parisaeroport.fr/en> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Sabiha Gökçen Havalimanı. <https://www.sabihagokcen.aero/yolcu-ve-ziyaretçiler/hizmetlerimiz/cip-ve-lounge-hizmeti/isg-cip-lounge> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Tayvan Taipei Taoyuan Uluslararası Havalimanı. <https://www.taoyuan-airport.com/english> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). İstatistiklerle çocuk, 2017. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27596> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)